

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
เสด็จทวีปยุโรป
พ.ศ. ๒๔๓๔

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๒๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๑

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จทวีปยุโรป

พ.ศ. ๒๔๓๔

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๒๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๑

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เสด็จทวีปยุโรป พ.ศ. ๒๔๓๔

พิมพ์ครั้งแรก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล พ.ศ. ๒๕๑๑

จำนวน ๒,๐๐๐ ฉบับ

คำนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กำหนดวันที่ ๒๐ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๑ ราชเลขาธิการรับกระแสพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ แจ้งความมายังกรมศิลปากรว่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดพิมพ์หนังสือ เรื่อง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จทวีปยุโรป เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ สำหรับพระราชทานแจกเป็นที่ระลึก กรมศิลปากรจึงจัดพิมพ์ต้นฉบับถวายตามพระราชประสงค์

เรื่อง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จทวีปยุโรป เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๐) นี้ มีฉบับเก็บรักษาไว้ ณ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ประกอบด้วยลายพระหัตถ์สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อดำรงพระยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ทรงมีมากราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เพื่อให้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเอกสารบางฉบับมีพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งราชการ บันทึกลงไว้ด้วย นอกจากนั้น มีข่าวหนังสือพิมพ์ภาษาต่างประเทศ และเรื่องโต้ตอบกับผู้เกี่ยวข้องอีกบ้าง

การที่สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จไปทวีปยุโรปในครั้งนั้น เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง

พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้เป็นราชทูตพิเศษ เสด็จไปเยี่ยมตอบแกรนด์ดุ๊ก ซาเรวิช รัชทายาทประเทศรุสเซีย (ต่อมาได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้าซาร์นิโคลาสที่ ๒ แห่งรุสเซีย) ซึ่งเคยเสด็จมาเยี่ยมประเทศไทย และเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๔๓๓ ในการเสด็จทวีปยุโรปครั้งนั้น โปรดให้เสด็จไปยังราชสำนักในยุโรป รวม ๘ ประเทศ คือ ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส เดนมาร์ก เยอรมนี รุสเซีย ตุรกี กรีซ และอิตาลี เพื่อถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่พระเจ้าแผ่นดินบ้าง และเพื่อเจริญทางพระราชไมตรีบ้าง ขณะที่เสด็จไปนั้น ทรงดำรงพระยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ อธิบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะสถาปนาเป็นกระทรวงมีเสนาบดี จึงโปรดเกล้าฯพระราชทานพระบรมราชานุญาตแก่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า ในคราวเสด็จกลับ จะเสด็จอ้อมมาทางประเทศอเมริกา และ ญี่ปุ่น หรือจะเสด็จกลับผ่านประเทศอียิปต์ และอินเดีย เพื่อศึกษาหาความรู้นำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองก็ได้ แต่เนื่องจากระยะเวลาระหว่างเสด็จกลับนั้น เป็นเวลาที่อากาศทางอเมริกาหนาวมาก จึงได้เสด็จกลับทางอียิปต์และอินเดีย ระหว่างเสด็จอยู่ ณ นานาประเทศในยุโรปตลอดจนเสด็จกลับ เมื่อผ่านเมืองใด ก็ทรงใฝ่พระทัยสังเกตและศึกษาแบบแผนในการจัดการศึกษาของประเทศนั้น ๆ เป็นประการสำคัญ เพราะทรงมุ่งหมายจะนำมาเป็นแนวทางจัดการศึกษาของชาติให้เจริญก้าวหน้า อย่างไรก็ดี เมื่อเสด็จกลับจากยุโรปแล้ว ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้ง

ให้ไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญสำหรับบ้านเมืองอีกด้านในระยะนั้น จึงมิได้มีโอกาสจัดเรื่องการศึกษาตามที่ทรงมีพระประสงค์ไว้

แม้ว่า สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจะเสด็จไปยุโรปในคราวนั้นเป็นครั้งแรก แต่ก็ปรากฏว่า ได้ทรงปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมอบหมายเป็นผลดีสมดังพระราชประสงค์ ประโยชน์สำคัญที่ไทยได้รับเนื่องจากการเสด็จครั้งนั้น ก็คือ ประโยชน์ทางการเมือง เนื่องด้วยในระหว่างนั้น ประเทศมหาอำนาจทางยุโรปกำลังแสวงหาอาณานิคมทางตะวันออก และประเทศเพื่อนบ้านของไทยต่างก็ตกอยู่ในอำนาจของมหาประเทศเหล่านั้นอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักในสถานการณ์ของบ้านเมืองเป็นอย่างดี ทรงมีพระปรีชาสามารถยอดเยี่ยม ในการดำเนินวิเทโศบายที่จะนำบ้านเมืองให้รอดพ้นจากต้องตกเป็นอาณานิคมของชาติมหาอำนาจมาได้อย่างเฉียบแหลมลึกซึ้ง กล่าวคือ ทรงผูกสัมพันธไมตรีกับมหาประเทศพร้อม ๆ กันหลายประเทศ โดยเฉพาะในครั้งนั้น ได้ทรงแสดงให้ปรากฏแก่นานาประเทศว่า ไทยมีสัมพันธไมตรีอย่างแน่นแฟ้นกับประเทศรุสเซียซึ่งเป็นมหาอำนาจประเทศหนึ่งในสมัยนั้น ทำให้ประเทศมหาอำนาจอื่น ๆ ที่กำลังบีบบังคับประเทศไทยอยู่เกิดความลังเลและต่างก็เกรงผลประโยชน์ของตนจะขัดกับอีกฝ่ายหนึ่ง การที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นราชทูตพิเศษออกไปเยี่ยมตอบ แกรนด์ดุ๊ก ซาเรวิช และเสด็จไปยังราชสำนักต่าง ๆ ในยุโรปครั้งนั้น จึง

นับเป็นพระราชวิเทโศบายอันสำคัญอีกประการหนึ่งในการปกป้องรักษาผืนแผ่นดินไทยให้ดำรงความเป็นเอกราชสืบมาจนทุกวันนี้

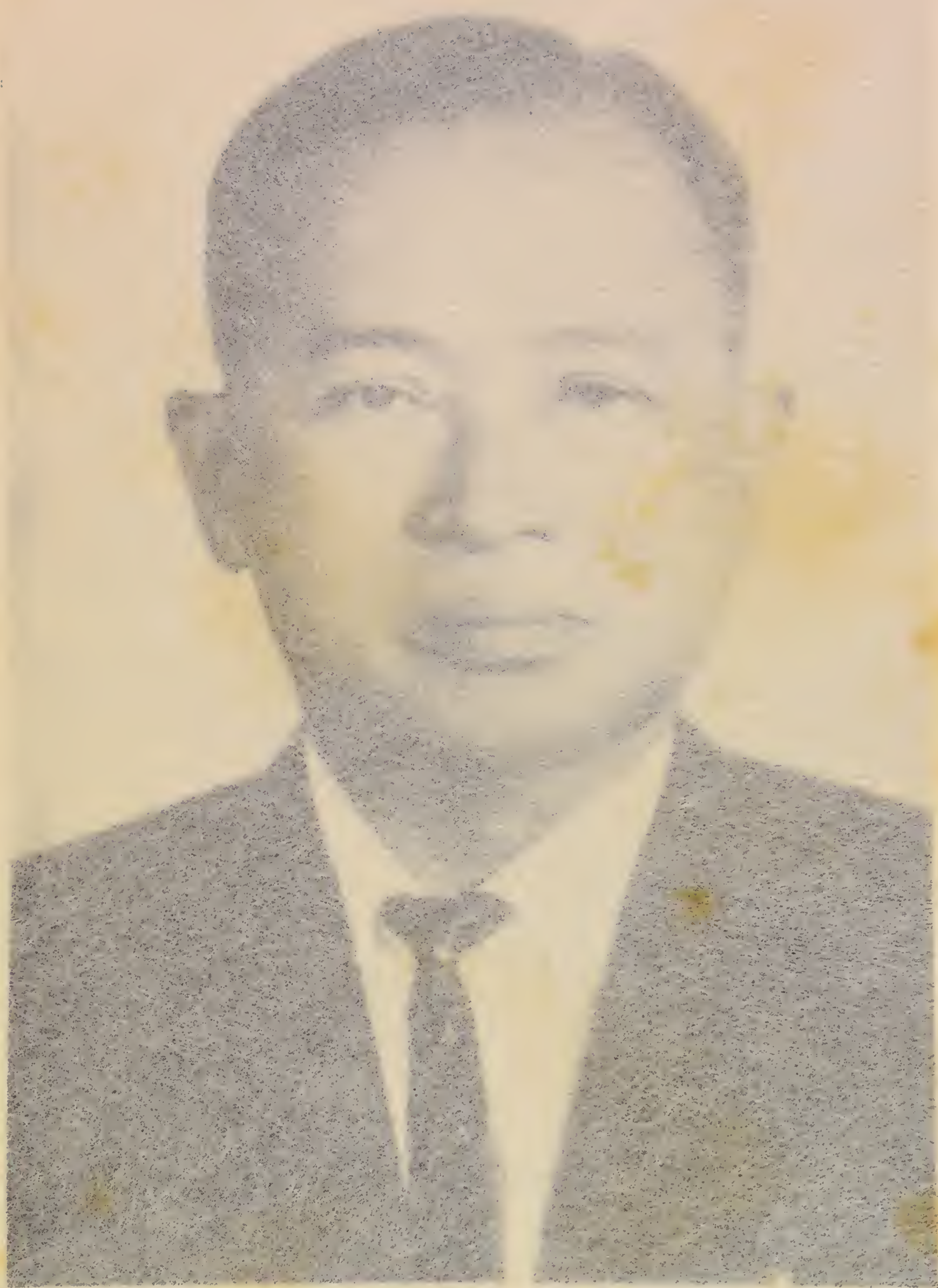
นอกจากนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังได้ทรงนำเมอร์สิเออร์โรลัง ยัคมินส์ ชาวเบลเยี่ยม เข้ามารับราชการเป็นที่ปรึกษาราชการทั่วไปของไทยด้วย ท่านผู้นี้ได้ทำประโยชน์แก่ราชการของไทยมาก ต่อมาภายหลังจึงได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าพระยาอภัยราชา

ในการจัดพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ กรมศิลปากรได้ตีพิมพ์ตามต้นฉบับทุกประการ มิได้แก้ไขอักขรวิธีแต่ประการใด และ นายยิ้ม ปัณฑยางกูร เปรียญ ได้ช่วยตรวจสอบทำเชิงอรรถอธิบายเพิ่มเติมไว้ กรมศิลปากรจึงขอถือโอกาสขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขอพระราชกุศลราศีที่ทรงบำเพ็ญพระราชทาน จงเป็นวิบากสมบัติสำเร็จประโยชน์สุขแก่ หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล ซึ่งสิ้นชีพิตักษัยไปสู่สัมปรายภพแล้วนั้น ตามสมควรแก่คติวิสัย ทุกประการเทอญ.

กรมศิลปากร

๑๖ มกราคม ๒๕๑๑

หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล

ประสูติ พ.ศ. ๒๔๔๘

สิ้นชีพตักษัย พ.ศ. ๒๕๑๐

ถือกันว่าพระราชหัตถเลขาฉบับสำคัญอีกประการหนึ่งในการป้องกันประเทศและแผ่นดินไทยให้ดำรงความเป็นเอกราชมาจนทุกวันนี้

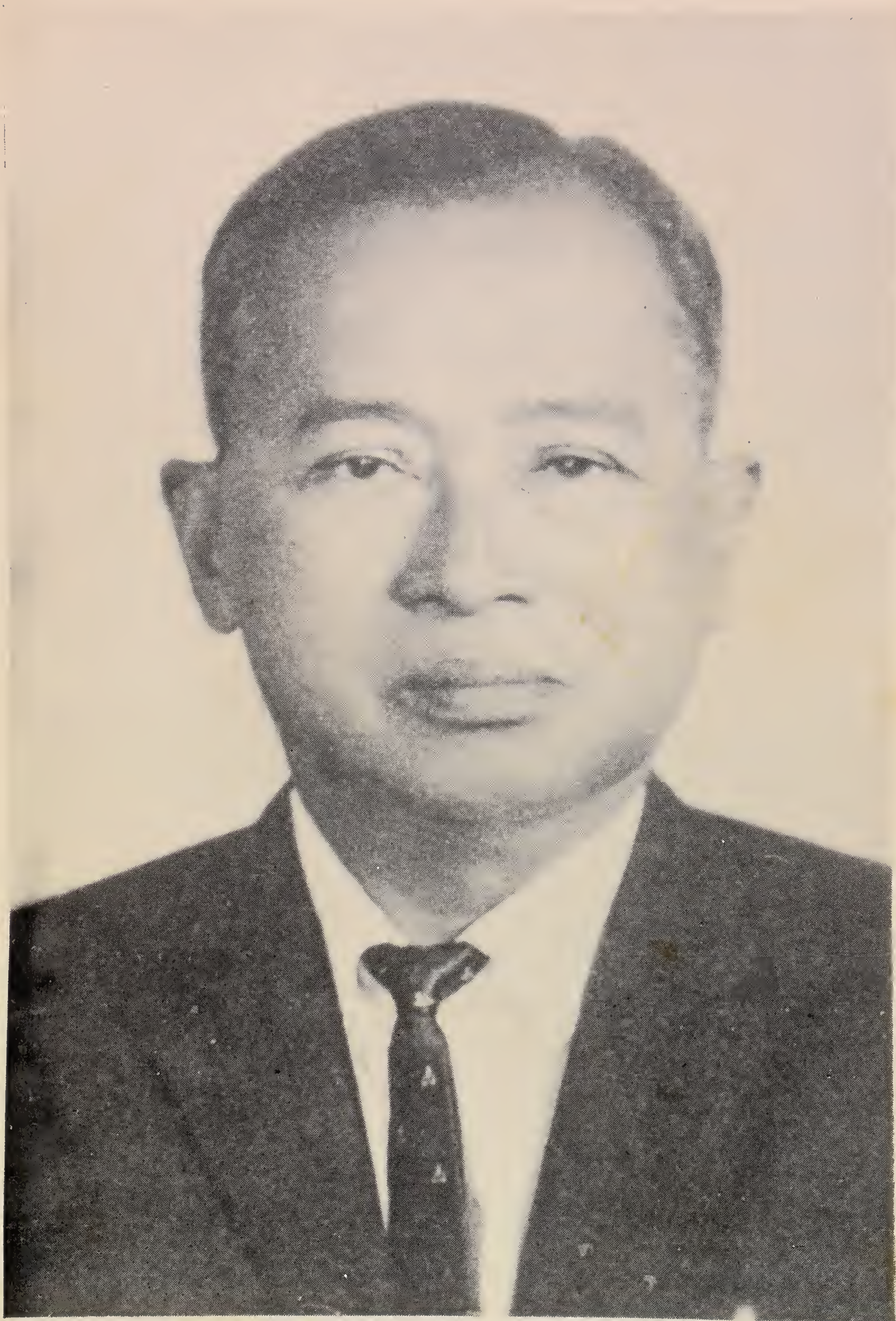
นอกจากนั้น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังได้ทรงนิพนธ์ประวัติมองซิเออร์ โรลัง ยัคมินส์ ชาวเบลเยี่ยม [illegible] ที่ปรึกษาราชการทั่วไปของไทยด้วย ผู้ที่ได้ทำประโยชน์แก่ราชการของไทยมาก ต่อมาภายหลัง [illegible] ตั้งให้เป็นเจ้าพระยาอภัยราชา

ในการจัดพิมพ์หนังสือครั้งนี้ กรมศิลปากรได้ตรวจสอบต้นฉบับทุกประการ มิได้แก้ไข [illegible] และ [illegible] [illegible] เปรียญ ได้ [illegible] ไว้ กรมศิลปากรจึงขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้

ขอพระราชกุศล [illegible] จงเป็นวิบากสมบัติอำนวยประโยชน์สุขแก่ [illegible] ซึ่งสิ้นชีพตักษัยไปสู่สัมปรายภพแล้วนั้น ตามสมควรแก่คติวิสัย ทุกประการ เทอญ

กรมศิลปากร

[illegible] ๒๕[illegible]

หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล

ประสูติ พ.ศ. ๒๔๔๕

สิ้นชีพิตักษัย พ.ศ. ๒๕๑๐

ประวัติย่อ

หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล เป็นโอรสของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และหม่อมเฉื่อย ท.จ. ประสูติวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๕

พ.ศ. ๒๔๕๐	ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กหลวง ในรัชกาลที่ ๕
พ.ศ. ๒๔๕๓	เป็นมหาดเล็กรับใช้ ในรัชกาลที่ ๖
พ.ศ. ๒๔๖๔	ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ไปศึกษาวิชาวิศวกรรมศาสตร์ในประเทศอังกฤษ
พ.ศ. ๒๔๖๙	ตามเสด็จสมเด็จพระราชบิดาไปเรียนทาง BUSINESS ที่ BOSTON UNIVERSITY ประเทศอเมริกา อยู่ในความดูแลของสมเด็จพระราชบิดาอย่างใกล้ชิด
พ.ศ. ๒๔๗๔	รับราชการในกระทรวงพาณิชย์ และคมนาคม (ต่อมาเป็นกระทรวงเศรษฐการ)
พ.ศ. ๒๔๗๗	ทำงานบริษัทอีสเอเชียติก
พ.ศ. ๒๔๘๕	โอนมาทำงานบริษัทเดินเรือไทย
พ.ศ. ๒๔๙๓	เป็นสมาชิกวุฒิสภา
พ.ศ. ๒๔๙๔	ทำงานธนาคารไทยพาณิชย์
พ.ศ. ๒๕๐๗	รับราชการในพระองค์สมเด็จพระราชชนนี
พ.ศ. ๒๕๑๐	สิ้นชีพิตักษัย วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๐ โดยโรคหทัยวาย มีพระชนมายุได้ ๖๕ ปี ๔ เดือน

ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ คือ

รัชกาลที่ ๕

เสมาทอง
เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้น ๔
เข็มครุฑ

รัชกาลที่ ๖

เสมาลงยา
เหรียญราชรุจิ
เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้น ๔
ตราวชิรมาลา
เข็มบำรุงราชการเสือป่า

รัชกาลที่ ๗

เหรียญรัตนาภรณ์ ชั้น ๔

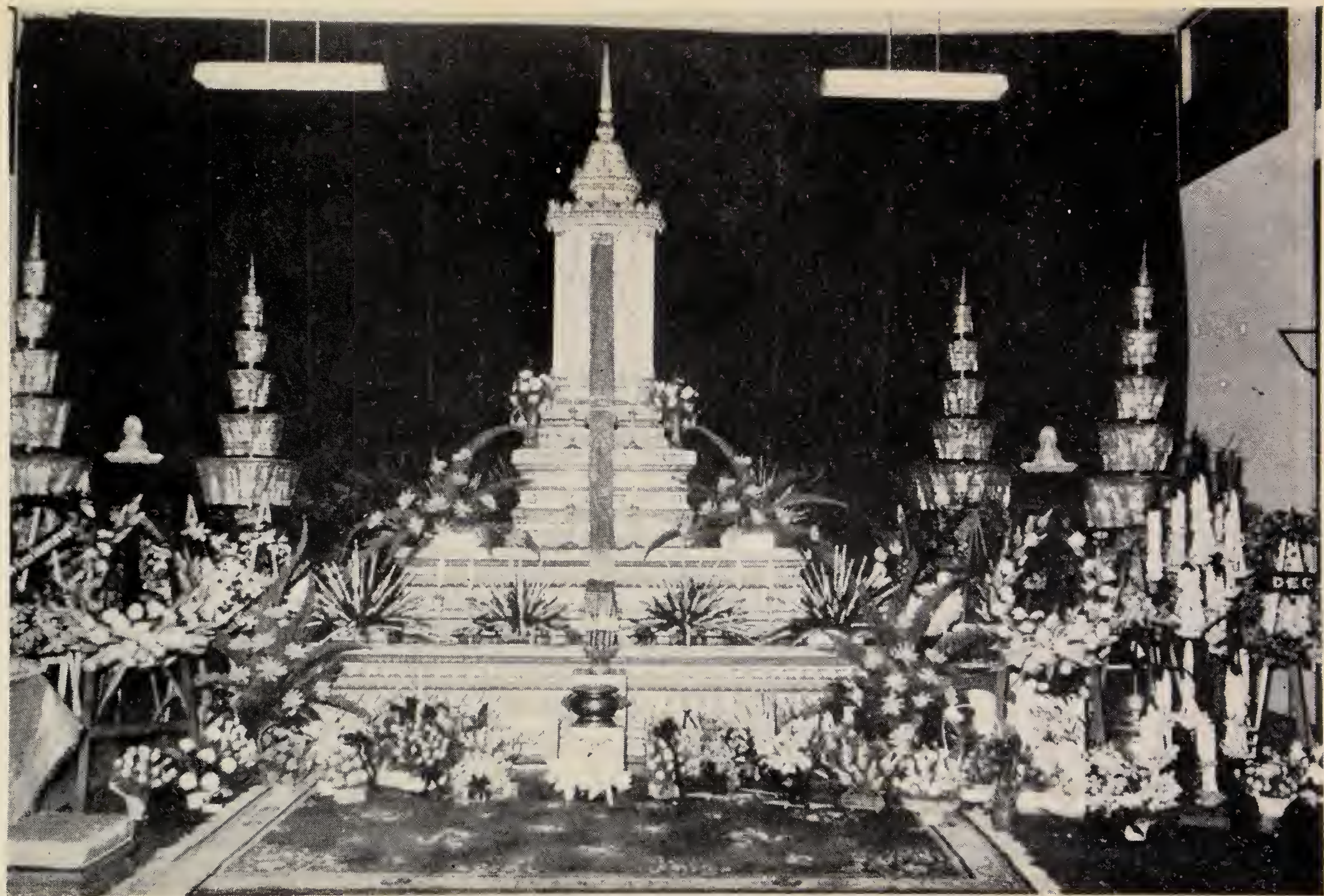
รัชกาลปัจจุบัน

ตราทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ

หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล เษกสมรสกับหม่อมเจ้าหญิง ลุอิสาณ์ จักรพันธุ์ มีบุตร ธิดา ๓ คน คือ

๑. ม.ร.ว. หญิงรัศมี นันทาภิวัฒน์
๒. ม.ร.ว. ชาย ดิศนัดดา ดิศกุล
๓. ม.ร.ว. หญิงราษี อมาตยกุล

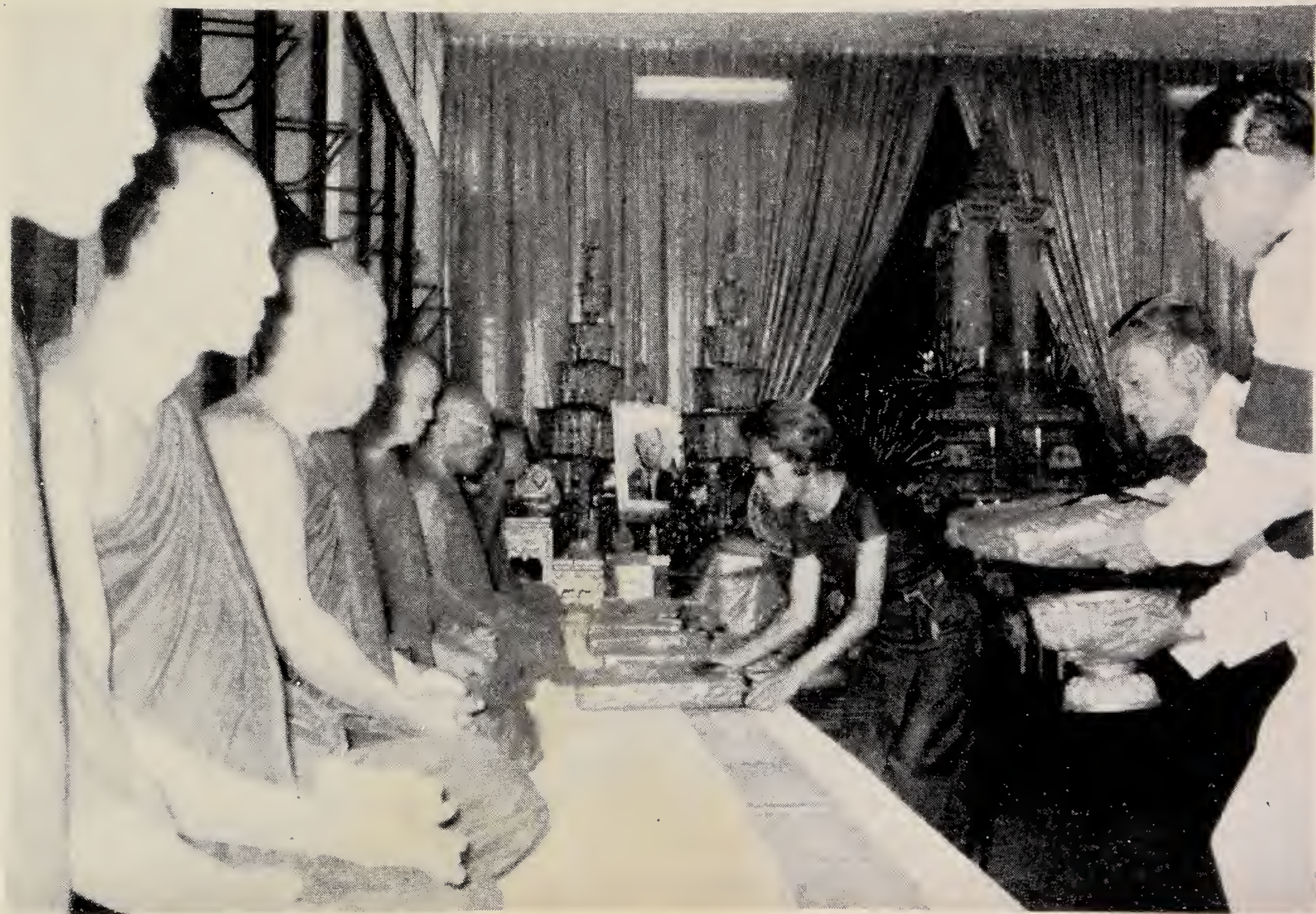
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโกศราชวงศ์บรรจุศพ และพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ งานศพเป็นของหลวงตลอด ๗ วัน จนถึงงานพระราชทานเพลิงในวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ.๒๕๑๑.

โกศราชวงศ์บรรจุศพ หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล
ที่ศาลา สหัท-หงษ์ มหาคุณ วัดเทพศิรินทราวาส

สมเด็จพระนางเจ้าบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินเป็นประธาน
ในการพระราชทานน้ำสรงศพ และพระราชทานโกศราชวงศ์บรรจุศพ
กำลังทรงจุดเทียนที่อาสนสงฆ์ พระพิธีธรรมสวดอภิธรรม

สมเด็จพระราชชนนี ทรงบำเพ็ญพระกุศลประทานแด่หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล
เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล ทรงซออู้ และหม่อมเจ้าลุอิสาณ์ ชายา ทรงซอด้วง
ที่พระตำหนักต้น ในพระราชวังสวนดุสิต
วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๕

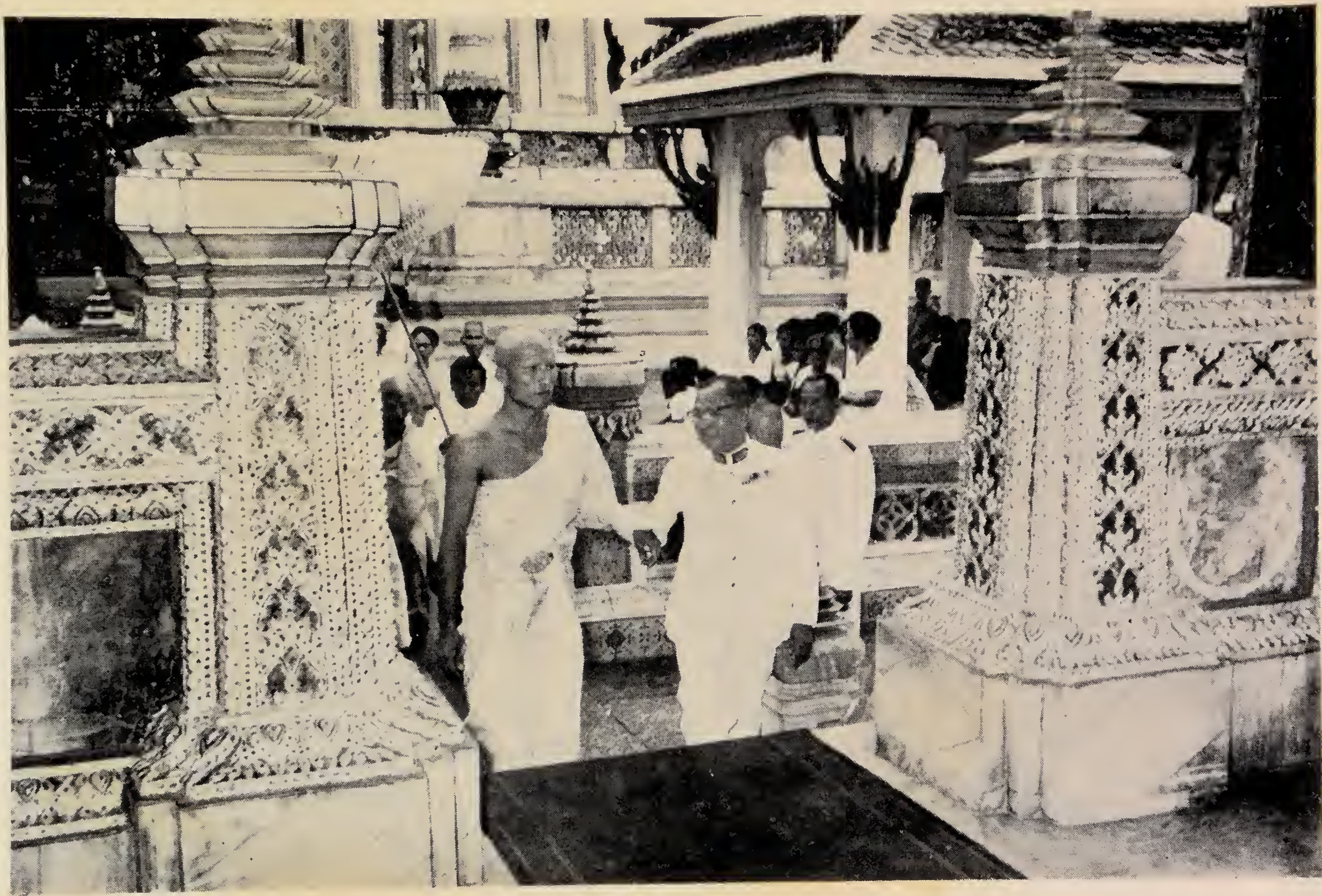
ตามเสด็จสมเด็จพระราชชนนี เสด็จไปเยี่ยมตำรวจภูธรตระเวนชายแดนที่นาหวาย
จังหวัดเชียงราย
เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗

ตามเสด็จในโอกาสสมเด็จพระราชชนนี เสด็จเยี่ยมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่
เมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๗

ตามเสด็จสมเด็จพระราชชนนี ณ ประเทศสวิสเซอร์แลนด์
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘

หม่อมราชวงศ์ดิศนัดดา ดิศกุล อุปสมบทเป็นนาคหลวง ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
หม่อมเจ้าดิศศานุวัติ ดิศกุล กำลังจูงนาคเข้าพระอุโบสถ
วันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เสด็จประพาสยุโรป

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ (ร.ศ. ๑๑๐)

(สำเนา) เรืออุบลบุรพทิศ สิงคโปร์

ที่ ๒๕ กรกฎาคม ๑๑๐

กราบทูลได้ทรงทราบฝ่าพระบาท[๑]

เมื่อวันที่ ๑๗ เวลาย่ำรุ่งเศษ กราบถวายบังคมลา ออกเรืออุบลจากเกาะสีชังแล่นข้ามตัดตรงมาสามร้อยยอด แล้วเลียบฝั่งลงมาจวนถึงอ่าวชุมพร ถูกคลื่นใหญ่ตลอดจนกระทั่งถึงเกาะพงันจึ่งสงบ เพราะแล่นห่างตลิ่งมากอยู่ ต่อนั้นลงมาก็สงบดีจนถึงสิงคโปร์ แต่เรืออุบลทอดอยู่ที่เกาะสีชังนาน สนับทึบจับท้องเรือหนา แล่นได้เพียง ๘ นอต บางที่ถูกทวนน้ำแรง ๆ แล่นได้เพียง ๕ นอตเท่านั้น แต่เดิมหมายว่าจะถึงสิงคโปร์ได้ในวันที่ ๒๑ เวลาเช้าหรือเวลาบ่ายเปนอย่างช้า ครั้นมาถูกทวนน้ำต่อเกาะขราร่าลงมากะว่าจะถึงเกาะนาคเวลาเช้า ถึงได้ต่อบ่าย ๒ โมง เสียเวลาด้วยเรือไม่เดินอย่างนี้ จึ่งถึงสิงคโปร์ต่อวันที่ ๒๒ เวลา ๔ โมงเช้า คลาศเรือเมล์ฝรั่งเสศ ๔ ชั่วโมง เอเยนต์เรือเมล์บอกว่าได้รอจนหมดเวลาที่จะรอได้ เห็นไม่มาถึงจึงต้องออก แต่พระยาอนุกูล[๒] ไม่ได้วางประจำค่าโดยสานไว้ ถึงไม่ทันก็เปนอันไม่เสียเปรียบอันใดแก่กอมปนีเรือเมล์นั้น แต่ถ้าถึงโดยจะทัน เกล้า ฯ ก็ไม่แน่ใจว่าจะกล้าไปด้วยเรือเมล์นั้นได้ เพราะพระยาชลยุทธป่วยเปนไข้แรง ปรอทถึง ๑๐๔ เชื่อมซึมไปยังค่ำถึง ๒ วันมาแล้ว แลเมื่อเขียนจดหมายนี้ก็ยังไม่หาย เปนแต่อาการค่อยคลายขึ้น อาการที่พระยาชลยุทธป่วยนี้ แกไม่สบายมานานแล้ว หมอเกาแวนก็ทราบ แต่แก

(๑) หนังสือฉบับนี้ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีมากราบทูลสมเด็จ ฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

(๒) พระยาอนุกูลสยามกิจ (ตันกิมจิ๋ง) กงสุลสยาม ณ สิงคโปร์

สู้ทนแลกินยาควินินอยู่เสมอก็ค่อยประทังมา ครั้นลงเรือมาจากเกาะสีชังแกหยุดยาเสียก็ไม่สบายมากขึ้น จนอีกสองวันจะถึงสิงคโปร์จึงกลายเป็นไข้ การที่จะไปต่อไปจากที่นี้ จึงตกลงจะไปเมล์อังกฤษชื่อ "ปะกิง" ออกวันที่ ๒๙ เปนเรือเมล์ที่จะออกก่อนลำอื่น แล้วไปเปลี่ยนเรือ "อาเคเดีย" ที่คอลัมโบ ไปขึ้นปรินดิสี

เวลาที่เกล้าฯ พักอยู่ที่สิงคโปร์นี้ ได้พบกับเคาวนา สนทนาปราไสยกันตามธรรมเนียม เคาวนาถามถึงเรื่องฝรั่งเศษว่าได้ยินว่าฝรั่งเศษรบกวนข้างเขตรแดนทางตวันออกแลทางเหนือนั้นจริงฤๅอย่างไร เกล้าฯ ได้ชี้แจงว่า ฝรั่งเศษไม่ได้รบกวนอันใด แปลกปลาดกว่าที่เปนมาแล้วช้านาน เปนแต่การหยุกหยิกโต้เถียงกันบ้างด้วยเรื่องเขตรแดนต่อกัน เหตุที่เล่าฦๅกันต่างๆ ทั้งนี้ เกล้าฯ ชี้แจงว่าเห็นว่าเปนเพราะที่เคาวแมนต์ฝรั่งเศษตั้งมองสิเออ เลนาซอง ซึ่งเปนผู้ได้กล่าวความก้าวร้าวต่าง ๆ ในเรื่องเขตรแดนทางนี้อยู่แต่ก่อนนั้นมาเปนเคาวนาเยเนอราล เปนช่องให้พวกซึ่งคิดหาผลประโยชน์ในทางหากินต่าง ๆ ตามเขตรแดนเหล่านั้น แต่งตั้งเรื่องลงหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ แต่ความที่จริงเขตรแดนซึ่งเกี่ยวกันเปนของไทยแท้ไม่ต้องเถียงมาก มีที่ต้องเถียงแต่เพียงที่ปลายแดนซึ่งต่อกับเมืองยวน ซึ่งความจริงเปนเมืองขึ้นอยู่ทั้ง ๒ ฝ่ายก็มีบ้าง เคาวนาว่าเหมือนดังเมืองที่สำคัญ ๆ เช่นเมืองหลวงพระบางแลจำปาศักดิ์นั้นก็รู้กันอยู่แล้ว ว่าเปนของไทยแท้ เห็นว่าจะไม่มีที่ถุ้งเถียงอันใดกัน แล้วถามต่อไปว่าการเรื่องสัญญาเขตรแดนกับฝรั่งเสษนั้นจะตกลงกันอย่างไร เกล้าฯ แจ้งความว่า ทั้ง ๒ ฝ่ายได้ทำแผนที่ด้วยกันแล้ว ยังอยู่แต่จะว่ากันให้ตกลงที่กรุงเทพฯ เท่านั้น การที่สนทนากันในเรื่องนี้กับเคาวนา

สิงคโปร์ก็ไม่สำคัญอันใดในราชการ เกล้า ฯ กราบทูลมาพอให้ทรงทราบ เหนว่าเมื่อไปต่อไปจากนี้ คงจะมีผู้พูดผู้ถามในเรื่องนี้อีก จะควรตอบตามทางที่พูดกับเกาวนาสิงคโปร์อย่างนี้หรืออย่างใด เมื่อได้ทราบพระดำริห์ จะได้พูดจาให้ต้องตามพระประสงค์ของผ่าพระบาท แต่ฟั่งดูที่สิงคโปร์นี้ ดูคนอยู่ข้างจะสงไสยว่า เรามีความลำบากอันใดแปลกปลาดกับฝรั่งเสศอยู่โดยมาก โดยที่สุดเงินหลวงที่เจ้าพนักงานพระคลังส่งมาด้วยเรือแฮคูบาคราวก่อน ก็มีผู้พากันว่าส่งผ่อนผันมาด้วยเกลงจะขลุกขลักกับฝรั่งเสศ

เมื่อวันที่ ๒๓ ท่านขุนประเทศมาหา แต่เดิมดูเหมือนจะมาเปนธุระด้วยเรื่องกำหนดเวลาที่จะไปรัสเซีย โดยได้พูดกับมิศเตอร มอรันต์ก่อนนั้น ครั้นมาถาม เกล้า ฯ บอกว่าได้มีนัดหมายเข้าใจกันกับผู้แทนราชทูตสยาม ซึ่งได้นัดแนะไต่ถามกับราชทูตรัสเสียที่เปอร์ลินเสร็จแล้ว ก็เปนอันระงับตกลงกันไปเรื่องหนึ่ง ยังเรื่องสัญญา ว่ารวมๆ ว่าได้รับคำชี้แจงจากเสนตบีเตอสเบิกว่าเคาวแมนต์รัสเสียอยากจะทำสัญญาใหญ่ทีเดียว ไม่เห็นด้วยในการที่จะทำสัญญาเพียงแสดงสัมพันธ์มิตรก่อน เกล้า ฯ ตอบว่า ในราชการที่จะไปครั้งนี้ โปรดเกล้า ฯ ให้เกล้า ฯ ไปแต่เฉพาะในการที่จะถวายตรา เรื่องสัญญาถ้าจะโปรดให้ทำหรือประการใด คงจะโปรดเกล้า ฯ ให้ราชทูตประจำราชการ ผู้ซึ่งจะออกไปยุโรปภายหลังเกล้า ฯ ในไม่นานนักนั้นเปนผู้พูดจา ก็เปนอันระงับกันไปอีกเรื่องหนึ่ง

เรื่องตราเสนต์แอนรูที่ได้ส่งเข้าไปทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น ได้ทราบความจากขุนประเทศว่า แต่เดิมจะให้เคานคาสินีพาเข้าไป แต่มาตกลงเปลี่ยนทาง เคาน์คาสินีออกมาเสียทางอเมริกา จึ่งเปลี่ยนให้แอดมิราล

จัดเรือรบเชิญเข้าไปถวาย แอดมิราลได้จัดเรือนาคิมฟ กัปตันเฟเดอร์ คอบ (พระผดุง) เปนผู้เชิญตรากับเรือซิวอกมาด้วยอีกลำหนึ่ง ภายหลังมาหวาดหวั่นเรื่องอหิวาตกะโรค ด้วยเหตุที่เรือกอมปนีปล่องเขียวออกมาจากกรุงเทพ ฯ มีฝรั่งเปนอหิวาตกโรคตายกลางทาง เรือต้องควอรันตีนที่สิงคโปร์นี้ จึงเปนเหตุให้พวกรัสเสียหวาดหวั่น ภายหลังตกลงส่งไปแต่เรือซิวอดลำเดียว

อนึ่ง ตราเสนต์แอนรูประดับเพชรที่ทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น ขุนประเทศว่าทำรูปนกอินทรีแทนไม้กางเขนเสนต์แอนรู หรือยกไม้กางเขนเสนต์แอนรูออกเสีย เพราะเอมเปรอเกรงว่าจะทรงรังเกียจด้วยที่จะทรงเครื่องอิศริยาภรณ์ซึ่งมีรูปเคารพของสาสนาอื่น แลตราเสนต์แอนรูนี้มีในพระราชกำหนดสำหรับตราว่า ผู้ได้รับตรานี้ย่อมได้รับตราอื่นด้วยอีก ๔ คือ เซนต์อาเลกซานดาเนบสกี ตราอินทรีขาว ตราเซนต์แอนต์ แลตราเสนต์สแตนนิเลา นี้เปนอธิบายความของจดหมายที่ขุนประเทศมีไปถึงพระยาชลยุทธ

อนึ่ง ขุนประเทศบอกเบิ่นไปรเวตว่า ได้รับคำสั่งเคาวแมนต์ให้คอยสืบสวนดูว่าฝรั่งเศษแลอังกฤษจะทำอย่างไรแก่เมืองไทยให้เสมอแลไว้ใจว่าไทยคงจะได้เอมเปรอเบิ่นผู้ช่วยธุระได้บ้างในเวลาสมควร การที่ขุนประเทศได้พูดจาเรื่องต่าง ๆ อย่างกราบทูลมานี้ จะควรพึ่งได้เพียงใด เกล้า ฯ ถวายไว้ทรงวินิจฉัยตามควร ด้วยขุนประเทศนั้นก็ทรงรู้จักอยู่แล้ว

เมื่อคืนที่ ๒๔ นี้ได้ไปดินเนอร์ที่เคาวแมนต์เฮาส์ แต่ก็ไม่มีการสนทนาแปลกปลาดอันใดที่จะกราบทูลนอกจากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เปนแต่เคาวนารับจะแจ้งความถึงเคาวนาเมืองลังกาให้รับรอง ถ้ามี

เวลาจะให้ได้ดูพระเขี้ยวแก้ว กับจะมีจดหมายแจ้งความไปถึง มิสเตอร์ ฮอสเลย์ รอแยลอาแคดามิเซียนที่ลอนดอน จะให้ช่วยพาไปดูรูปเขียน แลมิวเซียม สำหรับรูปเขียนต่าง ๆ ในลอนดอน อนึ่ง ขุนประเทศ เชิญไว้จะให้ไปดินเนอร์วันที่ ๒๖ ที่ ๒๗ นี้ สุดต่านยะโฮนัดจะให้ไป เมืองยะโฮ

อนึ่งเกล้า ฯ ได้ลองกะน่าที่ผู้ซึ่งมาด้วย จะให้ทำการต่าง ๆ คือ พระยาเทเวศร[๑]นั้นจะให้เป็นผู้สำหรับไปเยี่ยมเยียนแลตอบเยี่ยมในที่ แลบุคคนซึ่งเกล้า ฯ ไม่ต้องไปเองอย่างหนึ่ง เปนผู้พูดจานัดแนะกับ เจ้าพนักงานที่รับรองอย่างหนึ่ง หม่อมเจ้าพร้อม[๒]ให้เป่นผู้จ่ายเงิน แลทำบาญชีเงินทั้งปวง หลวงสุนทรเปนล่ามในการทั้งปวงอย่างหนึ่ง เปนผู้จดไดเอรีระยะทางอย่างหนึ่ง กับการวิ่งเต้นต่าง ๆ เช่นซื้อติเกด เรือเมล์เป็นต้น หลวงสุรยุทธ[๓]นั้นเปนอัตตเชในส่วนตัวเกล้า ฯ ยัง การอีกอย่างหนึ่งซึ่งเหนว่าคงจะมี คือที่จะให้ตรวจหรือริโปตในการ เฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง เกล้า ฯ มีที่ต้องไปหลายแห่ง ซึ่งจำเปนต้องมี กำหนดจำกัดวัน อยู่เพียงที่นี่เท่านั้นวัน ที่นั่นเท่านั้นวัน ถ้าจะต้องการ ตรวจการอย่างใด หรืออยากจะรู้การอย่างใดให้เลอียดก็จะไม่มีเวลาพอ จะอยู่ดูการเหล่านั้นให้ตลอดได้ จะถอนซูดที่ไปด้วยกันในราชการให้ อยู่ดูการเหล่านั้นก็จะขัดข้องด้วยจำกัดตัวกันอยู่ จึ่งเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ถ้ามีอัตตเชที่ไม่เป็นออฟฟีเซียนสักคนหนึ่งฤๅสองคนจะดี ถ้าพบการ อย่างใดที่อยากจะรู้เลอียด ก็ให้คนนั้นอยู่ที่นั่นตรวจการนั้นทำริโปร์ต ให้เลอียดแล้วจึ่งค่อยติดตามต่อไป แต่เดิมเกล้า ฯ ให้กราบทูลขอ

---

(๑) พระยาเทเวศร์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาในนามเดิม

(๒) หม่อมเจ้าพร้อม สนิทวงศ์ ต่อมาทรงสถาปนาเป็น พระองค์เจ้าพร้อมพงศ์อธิราช

(๓) หลวงสรยุทธโยธาหาญ (ดั่น)

ขุนวิจิตรวรสาสน์[๑]ไว้เปนอัตตเชด้วยผู้หนึ่ง แต่มาคิดดูกลัวจะขัดข้องที่จะทิ้งพระเจ้าลูกเธอ[๒]มาไม่ได้หรืออย่างไรก็ยังไม่ทราบ อีกประการหนึ่งขุนวิจิตรเปนผู้จะรับราชการอยู่ในยุโรปต่อไป ถ้าจะไปตรวจการก็จะได้แต่ริโปร์ตเข้ามากรุงเทพ ฯ ไม่ได้เป็นผู้เห็นเข้ามาช่วยทำการด้วยเพราะฉนี้ เกล้า ฯ ขอรับพระราชทานเปลี่ยนเป็นหลวงกำจัดไพรินทร์[๓]ผู้ซึ่งออกมาส่งเกล้าฯที่นี่ ไปราชการด้วยต่อไป ถามตัวเขาก็เต็มใจจะสนองพระเดชพระคุณ เครื่องแต่งตัวไม่ได้ตระเตรียมมาเกล้า ฯ ได้สั่งให้ทำที่สิงคโปร์นี้แล้ว โดยเชื่อใจว่าคงจะโปรดประทานอนุญาตให้ เพราะไม่มีเวลาพอที่จะกราบทูลถามให้ได้รับตอบทันคราวเมล์ได้ ถ้าเปนการเหลือเกินขอพระบารมีเปนที่พึ่ง พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ เกล้า ฯ ตั้งใจจะสนองพระเดชพระคุณในราชการคราวนี้โดยเต็มกำลังแลสติปัญญาให้เปนประโยชน์แก่ราชการสมพระราชประสงค์ แลพระประสงค์ในฝ่าพระบาทที่ได้โปรดให้ได้มีโอกาสรับราชการสนองพระเดชพระคุณในอย่างนี้ทุกอย่างทุกประการ หวังใจว่าฝ่าพระบาทจะทรงพระสบายอยู่เหมือนเมื่อเวลาเกล้า ฯ ได้ทูลลามานั้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(เซนพระนาม) **ดำรงราชานุภาพ.**

---

(๑) ขุนวิจิตรวรสาสน์ (ปั้น สุขุม) ภายหลังเป็นเจ้าพระยายมราช

(๒) พระเจ้าลูกเธอ ๔ พระองค์ ที่เสด็จไปทรงศึกษา ณ ทวีปยุโรป คือ

(ก) พระองค์เจ้า กิติยากรวรลักษณ์ — กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

(ข) พระองค์เจ้า รพีพัฒนศักดิ์ — กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

(ค) พระองค์เจ้า ประวิตรวัฒโนดม — กรมหลวงปราจิณกิติบดี

(ง) พระองค์เจ้า จิรประวัติวรเดช — กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

(๓) หลวงกำจัดไพรินทร์ (แย้ม ณนะสนธิ) ต่อมาเป็นพระรักษ์เสนา

รับวันที่ ๕ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

สิงคโปร์

ที่ ๒๘ กรกฎาคม ๑๑๐

กราบทูล กรมหมื่นสมมต ทรงทราบฝ่าพระบาท

ด้วยเมื่อก่อนเกล้า ฯ จะออกมานี้ ได้ทราบความว่า ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานจดหมายซึ่งเกล้า ฯ ทูลเกล้า ฯ ถวายด้วยเรื่องกรมแผนที่ซึ่งมีใจความว่า จะขอรับพระราชทานให้มีเงินลอยไว้สำหรับกรมนั้นประมาณ ๒๐๐ ชั่งข้อหนึ่ง ขอรับพระราชทานส่งกรมแผนที่ไปขึ้นกระทรวงโยธาธิการอีกข้อหนึ่งนั้น ไปให้พระเจ้า-น้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงษ์ ทรงพิจารณา แลได้ทราบความว่า พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงษ์ จะกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เห็นสมควรกรมทำแผนที่จะไปขึ้นกระทรวงกระเษตราธิการ ความนี้ได้ทราบจากคำบอกเล่า จะจริงเท็จฉันใด แลพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ จะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาแล้วหรือฉันใดก็ยังหาทราบไม่

ความประสงค์ซึ่งเกล้า ฯ หยากจะส่งกรมทำแผนที่เสียนั้น ด้วยเหตุผลดังได้กราบบังคมทูลพระกรุณาในจดหมายฉบับนั้นเป็นที่ตั้ง แลยังเป็นด้วยความเข้าใจอีกอย่างหนึ่งว่า กระทรวงโยธาธิการอยากได้กรมทำแผนที่ซึ่งจะเป็นประโยชน์ช่วยราชการในกระทรวงนั้นได้เป็นอันมาก จึงได้ทูลเกล้า ฯ ถวายความเห็นขอส่งไปเฉภาะกระทรวงโยธาธิการ ถ้าหากว่ากระทรวงโยธาธิการไม่เต็มใจจะรับ แลจะเบี่ยงส่งไปให้กระทรวงกระเษตราธิการอีกชั้นหนึ่งแล้ว ก็ดูเหมือนกรม

ทำแผนที่เปนกรมที่ไม่มีผู้พึงปราถนา ด้วยมีการเสียอยู่ในกรมหรืออย่างใดอย่างหนึ่ง คือเกล้า ฯ ก็จะสละทิ้งให้กระทรวงโยธาธิการ ๆ ก็ไม่สมัคจะรับ จะผลักส่งไปกระทรวงอื่นอีก ที่จริงการกรมทำแผนที่ตั้งมาได้ด้วยความลำบากยากเหนื่อย การที่ได้ทำแลที่ทำอยู่ก็ได้แลเห็นเปนประโยชน์แก่ราชการเปนอันมาก เกล้า ฯ ยังแลเห็นอยู่เสมอว่าเปนกรมหนึ่งซึ่งตั้งขึ้นใหม่ได้เปนอย่างดี ควรแก่ความลำบากแลพระราชทรัพย์ที่ได้จ่ายไป การที่จะต้องส่งไปขึ้นกระทรวงอื่น ถึงจะเต็มใจส่งไปด้วยราชการจะค่อยเบาบ่าเกล้า ฯ ความอาไลยก็ยังมี แลฝ่ายตัวพนักงานตั้งแต่ผู้ใหญ่ลงมาจนผู้น้อยในกรมนั้น ก็ย่อมเดือดร้อนโดยธรรมดาที่ต้องเปลี่ยนนาย ถ้าหากว่าเปลี่ยนไปโดยแลเห็นว่าไม่เสียประโยชน์แลชื่อเสียงของกรมทำแผนที่ก็จะพอหักหาญตัดรอนได้ แต่ถ้าจะต้องส่งไปโดยเหมือนหนึ่งว่ากรมนี้ไม่น่าจะว่ากล่าวอย่างเกล้า ฯ คาดว่าเปนความเข้าใจอยู่เดี๋ยวนี้ คือที่จะส่งไปกระทรวงกระเษตราธิการแล้ว พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ เกล้า ฯ ขอรับพระราชทานถอนคำที่ได้ขอรับพระราชทานให้ส่งไปยังกระทรวงอื่น ถ้าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เกล้า ฯ คงสนองพระเดชพระคุณอยู่ตามเดิมยังเต็มใจกว่าที่จะส่งไปยังกระทรวงเกษตราธิการ โดยเหตุผลดังได้กราบทูลมาแล้ว ไม่เกี่ยวกับจะเอื้อมเข้าไปเห็นการในกระทรวงนั้นอย่างใด แต่ถ้าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานกรมทำแผนที่ไปขึ้นกระทรวงกระเษตราธิการหรือกระทรวงใด ๆ ก็แล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ ที่กราบทูลมาทั้งนี้หวังจะกราบทูลชี้แจงโดยความที่เต็มใจแลมิเต็มใจของเกล้า ฯ โดยธรรมดาการไม่ตกลงกันเช่นนี้ เคยมีพระราชดำรัสถามผู้ซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย เวลานี้เกล้า ฯ ไม่ได้อยู่ใน

กรุงเทพ ฯ จึงได้จดหมายถวายมาเพื่อจะมีพระราชดำรัสถาม ก็ขอให้ฝ่าพระบาทนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาในส่วนตัวเกล้า ฯ จะได้เปนการตกลงเรียบร้อยกัน ไม่เสียราชการ แลไม่ขุ่นเคืองใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทในภายหลัง

ถ้าหากจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กรมทำแผนที่คงขึ้นอยู่ในกระทรวงธรรมการ ขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเมื่อพระวิภาคภูวดลทำแผนที่เขตรแดนเมืองสิงเมืองนังแล้ว ขอให้ได้รับกลับลงมารักษาการอยู่ที่กรุงเทพฯ แลช่วยการเรื่องทำแผนที่เขตแดนที่กรุงเทพ ฯ การจะได้เรียบร้อย แลมีราชการอะไรเกิดขึ้นในระหว่างนี้ ก็จะได้จัดการได้เต็มตามสมควร

ในเรื่องนี้ ทั้งเรื่องเงินลอยสำหรับกรมทำแผนที่ ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ประการใด ขอฝ่าพระบาทได้มีรับสั่งไปแก่พระยาวุฒิการบดี ผู้แทนที่อธิบดีกระทรวงนั้นเถิด.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ.

(สำเนา) สิงคโปร์

วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๐

กราบทูลทรงทราบฝ่าพระบาท

รายการต่อจากในจดหมายซึ่งได้กราบทูลไปเมื่อวันที่ ๒๕ แล้วนั้น เมื่อวันที่ ๒๖ ได้ไปดินเนอที่บ้านขุนประเทศ เชิญกงสุลต่างประเทศแลตามประทีปเปนการใหญ่เอะอะ แต่ไม่ได้มีข้อความที่ได้พูดจากันอย่างไร นอกจากการอวยไชยให้พรตามธรรมดา

อนึ่ง การที่จะไปรัสเซียครั้งนี้ ดูพวกอังกฤษที่นี่สงไสยสนเท่กันไปต่าง ๆ เข้าใจว่า การถวายตรานั้นเปนแต่ภายนอก ที่สุดจนท่านเกาวนาเอง เชิญมิศเตอ มอรันต์ ไปดินเนอเปนคนละวันกับเกล้า ฯ เอาทั้งบั่งกาด้ำจ้ำ ถามค้นมิศเตอ มอรันต์ ในเรื่องนี้ ว่าทำไมไทยกับรัสเซียประโยชน์แลภูมสถานก็ไม่เกี่ยวข้องแก่กันจึ่งได้มีราชทูตไปถึงรัสเซีย มิศเตอ มอรันต์ ได้ชี้แจงว่าการที่ไปนี้เปนเปอโสแนลมิชันเฉภาะแต่เอมเปรอกับซาระวิต มิได้เกี่ยวแก่การอันใดถึงบ้านเมือง ก็เปนอือออเข้าใจกันโดยคำอธิบายของมิศเตอ มอรันต์ไปชั้นหนึ่ง ยังท่านเอดิเตอหนังสือพิมพ์สเตรดไตม์ถึงลงมาขอเฝ้าชำระถึงในเรือนี้บอกความว่า พวกชาวเมืองกล่าวคำวิจิกิจฉากันต่าง ๆ จึ่งอยากจะขอทราบความที่แน่จริงเปนอย่างไร เกล้า ฯ ยอมให้พบ แต่ขอเข้าใจกันชัดว่าอย่าลงพิมพ์ว่าได้อินเตอวิวกับเกล้า ฯ จึ่งชี้แจงเขาให้เข้าใจตามความที่เปนจริง เราได้ไปเรียบเรียงลงพิมพ์ออกเมื่อวันที่ ๒๗ นั้นแล้ว

มีเวลาว่างเมื่อวานนี้ เกล้า ฯ จึ่งไปยะโฮ ขาไปไปทางเรือ ขามากลับทางบก ท่านสุลต่านรับรองแขงแรง มีก๊าตออฟออเนอแลยิงสลุต

ทั้งขาขึ้นขากลับ เลี้ยงติพินที่บ้านพร้อมด้วยสีตวันกรมการผู้ใหญ่ แล้ว พาขึ้นรถไปเที่ยวดูเมืองยะโฮ ได้กลับต่อเกือบย่ำค่ำ รายการที่ไปเมือง ยะโฮ ได้เหน ได้พูดจาและคิดเหนอย่างใด เกล้าฯ ได้เรียงไว้ต่างหาก อีกส่วนหนึ่ง ส่งเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวาย หวังใจว่าคงจะพระราชทาน ไปยังฝ่าพระบาทเหมือนกัน

เวลาค่ำวันนี้ เดอแนลเอลิศกับพวกออฟพีศเซอ เชิญให้ไป กินเนอที่แบแรก

เกล้า ฯ จะได้กราบถวายบังคมลาไปกลับเรือเมล์อังกฤษชื่อ "บีกิน" วันที่ ๒๙ บ่าย ๔ โมง จดหมายฉบับนี้จึงมอบให้หลวง ไพศาลศิลปสาตรถือเข้ามาถวายโดยเรืออุบล ซึ่งกำหนดจะได้ออกใน วันที่ ๓๑

อนึ่ง พระยาชลยุทธนั้นหายเปนปรกติแล้ว เปนแต่ยังไม่มีแรง บริบูรณ์เท่านั้น

หวังใจว่าฝ่าพระบาทจะทรงเปนศุขสบายดีอยู่.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(เซนพระนาม) **ดำรงราชานุภาพ.**

วันที่ ๒๙ กรกฎาคม ๑๑๐

ไปเที่ยวเมืองยะโฮ

ความปรารถนาที่จะไปเมืองยะโฮในคราวนี้ เพราะมีเวลาว่างอยู่ แลได้ทราบข่าวว่าสุลต่านเกิดระหองระแหงกันขึ้นกับเกาวแมนต์อังกฤษที่นี่ด้วยเรื่องเขตรแดน ซึ่งเกี่ยวกับเมืองมละกาหรือเนคลีซัมบีลัน ซึ่งเกาวนาตัดสินให้แพ้ข้างโน้น ทั้งที่ยังไม่เคยเห็นเมืองนั้นถนัดมาแต่ก่อน จึงได้ตกลงว่าจะไปยะโฮวันหนึ่ง กงสุลได้มีจดหมายบอกไป ได้รับกำหนดนัดวันจันทร์คือวันที่ ๒๗ ครั้นถึงวันนั้นเวลาเช้า ๓ โมง จึงลงเรือไฟจักรข้างสำหรับลากเรือชื่อว่า เรือบางกอก ซึ่งผู้จัดการกอมปนีอู่ตันยองปากาจัดมายอมให้ใช้เปล่า ๆ ใช้จักรไปเข้าปากน้ำยะโฮ เวลาเที่ยงถึง ทอดที่หน้าบ้านสุลต่าน สุลต่านให้เรือสตีมลอนช์กับเรือโบตมีเอดิกองกับล่ามประจำมารับขึ้นไปถึงท่าบ้านที่นั้นรายามุดากับตนกูน้องชายใหญ่ของสุลต่าน แลกรมการผู้ใหญ่ทั้งแขกแลฝรั่งประมาณ ๑๐ คนมาคอยรับ มีทหารแขกมลายูประมาณ ๕๐ คน มีดนตรีปี่สก๊อตด้วยยืนคอยรับอยู่ เวลาขึ้นบก ยิงสลุตที่ป้อมสุลต่านรับอยู่ที่เรือน สนทนาปราไสยกันตามสมควรแล้ว เรียกพวกสีดวันกรมการผู้ใหญ่ทั้งแขกทั้งฝรั่งเดินเข้าแถวมาริสับชันทีละคน สุลต่านนำให้รู้จักโดยคำว่า "ไมมินิสเตอร์" แล้วบอกชื่อทีละคน ๆ จนตลอด

สุลต่านแต่งตัวใส่เสื้อกางเกงสักลาดสีเหลืองเปนตาตราง เสื้อตัดเปนฟรกโกตอย่างยาว ๆ ใส่ดุม ๒ แถว ไม่นุ่งโสร่ง หมวกใส่หมวกกำมหยี่ดำราง ๆ อย่างที่เรียกว่า "สกัลแก๊บ" ใส่กำไลมือทอง

เกลียวโตขนาดนิ้วก้อยทั้ง ๒ ข้าง ใส่แหวนทั้ง ๒ มือข้างละ ๖ วง คือนิ้วละ ๓ วง ๔ นิ้ว เปน ๑๒ วงพร้อมกัน ดุมมือแลเข็มปักผ้าผูกคอมรกดมงคลเพ็ชร รายามุดาแต่งเปนทหารเหมือนอย่างทหารปืนใหญ่อังกฤศที่สิงคโปร์ คือสวมเสื้อกางเกงขาว หมวกฟอเรซแก๊บกลม ติดแถบทองอย่างฝรั่ง แต่เลยใช้อนุโลมแทนผ้าโพกแขกด้วย คือเวลาเข้าในเรือนหรือนั่งโต๊ะก็มิได้ถอด พวกตนกูแลกรมการแขกนอกจากนั้นก็แต่งตัวอย่างแขกที่สิงคโปร์ ที่อยู่ข้างหัวเห็ด ๆ ก็มีโสร่งพัน ที่อย่างใหม่ก็แต่งเปนฝรั่งทีเดียว ที่ไม่ใส่หมวกหรือโพกผ้าเลยก็มีบ้าง

อัทธยาไศรยสุลต่านคงเปนอย่างเคยพบมาแต่ก่อน คือ คุย ๆ โซ ๆ ถ้าต่อหน้าฝรั่ง อยู่ข้างคุยแลคิดจะทำภูม แต่ก็คุยกับฝรั่งเช่นครูมอรันต์เปนพื้น ถ้าว่าเข้าประจันกันถึงส่วนตัว ดูไม่สู้กล้าคุยแลโซมาก เปนแต่เมื่อถามไปในข้อไร ก็ตอบชี้แจงในข้อนั้น แลถามมาบ้าง สังเกตดูเวลานั่งรถไปด้วยกัน จะอวดจะโซอะไรก็พูดกับหลวงสุนทร(๑)ต่อจะใคร่ถามอันใดจึงหันมาพูดกับข้าพระพุทธเจ้า คิดประมาณดูในอัทธยาไศรยอย่างนี้ ดูเหมือนกับฝรั่งแล้ว แกอยากจะโซให้เห็นเปนยศศักดิ์ ตั้งท่าให้เข้าใจว่าเปนเจ้าแผ่นดินเอกราช แต่กับไทยหรือแก่ข้าพระพุทธเจ้าเอง แกจะเห็นว่าไม่มีความเลื่อมใสศรัทธาในทางนั้น หรือมิฉนั้นก็จะถือว่าเปนผู้รู้เช่นเห็นพุงกันอยู่อย่างไรอย่างหนึ่งนี้ แต่กระบวนกิริยาอัทธยาไศรยที่รับรอง ดูเอื้อเฟื้อเต็มใจรับรองจริง ๆ มักพูดถ่อมตัวบ่อย ๆ เปนต้นว่า กลัวอาหารที่เลี้ยงจะไม่สู้ดีแลกลัวจะไม่สู้เห็นอันใดที่พึงใจในเมืองยะโฮอันเปนเมืองเล็กน้อย

(๑) หลวงสุนทรโกษา (คอยู่เหล ณ ระนอง) ภายหลังเปนพระยาประดิพัทธภูบาล

รายามุดานั้นเปนคนหนุ่มอายุ ๑๗ ปี หน้าตาคมสัน รูปร่างสูงกว่าสุลต่าน ไว้ท่าทางทำนองเดียวกันกับนักเรียนไทยที่ไปเมืองนอกกลับมาใหม่ ๆ ที่จริงก็พึ่งกลับมาจากเมืองนอกกับสุลต่านเมื่อเร็ว ๆ นี้ แต่ไปคราวเดียว ไม่ได้อยู่นาน มิสเตอร์มอรันต์ถามฝรั่งที่อยู่ยะโฮได้ความว่า ตนกูอิบรฮิมรายามุดานี้ไม่ได้เล่าเรียนอันใด แม้แต่ในหนังสือมลายูก็ยังไม่รู้ดี ภาษาอังกฤษนั้นก็พึ่งพูดได้เมื่อไปยุโรป เก็บประสมประเสมาได้คราวนี้ ข้าพระพุทธเจ้าลองพูดจาไต่ถามอันใดดู ถามไปคำหนึ่ง ก็ตอบคำหนึ่ง ไม่เปนวี่แววอันใด แต่ประมาณดูก็จะไม่เปนคนโง่มึนตึง แต่จะขัดทุนรอนข้างการเล่าเรียน ถึงอย่างไร ๆ คงจะเลวกว่าสุลต่านมาก เว้นไว้แต่สุลต่านจะอยู่ไปได้นานพอจะรีบฝึกฝนให้เข้าใจกิจการบ้านเมืองได้ ถ้าหากว่าสุลต่านเปนอันตรายเสียในเร็ว ๆ นี้ ก็น่าที่รายามุดาคนนี้จะอยู่ในเงื้อมมืออังกฤษได้โดยง่าย อัทธยาไศรยรายามุดา ถ้าจะประมาณเทียบกับผู้ซึ่งได้เคยเฝ้าฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้วนั้น เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าดีกว่ารายามุดา สะละงอ แต่เลวกว่ารายามุดาเมืองไทร เมื่อสนทนากันพอสมควรแล้ว สุลต่านเชิญไปนั่งโต๊ะติฟิน โต๊ะจัดอย่างการใหญ่ คือตั้งเครื่องถ้ำไหล่ทองทั้งโต๊ะ แลเครื่องใช้ก็เปนเครื่องถ้ำไหล่ทองหลายอย่าง นั่งโต๊ะ ๒ ชั่วโมงครึ่งจึงแล้ว เวลานั่งโต๊ะนี้มีแตรวงเป่าด้วย เมื่อเลี้ยงแล้วสุลต่านพาขึ้นรถไปดูที่ขังน้ำซึ่งทำคล้าย ๆ สิงคโปร์ แต่เล็กกว่ามาก แล้วเที่ยวดูถนนดูเมืองจนเวลาจวนค่ำ จึงลาสุลต่านลงเรือสติมลอนซ์ข้ามมาขึ้นรถที่เกาะสิงคโปร์ มีการส่งเหมือนเมื่อขารับ

การสนทนากับสุลต่าน ได้ลองตั้งเรื่องซึ่งเกี่ยวกับเกาวแมนต์อังกฤษหลายเรื่อง ได้รับแต่ตุณหิภาพ[๑]กับไก่เท่านั้น ดูแกไม่อยากจะกล่าวถึงทีเดียว เปนแต่ครางว่า ในเมืองพวกเดียวกัน คือเมืองไทรเประ สละงอ ปะหัง ตรังกานู กลันตัน เขามีแร่เงินทองแลดีบุกซึ่งเปนสมบัติในแผ่นดิน แต่เมืองยะโฮไม่มีอันใดเลย อาไศรยได้แต่การเพาะปลูกอย่างเดียว ข้าพระพุทธเจ้าได้บอกว่า เมื่อโดยเสด็จพระราชดำเนิรเมื่อปีกลายนี้ ได้แวะไปที่เมืองปะหัง แต่ไม่ได้พบสุลต่านเพราะสุลต่านขึ้นไปอยู่เสียทางไกลกว่าร้อยไมล์ ได้ทราบว่าเพราะไม่ชอบกับอังกฤศ ด้วยเรสิเดนอังกฤศไปตั้งอยู่เสียในบ้านของสุลต่านแกก็รับอ้อแล้วไก่ส่ง เหมือนอย่างกับจะบอกแก่ว่า ท่านเจ้าฉัตรสึกเท่านั้น อีกเรื่องหนึ่งได้ถามแกว่า รถไฟที่จะทำแต่ยะโฮข้ามไปปะหังนั้นใครจะทำ แกตอบว่ายังไม่รู้ ยังให้เขาเซอร์เวย์อยู่ ถามว่า ถ้าเปนรถไฟเกาวแมนต์ จะให้เกาวแมนต์อังกฤศทำหรือแกจะทำเอง แกอ้อมแอ้มตอบว่าจะทำเอง ครั้นถามต่อไปว่าในส่วนเปะหังนั้นใครจะทำเล่า แกตอบว่าเห็นเกาวแมนต์อังกฤศเขาจะทำดอกกระมัง เท่านี้ก็เปนยุติกัน นอกจากนี้ก็เปนแต่คุยถึงเรื่องที่จะไปยุโรป แลเรื่องที่แกอยากจะเข้าไปกรุงเทพ ฯ สักเวลาหนึ่ง เรื่องนี้ก็ดูเหมือนเปนธรรมดา ใคร ๆ พบแกก็ได้พูดอยู่อย่างนี้เสมอ เอาเปนยุติไม่ได้

เมืองยะโฮที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเห็นถนัดในตาคราวนี้ เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า สมควรจะสรเสริญสุลต่านคนนี้ได้ ด้วยเห็นได้ชัดว่าตั้งใจที่จะบำรุง แลเข็นความเจริญตามเมืองสิงคโปร์โดยเต็มกำลังจริง ๆ ถ้าจะเปรียบเทียบบรรดาเมืองแขกในแหลมมลายู ควรจะ

---

(๑) ตุณหิภาพ คืออาการนิ่ง

สรเสริญความอุสาหะได้ ตามที่ได้เห็นแล้วทุก ๆ แห่งก็แต่เมืองยะโฮ กับเมืองไทรบุรีเท่านั้น ประมาณดูความลำบากยากง่ายได้เปรียบเสีย เปรียบหักทอนก็พอกันทั้ง ๒ เมือง ฝ่ายข้างยะโฮไม่ต้องใช้ความคิด ความอ่าน สุดแต่สิงคโปร์มีอะไรหรือทำอย่างไรก็มีแต่ "กันเอาอัน" เปนแล้วกัน แต่เปนไม้ใกล้ฝั่งหรือหนังหน้าไฟ ต้องระวังแต้มอยู่ เปนนิจ ฝ่ายเมืองไทรนั้นทำการได้สดวกกว่า แต่จะดีง่ายเท่ายะโฮ ไม่ได้ ด้วยไกลที่ทางค้าขายกว่ากัน แลทั้งต้องใช้ความคิดความอ่าน ผ่อนปรนมากกว่าด้วย

รายงานไปเมืองยะโฮที่ข้าพระพุทธเจ้าเรียบเรียงทูลเกล้า ฯ ถวายนี้ ก็เปนการที่ทรงทราบฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้วแทบจะทั้งนั้น แต่ครั้นจะเรียงเปนแต่ไดลีก็จะแห้ง จึงได้เรียบเรียงทูลเกล้า ฯ ถวาย โดยสำเนาดังนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ดำรงราชานุภาพ.

(สำเนา) ระนองเฮาส เกาะหมาก

๓๑ กรกฎาคม ๑๑๐

กราบทูลฝ่าพระบาททรงทราบ

เรือ "Pekin" ถึงนี่ย่ำรุ่ง สะกินเนอลงไปรับที่เรือ มีกาดออฟ่ ออเนอรับที่ตพาน ๑๐๐ แล้วพาขึ้นรถไปกินกาแฟที่บ้านเกล้าฯ กับพวกจะกราบถวายบังคมลาออกจากที่ต่อไป เวลา ๕ โมงเช้านี้ มีเวลาน้อย เขียนสั้น ขอพระบารมีเปนที่พึ่ง.

(เซนพระนาม) **ดำรงราชานุภาพ.**

(สำเนา) ประพาศ ร, ที่ ๓๑๓/๑๑๐ จ, ๒๓ เกาะสีชัง[๑]

๒๔

วันที่ ๕ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ด้วยได้รับหนังสือซึ่งเธอเขียนที่สิงคโปร์ ลงวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ต่อวันที่ ๓ เดือนสิงหาคม ฉบับหนึ่ง รุ่งขึ้นเรืออุบลก็กลับมาถึง ได้รับหนังสือจากมือหลวงไพศาล[๒] ลงวันที่๒๙ กับรายงานไปเมือง ยะโฮ แลหนังสือว่าด้วยจะทำเรื่องราวพระราชอาณาเขตร ซึ่งลง วันที่ ๒๘ ด้วยอีกฉบับหนึ่ง หนังสือฉบับนี้คงจะต้องไปถึงมือเธอ ต่อ เมื่อถึงลอนดอนแล้วก็เปนอันล่วงเวลาที่จะสนทนากันถึงเมืองสิงคโปร์ ที่เปนท้องเรื่องของหนังสือที่มีมา จึ่งจะขอบอกข่าวย่อในการซึ่งฉัน อยู่ที่นี่ ภายหลังเธอไปแล้ว แลล่วงน่าจนเวลาที่จะกลับบางกอก

ที่นี้ในเวลานี้ควรจะเรียกได้ว่าอากาศไม่ดี ตั้งแต่ฝนตกกลาง เดือนขนาบใหญ่มาสี่วัน ก็บังเกิดไข้เจ็บ น้อยตัวผู้ซึ่งมิได้จับไข้ คน ละวันหนึ่งสองวันสามวัน อากาศเวลาเย็น ๆ บางวันใสสอาด บาง วันก็ดูขุ่น ๆ เหมือนเปนหมอก ถ้าถูกตัวก็ชื้น ๆ อากาศเช่นนั้น ไม่ว่าเวลาเช้า เวลากลางวัน เวลาเย็น เปนแล้วอยู่ในชั่วโมง ๑ บ้าง สองชั่วโมงสามชั่วโมงจึ่งหาย เวลานั้นดูอยู่ข้างกลุ้มกล้ำไม่สู้สบาย ถ้า

---

(๑) ปี ร.ศ. ๑๑๐ นี้ สมเด็จเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ ทรงพระประชวรหนัก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพามาประทับรักษาพระองค์ที่เกาะสีชังนี้ และได้โปรดเกล้า ฯ ให้ปรับปรุงสร้างสรรค์เกาะสีชังขึ้นเป็นรัมณียสถานสำหรับเสด็จมาประทับพักผ่อน รายการละเอียดพึงดูในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๘ ร.ศ. ๑๑๐

(๒) หลวงไพศาลศิลปศาสตร (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาพระเสด็จ-สุเรนทราธิบดี

หายเมื่อใดก็กลับสบายไป ตัวฉันเองก็เจ็บด้วย แต่ที่เจ็บนั้นเกิดขึ้นด้วยความประมาท ไม่ระวังปิดท้องตามเคย แลทรงพระอุส่าห์เที่ยวดูการงานแก่กล้า ถูกฝนบ่อย ๆ ด้วย อาการที่เป็นนั้นตัวร้อน ปรอทอย่างสูงเพียง ๑๐๒ อยู่วันเดียว นอกนั้นก็เรื่องเสมหขลุกขลักต่อไปอีก ๓ วัน เป็นอย่างเดียวกับปีที่สวัสดิโศภน[๑] บวชพระ ที่ต้องออกทเลจึงได้หาย แต่ถึงว่ามาเจ็บที่ทเลเช่นนี้ ยังไม่กระทำความบูชาของฉันให้ย่อหย่อนลงเลย เพราะอาการที่เปนนั้นเบากว่าที่เปนในกรุงเทพ ฯ สองเท่า ชักตีนบิดครั้งเดียว แล้วก็ไม่ได้เป็นอีกเลย บัดนี้ก็สบายเป็นปรกติ

แต่เพราะตัวร้อนถูกเวลาลูกกำลังสบาย จะไล่ก็ไม่ไป เข้ามาพยาบาลเป็นหมอกรอกยา แล้วกำกับหมอกาวัน[๒]ตรวจปรอท ตรวจชีพจร เอะอะอยู่สองวัน ตัวก็ร้อนไปบ้าง คราวนี้เป็นหวัดแท้ มีคัดจมูกมาก ยิ่งหายใจไม่สดวก ด้วยยิ่งมีร้องมาก แลไอถี่ อาหารตก ซูบผอมลงไปเร็ว ผอมกว่าเมื่อคราวเข้าไปกรุงเทพ ฯ คราวก่อน แต่ดูผิดกันด้วยยังมีแรงลุกนั่งเดินเองได้ อุจจาระที่ไม่ได้คุมเลย หมอซ้ำปิดด้วยยาตรี เพิ่มน้ำกระสายสมอบ้าง ไม่ได้เพิ่มบ้าง อุจจาระก็เหลว แต่ไม่เสียหายอันใดลงไป นอกจากเสมหะที่มีเจือมาก่อนเจ็บบ้างแล้ว ตัวร้อนครั้งนี้ก็ยืนอยู่นานกว่าครั้งก่อน แต่ร่างกายดูทรุดโทรมน้อยกว่าวานนี้ กับวันนี้ตัวไม่ร้อนมาก เป็นแต่สบัดเป็นเวลา จมูกก็ค่อยหายคัดแต่ขี้มูกไหลแลยังไออยู่ อาหารกลับตั้ง ก็คงจะคลายขึ้นทุกวัน แต่ขี้อ้อนเกินประมาณ ร้องพักหนึ่ง ชั่วโมงหนึ่ง สองชั่วโมงก็ไม่หยุด

---

(๑) พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ สมเด็จ ฯ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิษฏ์

(๒) หมอกาวัน เป็นชาวสก๊อต

แต่ดูร้องเหมือนกับเมื่อเวลายังไม่เจ็บ คราวนี้เห็นจะเป็นเครื่องสังเกตได้ว่า โรคอุจจาระนั้นเป็นธุเลาแน่แล้ว ท้องเล็กลงเกือบเป็นปรกติ

แต่ชายอิศริยาภรณ์นั้นไม่ได้การ ตั้งแต่กลับออกมา เดี๋ยวนี้ก็กรอบลงกรอบลง ยิ่งถูกฝนตกก็ยิ่งไม่สบาย อ่อนเปลี้ยมาก ลักษณเปนศรีเสาวภางค์(๑)ทีเดียว จนภายหลังมีอุจจาระซึ่งสังเกตได้ว่าเป็นบุพโพแลโลหิตออกมาครั้งหนึ่ง แล้วก็ชวนอุจจาระเสีย หมอไทย ๆ เห็นพร้อมกันว่า เพราะอยู่ที่นี่เป็นที่ถูกลมมาก ไม่ชอบโรค ขอให้กลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ ฉันเห็นว่า ถึงจะเอาไว้ก็คงไม่หายแลไม่เป็นคุณอันใดแก่ตัวเด็กด้วย จึ่งได้ส่งกลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ ก็กลับเข้าไปเสมอ ๆ อยู่เช่นนั้น อาการที่จะเร่งเร็วก็เห็นจะยัง แต่เรื่องหายก็ไม่แลเห็นเลย ถ้าผู้ใหญ่ก็ศรีเสาวภางค์นี้เอง ไม่ต้องนึกถึงผู้อื่น

การทำงานมีโปรเกรสแขงแรงดีอยู่ ร่วมแล้วทุกอย่าง กำหนดจะได้จุดไฟที่ประภาคารแลกระทำตะพานให้เป็นอันสำเร็จ ร่วมฤกษ์เดียวกันในวันที่ ๑๙ เดือนนี้ กับการบริวารต่อออกไปอีกที่เธอจะรู้แล้วฤๅยัง สงไสยอยู่ คือตัดทางตั้งแต่กุฏิพระเลียบตามหาดไปจนกระทั่งถึงแหลม จึ่งตัดลึกเข้าไปหน่อยหนึ่ง ถึงเสมอแนวหลังโฮเต็ลเปนทางประมาณ ๔๐ เส้น ตรงนั้นตั้งประตูต่อเข้าไปภายในจัดเปนป๊าก หนทางนั้นตรงเข้าไปตามประตูตลอดถึงเขาขาด ผ่านไร่ตาเกดไร่หลวง ทางกว้าง ๔ วา ถมที่ลุ่มขึ้นหาที่ดอน ต่อยศิลาที่สูงลงให้ราบรถเดินได้ ทางตั้งแต่ประตูเข้าไปจนกระทั่งถึงเขาขาดอยู่ในประมาณ ๒๐ เส้น รวมทั้งสองทางอยู่ในราว ๖๐ เส้น มีทางแวะไปทางไร่ ขน

---

(๑) พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์

ลงท่าศาลเจ้าทางหนึ่ง ลงท่าโฮเต็ลทางหนึ่ง ขึ้นไปไหล่เขาทางหนึ่ง แต่ทางรอบป๊ากงด ไว้ทำต่อไปภายน่า ปลูกโรงเลี้ยงน้ำชาหลังหนึ่ง อยู่ในระหว่างหมู่ไม้ ๔ ม. แลต้นเลียบใหญ่ ต้นเลียบไขว้กันเปนประตู ที่เหล่านี้ซึ่งเธอได้เห็น และได้เล่าให้ฉันฟังแล้วทั้งสิ้น เมื่อพูดถึงดังนี้คงยกนึกเดาน่าถูก การที่ทำนั้นบันดาคนที่มามีด้านทำทั่วหน้ากันหมด เสียแต่หมอใช้เจ๊กมาก รู้สึกขัดสนอย่างยิ่ง แต่เรื่องแผนที่ได้ไปขอคนทำแผนที่[๑]จากพระยาวุฒิ แอดดิง กงซุล ได้ออกมาก็ห้าแต้มเหลือกำลัง จนตกลงเปนต้องเลิกในเรื่องแผนที่ เล่นทำเดากันป่า ๆ ไปทั้งนั้น กับที่บนเขาสูงท่านเล็ก[๒]ขอปักเสาธงบอกเรือ เปนธุระอย่างวิเศษยิ่งของแกมากกว่าอื่นๆ การทั้งนี้ก็จะสำเร็จได้พร้อมกันเปนวันเปิดในวันที่ ๒๐ ต่อกันไป ชื่อที่เรียกก็เปนอันเดียวกัน คือ อัษฎางค์ประภาคาร ตะพานอัษฎางค์ ถนนอัษฎางค์ อัษฎางควัน ที่ซึ่งจะทำพิธี ฉันให้รื้อศาลากลางเก่าเสีย ปลูกขึ้นใหม่ ถอยเข้าไปหลังต้นมขาม เปนหลังใหญ่ เสาไม้จริงห้าห้อง เฉลียงรอบ เปนแต่มุงจากพอให้ทันการ คิดจะไว้เปนของถาวรต่อไป ถ้าจะว่าความบนนั้นได้หลายสิบคู่ กำหนดจะมีงานทั้งเลี้ยงดินเนอ เลี้ยงน้ำชา มีดอกไม้เพลิงสามวันเปนการฉลอง วันที่ ๒๒ จะลงนอนอยู่ในเรือ วันที่ ๒๓ จะไปแต่ดึก เข้าน้ำเช้ามืด

---

(๑) งานทำแผนที่นี้ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงเริ่มจัดตั้งขึ้นในกรมศึกษาธิการ โดยมีวัตถุประสงค์ฝึกหัดคนไทยทำแผนที่ และได้ทรงพัฒนางานนี้ให้ก้าวหน้ามาโดยลำดับ ระยะเวลาที่มีพระราชหัตถ์ตรัสถึงนี้ งานทำแผนที่ยังสังกัดอยู่ในกรมศึกษาธิการ เพราะฉะนั้นจึงโปรดเกล้า ฯ ให้ขอคนทำแผนที่จาก พระยาวุฒิการบดี (ม.ร.ว. คลี่ สุทัศน์) ปลัดทูลฉลอง

(๒) ท่านเล็ก — สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

ให้เธอบอกพระยาชลยุทธ ว่าฉันมีความระลึกถึงไม่มีวันขาดเลย ได้ทราบข่าวเจ็บก็ยิ่งมีความวิตกมาก กลัวความลำบากในการเดินทางจะทำให้เจ็บมากไป ขอให้เล่าเรื่องการที่นี้ตามที่ฉันเล่าให้ฟัง แลให้บอกว่า ศาลเจ้าที่ศาลากลางนั้น จะได้ย้ายไปอยู่ที่ต้นมขามใหญ่นอกเตาปูนออกไป พระยาชลยุทธไม่ต้องเส้นต่อไปอีกแล้ว แลต้นทับทิมที่ขุดมาปลูกไว้ เดี๋ยวนี้ออกดอกเต็มต้น คงจะได้เห็นลูกก่อนกลับบางกอก

เรื่องนายผาด[๑]ลูกหลวงนายฤทธิ์นั้นดีแล้ว ฉันจะคิดอ่านส่งไป แต่เวลานี้แม่มันจะว่ากระไรไม่รู้เลย ลูกท่านกลาง[๒]ต่อศึกจากเณรแล้วจึ่งจะค่อยคิดอ่านต่อไป ในคราวนี้ตัวแกก็คงไม่ออกมาเปนแน่ เพราะท่านเล็กมาเปนเจ้าอธิการอยู่ที่นี่

การที่จะไปคราวนี้ เดิมฉันได้พูดว่าให้รอคอยเฝ้าเอมเปอเรอเสียก่อน จึ่งค่อยไปเฝ้าเจ้าแผ่นดินอื่น ๆ บัดนี้ได้ความชัด ว่าเอมเปอเรอจะรับต่อเดือนโนเวมเบอ กลัวว่าจะจวนฤดูหนาวนัก เวลาที่จะเฝ้าเจ้าแผ่นดินจะเลื้อยเจื้อยต่อออกไปอีก จะทนหนาวไปไม่ไหว จึ่งขอถอนคำสั่งนั้นเสีย ให้เธอทำตามที่เห็นสมควรจะทำได้ตามกาลตามเวลาเถิด

อนึ่งเครื่องใช้สอยรุ่งริ่ง ซึ่งยังมิได้สั่งกับเธอให้ช่วยทำมาให้นั้น บัดนี้นึกได้บ้าง เปนของที่จะใช้เอง ให้ทำมาฝาก คือกล้องเมซ่อมเอาอย่างเกลี้ยง ๆ ที่แยงง่าย ๆ ตามแต่เห็นดีอย่างไร ให้โตกว่าอันสามัญที่ฉันสูบอยู่หน่อยหนึ่ง ถ้าตกลงว่าอย่างไรดีแล้ว ให้ว่าเขาทำเสีย ๖ คัน

---

(๑) นายผาด เทพหัศดิน ภายหลังเป็นพระยาเทพหัศดิน

(๒) ท่านกลาง — สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์

มีอำพันสำหรับเปลี่ยนคันหนึ่ง อย่างน้อย ๒ กล้องบุหรี่ อย่างหนึ่งตามแต่จะได้รูปใด แต่ให้มี ๖ เหมือนกัน

เครื่องบรรจุยานัตถุ์แลกล้องยานัตถุ์ ตามแต่จะทำด้วยธรรมชาติอันใด อย่าให้ตกแตกง่าย แลพกอย่าให้มาหกเลอะเทอะ อย่าให้ปากขวดเล็กเปนเปรตปากเท่ารูเข็ม ขอให้เกลี้ยง ๆ อย่าให้นออย่างหนึ่งอย่างใด

อีกสิ่งหนึ่งซึ่งเปนสำคัญต้องการมากนั้น คือไม้เท้าที่เปนดาบอยู่ภายใน ถึงแม้ว่าอันจะโตจนเท่าไม้เท่าร่มที่พระยามนตรี(๑)ให้ฉันเมื่อไปทเลรอบแหลมมลายูก็ยังดี ถ้ายิ่งได้โตเท่านั้นอันหนึ่ง สำหรับขึ้นเขาขึ้นห้วย เล็กกว่านั้นสำหรับถือเที่ยวเล่น เปนสองอันยิ่งดี ของสามสิ่งนี้หวังใจว่าเธอจะเอาเปนธุระให้ได้สมประสงค์ ด้วยความเอื้อเฟื้อของตัวเองได้ เพราะรู้อยู่ว่า เมื่อได้รับแล้วจะมีราคาแก่ฉันอย่างไร.

(พระราชหัตถเลขา) **สยามินทร์.**

---

(๑) พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค)

รับวันที่ ๕ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐[๒๔]

ที่ ๑๒๒/๖๕๒๒ ศาลาว่าการต่างประเทศ

๒๘ กรกฎาคม ๑๑๐

ขอเดชะฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา ป.ร. ที่ ๓๐๐/๑๑๐ ลงวันที่ ๒๖ นั้น เมื่อเวลาคืนวานนี้แล้ว การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ จะให้กรมดำรงรอเฝ้าเอมเปอเรอรุสเซียก่อนนั้น ก็เปนการดีในที่จะเปนอัทยาไศรยไมตรีต่อรุสเซียยิ่งขึ้น ข้าพระพุทธเจ้ามีความวิตกแต่กรมดำรงจะเจ็บเพราะทนหนาวไม่ได้ ด้วยอยู่ในกรุงเทพ ฯ ถึงน่าหนาวทีไร ยังบ่นทนสู้คนอื่นไม่ได้ แต่มีเครื่องตบแต่งตัวได้ดีกว่าที่นี่ เหนพอจะทนไปได้กระมัง ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายร่างพระราชสาส์น ถึงเมืองรุสเซีย, เยอรมนี, อิตาลี กับเดนมาก ๒ รวมเปน ๕ กับบาญชีตราที่ทูตเยอรมันเตือน เหนควรจะได้รับพระราชทาน ข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้รับรอง เพราะเหนด้วยเกล้า ฯ ว่ามากมายนัก ได้บอกว่าสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดก่อนเท่านั้น.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ** ขอเดชะ.

ประพาศ ร, ที่ ๓๑๔/๑๑๐ ต.ป. ๑๒๕ เกาะสีชัง

วันที่ ๕ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ถึง กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ

ด้วยได้รับหนังสือที่ ๑๒๒/๖๕๒๒ ลงวันที่ ๒๘ กรกฎาคม เรื่องทูตไปรุสเซีย แลส่งร่างพระราชสาส์นไปเมืองรุสเซีย อิตาลี เยอรมนี เดนมาก มานั้นได้ทราบแล้ว

การที่กำหนดให้กรมดำรงเฝ้าเอมเปอเรอก่อนนั้น ฉันได้ถอนเสียแล้ว ให้ทำตามที่เห็นควรจะทำได้ กับกรมดำรงได้จดหมายรายการเรื่องไปยะโฮมาให้ฉัน ดูก็สนุกดีอยู่ ได้ส่งมาให้อ่านด้วย.

(พระราชหัตถเลขา) **สยามินทร์.**

รับวันที่ ๑๓ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ (๒๔)

ที่ ๑๓๕/๖๙๗๔ ศาลาว่าการต่างประเทศ

๗ สิงหาคม ๑๑๐

ขอเดชะฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

เมื่อคืนวานนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถ-เลขา ประพาศ ร. ที่ ๓๑๔/๑๑๐ ลงวันที่ ๕ พระราชทานจดหมายกรมดำรง เรื่องไปเมืองยะโฮ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าทูลเกล้า ฯ ถวายคืนมาแล้วนั้น พระเดชพระคุณเปนล้นเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าลืมกราบบังคมทูลว่าในร่างพระราชสาส์นถึงกรุงรุสเซียนั้น ยังขาดความตอบพระราชสาส์นที่มีมา และขาดความว่าตราทรงยินดีเปนประดับเพชร ด้วย

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับจดหมายกรมดำรงมีมาสองฉบับ กับโทรเลขบอกข่าวถึงลังกา ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายต้นจดหมายกรมดำรง ๒ ฉบับกับสำเนาโทรเลข แลร่างข้าพระพุทธเจ้าตอบรวม ๔ ฉบับ.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **กรมหลวงเทวะวงษวโรปประการ** ขอเดชะ.

รับวันที่ ๑๓ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ที่ ๑๓๙/๗๑๖๒ ศาลาว่าการต่างประเทศ

๙ สิงหาคม ๑๑๐ กลางคืน

ขอเดชะฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าจดหมายกราบบังคมทูลพระกรุณามาแต่เวลาคืนวานนี้จนเช้าได้ส่งไปทูลเกล้า ฯ ถวายกับเรือเมล์ที่ออกเมื่อเช้านี้แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็หลับอยู่กับที่นี้จนเยนค่ำ ตื่นขึ้นได้รับหนังสือเมล์ เสมียนฝรั่งก็กลับเสียหมดแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้รีบคัดมาทูลเกล้าฯ ถวาย เพื่อจะให้ทันในเรือออกเช้าพรุ่งนี้

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายต้นหนังสือกรมดำรงที่มีมาจากบีนัง แลฝากทูลเกล้า ฯ ถวายฉบับ ๑ ถวายสมเดจพระบรมโอรศฉบับ ๑ กับร่างข้าพระพุทธเจ้าจะมีตอบไปฉบับ ๑ รวม ๔ ฉบับ

กับสำเนาหนังสือกงสุลสิงคโปร์แลบีนังมีมา ๒ ฉบับกับ หนังสือพิมพ์บีนังคาเซต เรื่องที่กรมดำรงออกไปราชการครั้งนี้ ขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายมาด้วย ในหนังสือกงสุลบีนังฉบับนี้มีเรื่องปฤษฎางค์ไปได้น้องสาวรีนเมืองภูเกจเปนภรรยา ค่อยเหนจริงที่หมอแฟรงก์แจ้งความมาว่าพระยาอนุกูลบอกนั้น.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **กรมหลวงเทวะวงษวโรปประการ** ขอเดชะ.

(ร่าง) ศาลาว่าการต่างประเทศ

ในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๔ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๐

ทูลมายัง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ซึ่งเสดจไปราชการในยุโรป มีเมืองรุสเซีย เป็นต้น นั้นได้ทรงทราบ

ด้วยเมื่อวันที่ ๑ เดือนนี้ ได้รับลายพระหัดถ์ฉบับหนึ่งซึ่งทรงเขียนมาแต่เมืองสิงคโปร์ ลงวันที่ ๒๕ กรกฎาคม มีความเป็นหลายประการนั้น ได้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาททุกประการแล้ว

เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคมนั้น ได้รับโทรเลขที่ทรงมีบอกเวลาเสด็จไปถึงสิงคโปร์ฉบับหนึ่ง ณ วันที่ ๖ เดือนนี้ ได้รับโทรเลขที่ทรงบอกการเสด็จไปเมืองลังกาฉบับหนึ่ง มีความพิศดารแจ้งอยู่ในสำเนาที่คัดสอดมาในนี้สำหรับที่จะได้สอบสวนให้ถูกต้องกันนั้น ได้ทูลเกล้า ฯ ถวายทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้วด้วยเหมือนกัน

ครั้น ณ วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ได้รับโทรเลขพระสุริยานุวัตร(๑) แจ้งความตามที่พระเจ้าเอมเปอเรอกรุงรุสเซียจะทรงรับเธอต่อเดือนพฤษจิกายน จึ่งได้มีโทรเลขทูลไปแต่วันที่ ๒๔ หมายจะให้ทรงทราบเสียแต่ที่เมืองสิงคโปร์ตามความนั้น ก็พ้นเอิญสายโทรเลขขาดเสียหมด เจ้าพนักงานโทรเลขแจ้งความมาว่าสายต่อได้ต่อวันที่ ๕ เดือนนี้ ได้ขอให้มีถวายไปที่ลังกา ก็กลับแจ้งความมาอีกว่า ถ้าไม่ทันจะให้ส่งไปแห่งใด เพราะเขาทราบความในโทรเลขที่ทรงมีมาว่าจะออก

(๑) พระสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) ต่อมาเป็นพระยาในนามเดิม

จากลังกาในวันที่ ๖ นี้ จึงได้มีตอบเขาไปว่า ให้ส่งถวายที่เรือเมล์อังกฤษ ชื่ออาเคเดีย ที่ทอดเมืองเอเดน แล้วได้มีโทรเลขแจ้งความตอบไปยังพระสุริยานุวัตรให้ทราบว่า เธอเสด็จออกจากกรุงสยามไปแต่วันที่ ๑๗ เดือนก่อน แลจะได้ออกจากสิงคโปร์โดยสารเรือเมล์อังกฤษ ณ วันที่ ๒๙ ตามที่ทรงแจ้งความมา มีความพิศดารในสำเนาโทรเลขที่ส่งถวายมาให้ทรงทราบด้วย

การที่พระยาชลยุทธป่วยเปนไข้นั้น ก็ไม่น่าจะสงไสยด้วยกรากกรำลำบากมามาก แต่หวังใจว่าคงหายสบายดี ดังที่ทรงมีโทรเลขบอกมาแต่ลังกานั้นแล้ว

เรือเมล์อังกฤษที่เธอจะได้เสด็จไปในครั้งนี้ ตรวจดูตามชื่อเรือเมล์ก็เปนโชคดีกว่าที่เมื่อครั้งฉันได้ไปในปีกุน นพศก ๑๒๔๙ นั้นเปนอันมาก ด้วยถูกเรือขนาดใหญ่กว่ากัน คือเมื่อฉันไปจากสิงคโปร์นั้นไปเรือชื่อบอคารา (Bakhara) ๒๙๕๕ ตัน ๒๕๐๐ แรงม้า แต่เรือที่เธอเสด็จชื่อปักกิ่ง (Pekin) จุ ๓๙๒๙ ตัน ๓๕๐๐ แรงม้า แลตั้งแต่เปลี่ยนเรือตอนลังกาต่อไปนั้น ฉันไปเรือชื่อบรินดีซี (Brindisi) จุ ๓๕๕๓ ตัน ๒๘๐๐ แรงม้า แต่เรือที่เธอเสดจเปนเรือชื่ออาเคเดีย (Arcadia), จุ ๖๓๖๒ ตัน ๗๐๐๐ แรงม้า หวังใจว่าถึงจะเปนเวลามรสุมแรงกล้าเหมือนกัน แต่คงจะทรงสบายกว่าที่ไปเรือเลก

การที่ทรงคิดเปลี่ยนตัวผู้ที่จะไปตามเสดจราชการในครั้งนี้ ก็เปนการรอบคอบดีอยู่แล้ว เหนไม่มีที่ขัดขวางเสียหายอันใด คงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตเปนแน่

เรื่องสัญญาทางไมตรีกับรุสเซียนั้น ก็เปนอันยังไม่ต้องจำเปนจะทำเปนพิธีอันใด แต่มีความวิตกอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งได้ทราบข่าว

โทรเลขมาแต่ยุโรปว่า คอเรสปอนเดนต์ของลอนดอนไตม์ สืบความมาได้ว่า เวลานี้กำลังรุสเซียกับฝรั่งเศสคิดทำสัญญาที่จะเข้าเปนพวกสู้รบด้วยกันอันหนึ่งอันเดียวอยู่ที่กรุงเซนต์บีเตอสเบอค ความข้อนี้ก็งามจะเหนจริง เพราะรุสเซียกับฝรั่งเศสขัดเคืองในเรื่องตริปเปอลอาลไลแอนซ์ นั้น กลับทำกันใหม่ ให้คงเป็นสัญญาใช้ได้อีกต่อไปจนปีคฤสตศักราช ๑๘๙๓ แลเปนที่สงไสยว่าอังกฤษได้เข้าฤามีส่วนในพวกสามชาติใหญ่นั้นด้วย

ก็เมื่อรุสเซียกับฝรั่งเศสเข้ากันได้แล้ว อย่างง่ายที่สุดที่พึงจะกระทำกับอังกฤษผู้เปนสัตรูใหญ่ของรุสเซียนั้น รุสเซียคิดตีอินเดียแลฝรั่งเศสจะได้ทำกับเมืองไทยถนัด โดยรุสเซียจะยอมให้ทำ เพราะเหนผลประโยชน์ของอังกฤษมีมากในกรุงสยาม แลคนก็มีความนิยมอังกฤษ เพราะฉนั้นในเวลานี้เปนเดชะพระบารมีที่ไทยได้มีทางไมตรีตรงกับรุสเซียแล้ว แลเปนช่องที่พอจะสอดส่องสืบถามน้ำใจกันได้กับรุสเซีย การที่เธอได้เสดจครั้งนี้จึงเปนการสำคัญอันยิ่งใหญ่ของกรุงสยามอย่างหนึ่ง ซึ่งจะได้รู้น้ำพระไทยเอมเปอเรอรุสเซีย จะเหนการข้างทิศาภาคนี้เปนอย่างไร ถ้าเอมเปอเรอรุสเซียไม่ได้เหนชอบกับฝรั่งเศส แลก็เปนอันมีแรงขึ้นอีกมาก ที่จะพึ่งได้ว่าฝรั่งเศสจะไม่กล้าทำอะไรกับเมืองไทย ถ้าเราไม่คิดนิ่งๆ ไว้แล้ว ฝรั่งเศสคงจะทำการอุกรุกเข้ามาไม่เรวก็ช้า ชั่วแต่เวลาผิดกันเท่านั้น เหตุฉนี้จึงขอทูลให้ทรงเอาพระไทยใส่ในทางนี้ให้จงมาก

ฉันมีความวิตกว่า การที่เอมเปอเรอรุสเซียจะทรงรับเธอต่อในเดือนพฤษจิกายนนั้น เปนเวลาหนาวเตมทน น่ากลัวเธอจะได้ความลำบากมากนัก ขอให้ระวังพระองค์ให้ดี ให้หมอสำคัญในยุโรปกรวจ

พระอาการดูให้แน่นอนว่าจะทนได้ฤๅไม่ เพราะเมืองหลวงรุสเซียก็สูง อยู่ข้างเหนือมากนัก

แต่ทรงพระราชดำริห์เดิมว่าควรจะรอไปเฝ้าเอมเปอเรอรุสเซียก่อน แต่ภายหลังก็ทรงพระราชดำริห์เหนจะเปนที่เสียเวลาบ่วยการอยู่เปล่าไป พระราชสาส์นถึงเมืองทั้งหลาย ๔ คือ รุสเซีย, เยอรมนี, อิตาลี กับเดนมาก นั้น ก็แล้วเสรจ ได้ส่งมาในครั้งนี้แล้ว

อนึ่ง เมื่อวันที่ ๗ เดือนนี้ ฉันได้รับลายพระหัตถ์ที่ทรงมาจากสิงคโปร์อีกฉบับหนึ่ง ลงวันที่ ๒๘ กรกฎาคมนั้น ได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเหมือนกัน จดหมายเรื่องเมืองยะโฮนั้น ก็ได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานมาให้ก่อนได้รับลายพระหัตถ์ฉบับนี้ เปนเรื่องสนุกดีมาก

ในกรุงมีฝนตกมาก มีไข้จับกับตาแดงชุม แต่ไม่ถึงอันตราย ฉันมีความสบายดีอยู่ หวังใจว่าจะทรงสบายเหมือนกัน.

(ร่าง) ศาลาว่าการต่างประเทศ กรุงเทพฯ

สิงหาคม ๑๑๐

ทูลมายัง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ได้ทรงทราบ

ด้วยเมื่อวันที่ ๙ เดือนนี้ ฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับหนึ่ง ซึ่งทรงเขียนมาแต่เมืองปีนัง ลงวันที่ ๓๑ กรกฎาคม กับสอดหนังสือมาด้วยสองซองเปนหนังสือทูลเกล้าฯ ถวาย แลถวายสมเดจพระบรมโอรศาธิราชนั้น ได้ส่งไปทูลเกล้าฯ ถวาย ณ เกาะสีชัง พร้อมกับจดหมายที่ตอบฉบับนี้ ความทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้ว

แลฉันได้เห็นหนังสือพิมพ์สเตรตส์ไตม์ส ลงวันที่ ๒๗ กรกฎาคม กับหนังสือพิมพ์ปีนังคาเซต ลงวันที่ ๓๑ เดือนเดียวกัน แลมีความอย่างเดียวกันเกือบเปนคำต่อคำ ในข้อที่ทรงอ้างมาในลายพระหัตถ์ฉบับที่ลงวันที่ ๒๘ ถึงฉันด้วย เรื่องที่อังกฤษมีความสงไสยในการที่เธอเสดจไปเมืองรุสเซีย ว่าจะเปนการเจรจาความเมืองต่อกันนั้น หนังสือพิมพ์ลงความว่าไม่มีการเช่นนั้น ก็เปนการดีแล้ว ถึงจะเปนการที่มีเกี่ยวข้องจะพูดถึงการบ้านเมืองได้อยู่แล้วก็ดี แต่ทำให้หมดเหตุที่อังกฤษจะพากันกาหลสงไสยได้ฉนี้ เปนการแบ่งเบาไปได้มาก ถ้าอังกฤษสงไสยฤๅคิดเหนว่าไทยเราเล่นกับรุสเซียแล้ว ก็จะตะกรุมตะกรามรุกลามมาหาเหตุรวบรัดเอาได้ในเวลาที่ฝ่ายเราไม่ได้ตระเตรียมตัวพร้อม แต่ที่จะทำให้อังกฤษสิ้นสงไสยเสียทีเดียวนั้นก็ไม่ดี ให้มีให้เปนแต่ความสงไสยในใจเขาเองอยู่เช่นนี้ เขาก็จะเกรงใจฝ่ายไทยเราขึ้นได้มาก ทั้งจะมีความนับน่าถือตาขึ้น เหนได้ชัดเจนในการที่เธอเสดจครั้งนี้ สังเกตดูคนราชการอังกฤษเอาใจใส่มากกว่าที่ไทยได้

ไปราชการแต่ก่อนทุกอย่าง ก็เพราะเรื่องที่จะไปถึงรุสเซียเท่านั้น ฉันมีความไว้ใจวางใจในเธอ ว่าถ้ามีโอกาศอันจะประกอบกระทำการอันใด เพื่อจะให้เปนคุณแก่ราชการแลบ้านเมืองของเจ้านายของเราแล้ว เธอคงจะไม่ทรงละทิ้งไว้ให้เปล่าฤๅขาดแหว่งไว้ได้ในครั้งนี้เลย

ฉันมีความขอบพระไทยที่ได้รับฝากหนังสือสะแตรนด์แมคาซีนที่ออกใหม่ ฉันได้ยินชื่อก็ได้สั่งไปแล้วยังไม่มาถึง กำลังอยากดูอยู่มากก็สมหมาย ชอบใจนัก.

Copy. No. 7115 (9 Aug.)

His Siamese Majesty's Consulate

Penang 1st. August 1891

His Royal Highness

Prince Devawongse Varoprakar

Bangkok.

Your Royal Highness

I beg leave to inform you that His Royal Highness Prince Damrong and suite arrived here yesterday morning at 5.30 and left again at 11 o'clock A.M. I mentioned to Mr. Skinner the Resident Councillor that Prince Damrong intended calling a this port en route for Europe, and he took a hearty interest in the affair and made it a point to go and receive Prince Damrong on board the Mail besides arrauging for a guard of honour of the European soldiers under command of the Major and two officers. I am sending a copy of the Penang Gazette of this date inwhich an account is published of Prince Damrong's reception here.

I take this opportunity of reporting to your Royal Highness that Prince Prisdang is in Penang and has, I am told, taken the half-sister of Meh Rün or Koon Naisuan as his wife, he is at present living in a hired house in Pulo Tikus near the Siamese Temple, and it is believed that Meh Rün helps him with money, the reason of my not having heard of this earlier is that Prince Prisdang kept his arrival and doings here a secret from me and as I do not know him by sight, he might have passed me several times in the road without my knowing who he was.

There was a rumour that he was going to be taken into the Perak Government service on $150 a month but I was talking to one of the Perak officials yesterday on board the P. & B. mail and he told me that Prince Prisdang had applied to the Government for employment but that he thought it was not likely that Prince Prisdang would be taken into the service, should I hear any thing further regarding this I shall at once report same to your Royal Highness.

I beg leave to remain

Yours obediently

(sd) *A.D. Nenbrouner*

Consul for Siam.

P.S.

I have posted the "Penang Gazette" registered

(sd) *A.D.N.*

Copy No. 7149 (9 Aug.)
per S.S. " Ban Seng Guan "

His Siamese Majesty's Consulate Gen.
Singapore, 4th, August 1891.

To

His Royal Highness
Prince Krom Luang Devawongse Varoprakar
Minister for Foreign Affairs.
Bangkok.

May it please Your Royal Highness,

I have the honour to announce to your Royal Highness, for submission to His Majesty our Gracious Sovereign that His Royal Highness Prince Krom Mun Damrong and suite arrived here, on the 23rd ultimo, per His Majesty's yacht "Ubon Buratit" on his mission to the Courts of Russia, Germany, Italy Denmark & Greece.

Owing to the early departure of the French mail steamer, on the day previous to His Royal Highness arrival, His Royal Highness was unable to leave this by that opportunity.

His Royal Highness ultimately left this per P. & B. str. "Pekin" on the 29th ultimo.

I have the honour to be
Your Royal Highness
Most obedient humble servant
(sd) *T. Kimcheng*
Phya Anukul Siamkitch
Consul Genl. for Siam.

PINANG GAZETTE & STRAITS CHRONICLE.

I st. AUGUST I89I

His Royal Highness Prince Damrong arrived here yesterday morning from Singapore by the P & O mail steamer *Pekin* on his way to Europe. H.R.H. was accompanied by a suite consisting of H.H. Prince Prom, Marquis de Devés, Barons Soonthorn, Saragut and Kamchut and Commodore Richelieu. As soon as the steamer anchored Mr. Neubronner, the Siamese Consul, went to apprise the Prince of the intended visit of the Resident Councillor, who shortly after proceeded on board accompanied by Major Sandys, the Officer Commanding the Troops. The Prince subsequently landed at the New Jetty where a guard of honor, consisting of a detachment of the 58th Regiment and a contingent of the Sikh police, presented arms. The Prince at once drove to the Residency, where he had some CHOTA HAZREE, after which he paid a visit to the Pauper Hospital to inspect the industrial shed which has recently been erected by the Government out of the donation of $500 presented by H.M. the King of Siam on the occasion of his visit to Penang in May last year. The inspection over, H.R.H. drove to Renong House, where he breakfasted and then embarked on board the same steamer. According to the STRAITS TIMES, Prince Damrong and his company will proceed direct from London to the Russian capital. Some misconception of the nature of this visit to St. Petersburg exists. It may be explained at once, stays our contemporary, that there is in it nothing of the nature of a diplomatic mission—in fact Prince Damrong is not a diplomat. The cause of the visit to the Russian Court is simple. As a recognition of the courtesy shown to the Czarewitch during his recent stay in Bangkok, the Czar has presented to H.R.H. the King of Siam the Grand Cross of St. Andrew, the highest order of Russia, and, as an international courtesy, Prince Damrong is now being sent to Russia to personally invest the Czar with the Order of CHAKRI, which is the highest Order conferred by the Royal Family of Siam. On leaving St. Petersburg, Prince Damrong will visit the various European Courts and will decorate the reigning Monarchs of Italy, Denmark, and Greece with the same order (Chakri), which H.M. the Queen of England, in common with some other. European potentates, already possesses. The Prince and his party will remain for some six months in Europe, and on returning will spend some two or three months in India.

๒๔
รับวันที่ ๑๓ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ระนองเฮาส เกาะหมาก

ที่ ๓๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๐

ขอเดชะ

เรือ "Pekin" มาถึงที่เวลาย่ำรุ่งวันนี้ มิศเตอสะกินเนอกับเมเยอนายทหาร ลงเรือไฟเล็กไปรับข้าพระพุทธเจ้าที่เรือเมล์ พร้อมด้วยกงซุล พระยารัศฎา[๑] (ซึ่งรู้ข่าวแล้วมาแต่ตรัง) หลวงบริรักษพาลงเรือไฟเล็กมาขึ้นที่ท่าโพเบียน มีทหารฝรั่งเปนกาดออฟออเนอรับประมาณ ๑๐๐ คน สะกินเนอพาขึ้นรถไปกินกาแฟเช้าที่บ้าน แล้วจึงลามาที่ระนองเฮาส

มิศเตอสะกินเนอยังพูดจาไต่ถามถึงคราวเสด็จพระราชดำเนินแลบอกว่าได้ไปเที่ยวดูตามหัวเมืองไทย เห็นแต่เสด็จพระราชดำเนินมาเจริญแปลกตาขึ้น ด้วยผลแห่งการเสด็จนั้น แลหวังใจว่าจะได้เฝ้าทูลลอองอีก ข้าพระพุทธเจ้าบอกว่า ใต้ฝ่าลออง ฯ ยังทรงพระระลึกถึงเกาะหมาก แลมีรับสั่งถึงมิศเตอสะกินเนออยู่เนือง ๆ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าคงจะเสด็จมาประพาศอีกเปนแน่

อนึ่ง เงินที่โปรดเกล้า ฯ พระราชทานโรงพยาบาลที่นี่ ๕๐๐ เหรียญนั้น มิศเตอสะกินเนอบอกว่า เขาสร้างเปนศาลาไว้เปน "ที่ระลึก" ขากลับข้าพระพุทธเจ้าได้แวะไปดู เขาทำเปนศาลาโถง ๓ ห้อง สำหรับเปนที่ให้คนไข้ทำการหากินในเวลาคลายบ่วย ที่เสาผั้งสิลาขาวแผ่น ๑ จารึกหนังสือเส้นทองว่า "Tlus in dus trial shed was presented

(๑) พระยารัษฎานุประดิษฐ์ (คอซิมบี๊ ณ ระนอง)

by His Majesty the King of Siam May 24th 1890" ข้าพระพุทธเจ้าได้บอกอนุโมทนาแก่ผู้ดูการแล้ว แต่ที่ยายชีนั้นไม่ทราบเกล้า ฯ ว่าได้ทำอะไร ครั้นจะแวะไปดูก็คร้ามเปนล้นเกล้า ฯ

เด็กทองเจือแลชิดอยู่เปนศุขสบาย ได้เข้าเรียนภาษาอังกฤศแล้ว พูดมลายูก็ได้บ้าง

พวกที่บ้านนี้รับแขงแรงเปนธรรมดา จะกินเช้าที่นี่ เรือเมล์จะออกเวลา ๕ โมงเช้านี้ ไปลังกาต่อไป หวังด้วยเกล้า ฯ ว่า จะทรงพระสบายสำราญพระราชหฤไทยแลพระอิริยาบถทุกประการ ข้าพระพุทธเจ้าระลึกถึงพระเดชพระคุณ พระบารมีอยู่เปนนิจ.

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **ดำรงราชานุภาพ** ขอเดชะ.

รับวันที่ ๑๙ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ [๒๔]

ที่ ๑๕๔/๗๕๓๓

ศาลาว่าการต่างประเทศ

๑๖ สิงหาคม ๑๑๐ (เช้า)

ขอเดชะฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

เวลาวานนี้ข้าพระพุทธเจ้า ได้รับโทรเลขกรมดำรงฉบับหนึ่ง ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้คัดสำเนาทูลเกล้า ฯ ถวายมาในนี้ บอกข่าวไปถึงเมืองเอเดนสบายดี แลได้รับโทรเลขที่ข้าพระพุทธเจ้ามีไปบอกเรื่องเอมเปอเรอรุสเซียจะรับในเดือนพฤษจิกายน แต่โทรเลขนี้สายขาดเสียส่งไปไม่ทันที่สิงคโปร์ ครั้นบอกให้ส่งที่ลังกา ก็ว่ากงสุลสิงคโปร์ไม่ยอมเสียค่าส่งต่อ ข้าพระพุทธเจ้าต้องย้อนรับเสียค่าส่งต่อนั้นไป แลมีคำสั่งว่า ถ้าจะส่งต่อไม่ได้ก็ให้ส่งถึงเมืองเอเดนใหม่ แต่ให้เปลี่ยนชื่อเรือเมล์อังกฤษตามลำที่กรมดำรงได้เปลี่ยนจากเรือบั๊กกิ่งเปนเรืออาเคเดีย จึงได้ไปถึงทันที่นั้น.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ** ขอเดชะ.

รับวันที่ ๒๒ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ๒๔

ที่ ๑๖๔/๗๗๗๒

ศาลาว่าการต่างประเทศ

๑๘ สิงหาคม ๑๑๐

ขอเดชะฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

วันนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้รับโทรเลขกรมหมื่นดำรงมีมาจากปอดเสดว่า ถึงที่นั้นแลสบายดีด้วยกันหมด มีความแจ้งอยู่ในสำเนาโทรเลขที่ข้าพระพุทธเจ้าทูลเกล้า ฯ ถวายมาในซองนี้ด้วยแล้ว.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ** ขอเดชะ.

รับวันที่ ๒๕ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ที่ ๖ กรกฎาคม ๑๑๐

กราบทูลได้ทรงทราบฝ่าพระบาท

เรือ "บั๋กกิ่ง" ออกจากเกาะหมากวันที่ ๓๑ เวลา ๕ โมงเช้า รุ่งขึ้นถึงเกาะอาจิน แล่นชิดเกาะเห็นเรือรบฮอลันดารายบลอกเคด อยู่ ๓ ลำ (แต่ถึงจะถามก็คงบอกไม่ได้ว่าจะบลอกเคดอยู่อีกสักกี่ปี) แต่เกาะอาจินมาถูกคลื่นอย่างมอนซูนมากบ้างน้อยบ้างตลอดมา จนเยือกเย็นไม่เห็นพระเห็นเจ้าเปนอย่างยิ่ง รู้สึกสมกับคำที่ฝ่าพระบาทได้รับสั่งเล่าแต่ก่อน จนเมื่อวันที่ ๕ เวลาเช้า ถึงที่จึงค่อยสบายใจ ด้วยเดชะพระบารมีปกเกล้า ฯ ผู้ที่มามีความศุขสบายอยู่ด้วยกันตามสมควรที่จะมีได้

การรับรองที่นี้ แจ้งอยู่ในหนังสือพิมพ์ที่เกล้า ฯ ตัดส่งมาถวาย (เพื่อจะให้มีเวลาเขียนจดหมาย) เพราะเคาวเนอสิงคโปร์บอกมา ท่านเซออาเทอ แฮฟลอก แกจึงเอะอะ เกล้า ฯ ขึ้นไปถึงแกนดี เวลาบ่าย ๓ โมง เคาวเนอให้รถมารับ มีทหารม้าแห่ไปวัดพระฑาฒะธาตุก่อน แล้วจึงไปบ้านเคาวะเนอ "เลี้ยงน้ำชา" แล้วไปดูที่วัดบุบผารามแล เที่ยวดูเมือง แล้วขึ้นรถไฟกลับมาดูที่ทำใบชาแห่ง ๑ แล้วจึงกลับมาถึงคอลมโบเวลายาม ๑ เช้าวันนี้ ท่านกรมการมาพาไปดูมิวเซียมแลโรงเรียน พึ่งกลับมาเดี๋ยวนี้ จะออกจากนี่ไปด้วยเรือ "Arcadia" เวลาบ่าย ๔ โมง

เวลาไม่มีจะกราบทูลได้โดยเลอียด คิดด้วยเกล้า ฯ ว่า จะไปหาเวลาข้างหน้าเรียงริปอด

เรื่องที่ได้เห็นในเมืองลังกา ทูลเกล้า ฯ ถวายไปภายหลัง

อนึ่ง ท่านเคาวะเนอบอกว่า ผ่าพระบาทได้ประทานเงินไว้ช่วยในการปฏิสังขรณ์ เขาได้ปฏิสังขรณ์พระเจดีย์องค์ ๑ ท่านเคาวะเนอได้ให้เกล้า ฯ ดูรูปแลแปลน จะฝากให้เกล้า ฯ ส่งเข้าไปถวาย แต่บัดนี้ยังไม่ส่งมา

ถ้าผ่าพระบาทจะมีลายพระหัตถ์ตอบ ขอได้โปรดขอบใจในการรับรองเกล้า ฯ มาถึงแกสักน่อย จะได้ดูเปนการที่ถึงกราบเพชกราบทูลแต่หรือจะควรประการใดแล้วแต่จะโปรด

หวังใจว่าผ่าพระบาทจะทรงพระสบาย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ.

ARRIVAL AND LANDING OF THE SIAMESE PRINCE.

H.R.H. Prince Damrong, brother of the Siamese King, and the Head of the Educational Department in Siam, arrived at Colombo this morning in the "Pekin", being on his way to Europe to confer the Order of the Chakrit on the Czar and other European potentates. As announced yesterday, it had been intended that His Highness's reception should be accompanied with full military honors, and special orders were given yesterday that the military were to hold themselves in readiness to fire a salute and furnish a guard of honour at any hour. From one cause and another, however, this was not satisfactorily carried out. The "Pekin" entered shortly after nine o'clock, soon after which the Hon. Mr. A.R. Dawson, Govt. Agent, went on board to welcome the Prince and his party. They had a short interview, and then Mr. Dawson returned to shore. The Prince and his suite made rapid arrangements to disembark and they were so quick about them that when Col. Churchill went out to make a few inquiries so as to arrange for the military reception taking place satisfactorily, he found the Siamese visitors already descending the ship's gangway preparatory to being brought ashore. The result was that the Prince's actual landing was a very quiet affair, and he was received at the jetty by Mr. A.R. Dawson and Col. Churchill only, they escorting him to the Grand Oriental Hotel. The Prince possesses characteristic Siamese features, is short in stature, but intelligent-looking and able to converse freely in English. He was dressed in European costume with a high billycock hat, frock coa, and light trousers, and was accompanied by Prince Plom, a Siamese, rather taller than Prince Damrong and also in European costume, by Commodore De Richelieu, a Swedish naval officer habited in a white uniform with gold shoulder-straps; by his Private Secretary Mr. P.L. Morant, a tall Irishman; and by some others whose names we have ascertained to be as follows:— The Marquis De Devis, Baron Soonthorne, Baron Kaunchab, Baron Saragul, Mr. Bapibot, Mr. Pirza and Mr. Souzut. The Royal Prince fortunately secured rooms at the G.O.H., though this was doubtful for a time, for

we understand that the managerate was not asked to provide the necessary accommodation until this morning, and the Hotel was then nearly full. Enquires made at the Bistol last night by the Government Agent were also met by the statement that every room there was engaged. At the G.O.H. the Prince shortly afterwards had the pleasure of seeing the military guard of honour arrive and march down to the jetty with band playing, ready to take up a position there pending his arrival while, as the guard marched by, the guns at the Flagstaff battery boomed forth a salute, – all equally late. At the jetty Major Pain, who was in command of the guard of honour, was told by Col. Churchill what had happened, and the men got the order to right-about-face and march home. This they were doing when another decision was come to, and the guard was halted at the Grand Oriental Hotel, being drawn up in line facing the principal entrance, Lieut. Wingate carrying the colours. Then it was that the secret of the hitch in the reception leaked out. Anxious to show every possible attention to his visitor, the Governor had ordered that a special train to convey Prince Damrong to Kandy should be got ready. It was understood that it would be ready so as to allow of the Prince setting put for upcountry at 11 o'clock, and it was in order that there should be no delay that His Highness came ashore at 10.15 a.m. instead of 10.30 a.m. When he got ashore, however, it was found that the train would not leave till 11.30 a.m., so that there would have been plenty of time for the original plan to have been carried out. At 11 o'clock or thereabouts the Prince and his suite came downstairs and passed through the dining-room to the front verandah where, attracted partly by a desire to see the visitors and partly by the military spectacle, a large crowd had by this time assembled. These present rose and lifted their hats as the Prince passed through, and when he emerged from the Hotel he was received in the usual way by the guard of honour, the colors being raised, and the troops presenting arms, while the band in the rear played some peculiar music certified by the bandmaster of the Gordon Highlanders to be the "Siamese National Anthem". This the Prince acknowledged in the usual way, after which, accompanied by Prince Prom and Colonel Churchill, he passed up and down the ranks inspecting the troops forming the guard, and then left in a carriage for Marandahn station, being accompanied by Mr. A.R. Dawson and Prince Prom. It should be added that the Mayor called and paid his respects to the Prince shortly after he arrived at the Hotel, and was present at the

military ceremony that followed, afterwards driving with Colonel Churchill and Mr. Morant to the railway station. The Prince is to return to Colombo tonight, also by special train, leaving Kandy at 5 p.m., and he goes on tomorrow in the "Arcadia". Before he left the "Pekin" he expressed his thanks to the commander for the various attentions shewn him on the voyage, and said he hoped to meet the captain in London. It may be added, too, that the "Marathon" fired a salute of 21 guns in honor of the Prince's arrival.

The following extract from the STRAITS TIMES of July 29th. explains the Prince's object in going to Europe:— "H.R.H. Prince Damrong of Siam, who is at present in Singapore roads on the Siamese yacht "Ubon Buratit", left Bangkok with the intention of leaving Singapore for Europe in the last French mail, but the yacht's hull is dirty; that, added to other hindrances, made the voyage from Bangkok an unusually long one, and the mail was missed. Prince Damrong and his suite are awaiting the arrival of the" "Pekin", by which vessel the Prince will leave for Europe and, disembarking at Brindisi, proceed overland to London. From London, Prince Damrong and his company will proceed direct to the Russian capital. Some misconception of the nature of this visit to St. Petersburg exists. It may be explained at once that there is in it nothing of the nature of a diplomatic mission—in fact Prince Damrong is not a diplomat. The cause of the visit to the Russian Court is simple. As a recognition of the courtesy shown to the Cezarewitch during his recent stay in Bangkok, the Czar has presented to H.M. the King of Siam the Grand Cross of St. Andrew, the highest order of Russia and, as an international courtesy, Prince Damrong is now being sent to Russia to personally invest the Cezar with the Order of CHAKRI, which is the highest Order conferred by the Royal Family of Siam. On leaving St. Petersburg, Prince Damrong will visit the various European Courts and will decorate the reigning Monarchs of Italy, Denmark, and Greece with the same order (Chakri), which H.M. the Queen of England, in common with some other European potentates, already possesses. The Prince and his party will remain for some six months in Europe, and on returning will spend some two or three months in India. Commodore Richelieu accompanies Prince Damrong to Europe. Captain Richelieu, his brother remains here and takes the "Ubon Buratit" back to Bangkok.

ที่ ๖ สิงหาคม ๑๑๐

กราบทูล กรมหมื่นสมมต

เกล้า ฯ ได้รับโทรเลขที่นี่ ๒ ฉบับ เหนสมควรจะฝากไปถวายผ่าพระบาททอดพระเนตร จะทรงมีอินเตอเรศต์กว่าผู้อื่น ไม่ต้องอธิบาย

การไปดูพระเขี้ยวแก้วเปนการใหญ่มิใช่เล่น จะได้เรียงริปอดทูลเกล้า ฯ ถวาย ผ่าพระบาทคงจะได้ทอดพระเนตร เวลาหายากเต็มทีถูกท่านรับอย่างราชการ ฉุดไปโน่นมานี่ อีก ๓ ชั่วโมงเรือก็จะออกตอนมาแต่เกาะหมากถึงที่ตูมอย่างพอใช้รวดที่เรือโตแต่เยือกเย็นไม่เห็นพระเห็นเจ้า ต่อเห็นเกาะลังกาจึงค่อยคลายเยือกเย็น แต่มิใช่เพราะเห็นพระลังกา.

คิดถึง. คิดถึงองค์โสณด้วย.

ดำรงราชานุภาพ.

รับวันที่ ๓๑ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๒๕ ๑๑๐

ที่ ๑๖๙/๘๓๐๕

ศาลาว่าการต่างประเทศ

๒๘ สิงหาคม ๑๑๐

ขอเดชะฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายสำเนาโทรเลข กรมดำรงมีบอกมาว่าถึงเมืองปารีสแล้ว แลได้พบปะกับอุปทูตทั้งสามแห่ง มาพร้อมกันกับหลวงวิจิตรวรสาสน์[๑] ด้วยนั้นแล้ว คงจะไปถึงลอนดอนในวันพรุ่งนี้ฤๅมรืนนี้ได้.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ** ขอเดชะ.

---

(๑) หลวงวิจิตรวรสาสน์ (ปั้น สุขุม) ภายหลังเป็นเจ้าพระยายมราช

๒๔
รับวันที่ ๒๖ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ที่ ๒๖ สิงหาคม ๑๑๐

กราบทูลได้ทรงทราบฝ่าพระบาท

เกล้า ฯ มาถึงที่นี่พักอยู่ ๒ วัน จะออกในครึ่งชั่วโมงนี้ หาได้มีเวลาจดหมายถวายไม่ ด้วยกาหพเที่ยวซื้อนาฬิกาเกือบตลอดวัน ราคาช่างถูกจริง ๆ ราคาเบนสวน ๑๐ ปอนด์ ที่นี่ซื้อได้อยู่ใน ๔ ปอนเสศ ฝีมือก็ทำดี เกล้า ฯ มีเวลาที่ Aijon หรือ Paris จึ่งจะจดหมายรายงานถวาย ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด หวังใจว่าฝ่าพระบาทจะทรงพระสบาย เกล้า ฯ กับผู้ที่มา เดชะพระบารมีปกเกล้า ฯ มีความศุขสบายอยู่ด้วยกัน.

(เซนพระนาม) **ดำรงราชานุภาพ**

ถวาย

พระเจ้าน้องยาเธอ

กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ.

รับวันที่ ๒๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ [๒๔]

ที่ ๑๗๙/๘๘๑๗ **ศาลาว่าการต่างประเทศ**

๕ กันยายน ๑๑๐

ขอเดชะฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

วันนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้รับหนังสือกรมดำรงฉบับหนึ่ง ซึ่งเขียนมาแต่เอเดนกับฝากจดหมายทูลเกล้า ฯ ถวายซองหนึ่ง แลถวายสมเดจพระเจ้าลูกยาเธอ ทูลกระหม่อมโต[๑] อีกซองหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลเกล้า ฯ ถวายมาในซองนี้ด้วยแล้ว.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ** ขอเดชะ.

---

(๑) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

รับวันที่ ๒๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ [๒๔]

(สำเนา) **ทเล เมดิเทอเรียนเนียน**

วันที่ ๑๙ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๐

กราบทูลได้ทรงทราบฝ่าพระบาท

ตั้งแต่ออกมาจากเอเด็นไม่มีเหตุการอันใด คลื่นลมก็สงบเรียบราบมาจนกระทั่งที่นี้ หวังใจว่าจะได้คราวระดูดีไปจนตลอดบรินดีซี ถูกร้อนจัดเพียง ๓ วัน แต่ออกจากเอเด็น ๒ วัน ถูกร้อนในคลองสะเอสอีกวันหนึ่ง นอกจากนั้นก็พอมีลมเย็นบ้างไม่เดือดร้อนนัก ถึงปอตเสดเมื่อคืนนี้เวลา ๘ ทุ่มเสศ เรือพักรับถ่านพอ ๑๐ ทุ่มครึ่งก็ออก ไม่มีเวลาได้ขึ้นฝั่งที่นั้น แต่เวลาออกเรือสว่างเร็ว ได้ขึ้นไปยืนดูพอแลเห็น

ทางที่จะไปบก เกล้าฯ คิดว่าขึ้นรถไฟที่บรินดีซีไปแวะเชนีเวอสัก ๒ วัน ด้วยเห็นว่าอยู่ไม่ห่างทางที่จะไปนัก จะได้ซื้อสิ่งของต่างๆ บ้างตามสมควร ออกจากเชนีเวอไปปารีส จะพักที่นั้นสัก ๕ วันแล้วจะข้ามไปลอนดอน ถึงลอนดอนแล้วจะได้พบกับหลวงสุริยา ปฤกษาโปรแครมการที่จะไปในคอนติเนนต์ต่อไป

อนึ่ง พระยาชลยุทธ์พักถึงเรื่องตราที่พระองค์สาย[๑] ไปรับจะทูลขอให้ใครต่อใครไว้ที่เดนมาร์ก การเรื่องนี้เกล้าฯ ได้กราบทูลฝ่าพระบาทเมื่อก่อนมาแล้ว ขอได้โปรดให้พระองค์สายกราบทูลให้ตกลงเสียด้วย ถ้าตกลงมีใครบ้าง ขอรับพระราชทานรายชื่อทางโทรเลขเมื่อไปโดยจะก่อนตราส่งออกมา ก็จะได้จัดการผ่อนผัดตามควร

(๑) พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

เกล้า ฯ แลผู้ที่มาด้วย ได้อำนาจพระบารมีปกเกล้า ฯ มีศุขสบายอยู่ด้วยกันเป็นปรกติ ผู้ที่พูดภาษาอังกฤษไม่ได้ ก็ตั้งหน้าหัด พอพูดถูกบ้าง ผิดบ้าง ขออะไร ๆ รับประทานได้

กำหนดเรือจะถึงบรินดีซีวันที่ ๒๑ ถึงก็จะต้องเอะอะขึ้นบกขึ้นรถไฟ เห็นว่าจะไม่มีเวลาพอจดหมายกราบทูลแต่ที่นั้น จึ่งได้เขียนแต่บัดนี้.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(เซนพระนาม) **ดำรงราชานุภาพ**

กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรปการ.

ที่ ๒๒ กันยายน ๑๑๐

กราบทูลได้ทรงทราบฝ่าพระบาท

เรื่องที่จะกราบทูลมีมากมาย เวลาไม่ภอเขียนได้ทันเมล์นี้ ขอพระบารมีเปนที่พึ่ง ผัดต่อเมหน้า เพราะพรุ่งนี้จะต้องขึ้นไปสกอตแลนด์ เพื่อจะได้เฝ้าควีนที่บอลมอราล.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

กราบทูล กรมหลวงเทวะวงษ์.

รับวันที่ ๘ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ [๒๔]

ที่ ๒๐๐/๑๐๕๖๖ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๖ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ [๒๔]

ขอเดชะ ฝ่าลอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยเมื่อวันที่ ๓ เดือนนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้รับหนังสือหลวงสุริยานุวัตรฉบับหนึ่ง ที่ ๖๓/๑๑๐ ลงวันที่ ๒ กันยายน ว่าด้วยได้ออกจากกรุงเบอร์ลิน ไปคอยรับเสดจพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ที่กรุงปารีศ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพได้สั่งให้หลวงสุริยานุวัตรไปแจ้งความแก่ที่ว่าการราชทูต กรุงรุสเซีย ถึงเรื่องความตกลงที่จะเสดจไปราชการยังราชสำนักนี้ประเทศอื่นเสียก่อน จนถึงเดือนพฤษจิกายน จึ่งจะเสดจไปกรุงเซนต์บีเตอร์สเบิก โดยเหตุที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ สั่งให้หลวงสุริยานุวัตรทำดังนี้ เพื่อประสงค์จะกันไม่ให้สมเดจพระเจ้ารุสเซียทรงคิดเหนไปอย่างอื่น นอกจากที่จะทรงทราบว่า เปนความจำเปนที่จะต้องหลีกเลี่ยงความหนาวเปนที่ตั้ง

ครั้น ณ วันที่ ๑ กันยายน หลวงสุริยานุวัตรได้ไปหาเคาน์ตมุราเอียฟ แจ้งความตามพระประสงค์ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพแล้ว จึ่งได้มีโทรเลขแลหนังสือไปกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ว่าการที่เสดจไปราชการยังราชสำนักนี้ประเทศอื่น ๆ ก่อนนั้น เคาน์ตมุราเอียฟหวังใจว่า สมเดจ

พระเจ้ากรุงรุสเซียคงจะไม่ทรงรังเกียจเปนแน่ ความแจ้งอยู่ในหนังสือหลวงสุริยานุวัตรแลสำเนาโทรเลข สำเนาหนังสือหลวงสุริยานุวัตรซึ่งมีกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้คัดสำเนาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายมาในซองนี้ด้วยแล้ว.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า **กรมหลวงเทวะวงษวโรปการ** ขอเดชะ.

ที่ ๖๓/๑๑๐ สำเนาที่ ๑๐๔๖๘ (ที่ ๓ ตุลาคม ๑๑๐)

ที่ว่าการราชทูตสยาม ณ กรุงเบอร์ลิน

วันที่ ๒ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ๒๔

ข้าพระพุทธเจ้าหลวงสุริยานุวัตร ผู้ว่าการแทนราชทูตสยาม กรุงเบอร์ลิน ขอพระราชทานกราบทูลแด่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ด้วยเมื่อ ณ วันที่ ๒๓ สิงหาคม ข้าพระพุทธเจ้าได้ออกจากกรุงเบอร์ลินไปคอยรับเสดจพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์-ราชานุภาพที่กรุงปารีศ ได้เฝ้าคอยรับคำสั่งอยู่จนถึง ณ วันที่ ๓๐ สิงหาคม จึ่งได้กลับมากรุงเบอร์ลิน โปรดเกล้าฯ มีรับสั่งให้ไปแจ้งความแก่ที่ว่าการราชทูตกรุงรุสเซีย ถึงเรื่องความตกลงที่จะเสดจไปราชการยังราชสำนักนี้ประเทศอื่นเสียก่อน จนถึงเดือนพฤศจิกายน จึ่งจะเสดจไปกรุงเซนต์บีเตอร์สเบิก เหตุที่มีรับสั่งให้ข้าพระพุทธเจ้าทำดังนี้ เพื่อประสงค์จะกันไม่ให้สมเดจพระเจ้ากรุงรุสเซียทรงคิดเหนไปอย่างอื่น นอกจากที่จะทรงทราบว่าเปนความจำเปนที่จะต้องหลีกเลี่ยงความหนาวเปนที่ตั้ง

ณ วันที่ ๑ เดือนนี้ ข้าพระพุทธเจ้ามาถึงกรุงเบอร์ลิน ได้ไปหาเคานต์มูราเอียฟ แจ้งความตามรับสั่งทุกประการแล้ว (เคานต์มูรา-เอียฟ เวลานี้เปนชาร์เย กาแฟร์) รับจะช่วยจัดแจงกับเคาเวอนแมนต์

ของเขาให้ความเรียบร้อยไปได้ตามพระประสงค์ ความที่ข้าพระพุทธเจ้ากับเคานต์มูราเอียฟได้พูดกันอย่างไร มีแจ้งอยู่ในหนังสือที่ข้าพระพุทธเจ้าได้บอกกราบทูลไปยังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพโดยละเอียดทุกประการแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานส่งสำเนาหนังสือที่อ้างนี้ กับสำเนาโทรเลขที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบทูลล่วงน่าไปก่อนนั้น มาทูลเกล้า ฯ ถวายในนี้ด้วย.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

สำเนาที่ ๑๐๔๗๐

ที่ ๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๐

ที่ว่าการราชทูตสยาม ณ กรุงเบอร์ลิน

วันที่ ๒ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ๒๔

ข้าพระพุทธเจ้าหลวงสุริยานุวัตร ผู้ว่าการแทนราชทูตสยาม ณ กรุงเบอร์ลิน ขอพระราชทานกราบทูลแด่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ทรงทราบใต้ผ่าพระบาท

ด้วยตามซึ่งได้โปรดเกล้า ฯ มีรับสั่งไปนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปถึงกรุงเบอร์ลิน ณ วันที่ ๑ เวลาเช้า ภอออฟฟิซที่ว่าการราชทูตรุสเซียเบิด ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้ไปหาชาร์เยเดอร์แฟร์รุสเซีย (เคานต์มูราเวียฟ) ในวันเดียวนั้นให้พูดกันแล้ว จึงขอรับพระราชทานจดหมายใจความละเอียดเปนเมโมรันดัม ดังที่จะกราบทูลต่อไปนี้

ตั้งต้น ข้าพระพุทธเจ้าแจ้งความแก่เคานต์มูราเวียฟว่า ข้าพระพุทธเจ้าได้เตรียมตัวมาเฝ้าคอยรับสั่งใช้อยู่ที่กรุงปารีส พึ่งได้กลับไปถึงกรุงเบอร์ลินในวันนั้น บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าถือรับสั่งของใต้ผ่าพระบาทมาแจ้งความแก่เขาเพื่อจะขอให้แจ้งความต่อไปให้ทราบถึงเคานต์เวอนเมนต์รุสเซียว่า เมื่อก่อนวันที่ ๒๒ กรกฎาคม คือวันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้รับข่าวโทรเลขของเคานต์เวอนเมนต์รุสเซียจากเขาว่า พระเจ้ากรุงรุสเซียจะรับเสดจได้แต่จำเภาะในเดือนพฤษจิกายน (นับตามวิธีเก่า) นั้น ใต้ผ่าพระบาทได้เสดจออกจากกรุงเทพ ฯ เสียแล้วแต่เมื่อ ณ วันที่ ๑๖ เดือนนั้น ได้รับพระบรมราชโองการมาแต่ในเพลานั้นว่า ในบันดาราชการที่ใต้ผ่าพระบาทจะต้องเสดจไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินต่าง ๆ ในยุโรปครั้งนี้เปนหลายแห่งนั้น พระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ โดยจำเภาะให้เสดจไป

ราชการยังราชสำนักนี้กรุงรุสเซียเสียก่อนประเทศอื่น ๆ เปนความที่เหนได้ว่า ทรงพระมหากรุณาแลมีพระราชหฤไทยดีต่อพระเจ้ากรุง-รุสเซียเปนอันมาก เพราะฉนั้นใต้ฝ่าพระบาทจึงต้องรีบเสดจออกจากกรุงเทพ ฯ โดยเรว ด้วยหมายพระไทยว่า ภอมาถึงยุโรปก็จะเสดจตรงไปเฝ้าพระเจ้ากรุงรุสเซียได้ให้ทันที แล้วจึงจะเสด็จไปกรุงเดนมาก สวิเดน นอรเว เยอรมนี ตามลำดับไป เพื่อจะให้สำเรจราชการตามเมืองหนาวเสียแต่ในระดูร้อน พอเข้าระดูหนาวก็จะได้เลื่อนหนีความหนาวลงไปประเทศสวิส อิตาลี ออสเตรีย เตอรกี เปนต้น ครั้นเสดจมาถึงเมืองเอเดน จึงได้รับโทรเลขจากกรุงเทพ ฯ ว่า สมเดจพระเจ้ากรุงรุสเซียจะรับเสดจก่อนเดือนพฤษจิกายนไม่ได้ การเปนดังนี้จึงเปนความจำเปนที่ใต้ฝ่าพระบาทจะต้องเปลี่ยนโปรแกรมเสียใหม่ ด้วยนอกจากราชการสำคัญที่มีอยู่ต่อราชสำนักน์ต่าง ๆ นั้น ยังมีราชการในส่วนกรมศึกษาธิการซึ่งใต้ฝ่าพระบาทเปนอธิบดีอยู่นั้นอีก คือจะต้องเสดจไปทอดพระเนตรตามโรงเรียน โรงพยาบาล โรงช่างทำของ โรงทาน แลอินสตีติวชันต่าง ๆ ในยุโรปโดยทั่วไป จะเสดจไปตรวจการเหล่านี้เสียก่อนที่จะเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินของประเทศนั้นนั้นก็ไม่สมควร ครั้นจะรอไปจนได้เฝ้าสมเด็จพระเจ้ากรุงรุสเซียแล้วจึงจะตั้งต้นเสดจไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินอื่น ๆ แลตรวจการต่าง ๆ ก็จะทนความหนาวไม่ได้ ถ้าทำดังนี้จะต้องอยู่รับหนาวจนสิ้นระดูจึงจะสำเร็จการข้างประเทศฝ่ายเหนือ ใต้ฝ่าพระบาทจึงจำจะต้องงดการที่จะเสด็จไปกรุงเสนตปีเตอร์เบิร์กไว้ ไปราชการประเทศอื่น ๆ เสียก่อนจนถึงเดือนพฤษจิกายน แต่ก่อนที่จะทำดังนี้ ใต้ฝ่าพระบาทมีพระประสงค์ที่จะต้องแจ้งความจำเปนให้ทราบถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงรุสเซียเสียก่อน เพื่อจะได้กันความที่จะเข้าใจกันผิดไปอย่างอื่นต่อภายหลัง

แท้จริงใต้ฝ่าพระบาททรงถือว่าราชการที่มีต่อราชสำนักนี้กรุงรุสเซียนั้น เปนต้นเหตุที่นำให้เสดจมายุโรป แลเปนสิ่งสำคัญกว่าราชการอื่น ๆ ในครั้งนี้ทั้งสิ้น แต่ทรงเชื่อว่า ถ้าพระเจ้ากรุงรุสเซียได้ทราบความจำเปนนี้โดยชัดแจ้งแล้ว ก็คงจะไม่ทรงรังเกียจอย่าง หนึ่ง ใด

เคานต์มูราเวียฟตอบว่า พระเจ้ากรุงรุสเซียจะรับเสดจก่อนเดือนพฤษจิกายนไม่ได้เปนแท้ ด้วยในเดือนตุลาคมก็จะไม่ได้ประทับอยู่ในกรุงเซนต์ปีเตอร์สเบิก เขาจะรับเปนธุระจัดแจงกับเคาเวอนเมนต์ของเขาไม่ให้พระเจ้ากรุงรุสเซียทรงเหนไปอย่างอื่นได้ ใต้ฝ่าพระบาทจะได้ทำการได้ตามพระประสงค์ การที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปหาแจ้งความแก่เขานี้ เขาจะขอรับเอาว่าเสมอเหมือนกับใต้ฝ่าพระบาทได้เสดจไปกรุงรุสเซียก่อนแล้ว ได้ทราบแต่เพียงพระกระแสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเท่านี้ก็เปนการดีภออยู่แล้ว เขาจะโทรเลขชี้แจงความไปยังมองซิเออร์ เดอเคียรส์ (M. de Giers) เสนาบดีว่าการต่างประเทศในทันที

ข้าพระพุทธเจ้าขอบใจเขา แล้วตอบว่า ใต้ฝ่าพระบาทนั้นมีพระอัทยาไศรยเรียบร้อยเปนที่ยิ่ง อยู่ข้างจะเกรงพระไทยพระเจ้ากรุงรุสเซียเปนอันมาก ถ้าเขารับแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่าจะจัดแจงให้เรียบร้อยไปได้ดังนี้แล้ว ใต้ฝ่าพระบาทจะสิ้นห่วงไปเปนอันมาก

เคานต์มูราเวียฟจึงว่า ถึงเขาจะพูดแทนพระเจ้ากรุงรุสเซียไม่ได้ก่อนก็จริง แต่เหนว่าพระเจ้ากรุงรุสเซียจะไม่ทรงรังเกียจเปนแน่ให้ข้าพระพุทธเจ้าวางใจเสียเถิด แลพูดซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การที่ข้าพระพุทธเจ้าถือรับสั่งไปบอกแก่เขานั้น เขาจะถือเอาประตูจดังว่า

ใต้ฝ่าพระบาทได้เสด็จไปเฝ้าพระเจ้ากรุงรุสเซียก่อนแล้ว ความนี้แท้จริงก็ไม่ต้องการที่จะรับตอบเลย แต่เขาจะคิดอ่านแต่งความแจ้งไปในโทรเลขอย่างหนึ่งที่จะต้องให้ได้รับตอบจากคอเวอนเมนต์ของเขาในอาทิตย์หนึ่งให้ได้ ใต้ฝ่าพระบาทจะได้สิ้นสงไสย

การที่เคานต์มูราเวียฟพูดดังนี้ก็เห็นได้ว่า เขาไม่อาจรับแก่ข้าพระพุทธเจ้าเปนความแน่แท้ก่อนจะได้ฟังจากเคาเวอนเมนต์ของเขา ข้าพระพุทธเจ้าจึงว่าเพียงที่เขาได้แสดงความเหนแก่ข้าพระพุทธเจ้าว่าพระเจ้ากรุงรุสเซียจะไม่ทรงรังเกียจนั้น ข้าพระพุทธเจ้ามั่นใจว่าใต้ฝ่าพระบาทจะวางพระไทยได้แล้วไม่ต้องขอตอบก็ได้ ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบทูลมาให้ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาทในทันที

เคานต์มูราเวียฟพูดซ้ำความว่า ถ้าไม่ได้รับตอบก็แล้วไป แต่ถ้าตอบมาแล้ว เขาจะรีบแจ้งความให้ข้าพระพุทธเจ้าทราบในทันที

พูดกันสิ้นความแต่เพียงนี้ นอกจากนี้ก็ทักทายกันตามธรรมเนียม ข้าพระพุทธเจ้าบอกแก่เขาว่า ใต้ฝ่าพระบาทจะโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าตามเสด็จเปนสวิกไปด้วย แล้วเขาก็แนะเครื่อง ๆ แต่งตัวสำหรับกันหนาว แลพูดถึงเรื่องอื่น ๆ ต่อไป

ในที่สุดนั้นเคานต์มูราเวียฟเตือนข้าพระพุทธเจ้าว่า ถ้าใต้ฝ่าพระบาทเสด็จถึงกรุงเบอร์ลินแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าต้องอย่าลืมเขาขอให้มาภามาเฝ้าให้ได้ ท้วงว่าการเรื่องเชิญเสดจมกุฎราชกุมารรุสเซียไปกรุงเทพ ฯ นั้น เขาได้ช่วยเต็มมือ ใจความที่พูดกันสิ้นเพียงนี้

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานส่งสำเนาโทรเลขที่ได้กราบทูลความมาก่อนนั้น ทูลเกล้า ฯ ถวายมาในนี้ด้วย.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

Copy No. 10469 (3rd. Oct. 91)

Berlin Sept. 1. 1891

Prince Damrong

Legation de Siam

Paris

Russian Chargé d'Affaires promises to arrange matters to suit your wish will wire immediately to his Government and assures me that your plan will meet no objection whatever particulars to follow.

Suriya.

(สำเนา)

ส. ที่ ๓๓๗/๑๑๐ ต.ป. ๖๔ **พระที่นั่งจักรกรีมหาปราสาท**

วันที่ ๓๐ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ให้เกล้ากระหม่อมกราบทูลว่า ผ่าพระบาททูลเกล้า ถวายคำโทรเลขกรมหมื่นดำรงมาทูลเกล้าฯ ถวาย ขอให้พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์มกุฎราชกุมารกรุงเดนมาก แลขอให้มีพระราชโทรเลขถึงเอมเปอเรอรุสเซียทรงยินดีในการรัชฎาภิเศกนั้น ทรงพระราชดำริห์เห็นชอบด้วยแล้ว เครื่องราชอิศริยาภรณ์ เกล้ากระหม่อมจะส่งไปถวายภายหลัง พระราชโทรเลขนั้น ถ้าถึงกำหนดแล้ว ให้ผ่าพระบาททรงมีไปตามเคย.

(ลงพระนาม) **โสณบัณฑิตย์.**[๑]

---

(๑) พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

รับวันที่ ๑ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ^๒๔^

ที่ ๗๕/๑๑๘๗๔ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๒๙ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ^๒๔^

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

ด้วยหลวงวิสุทโกษา[๑] ว่าการแทนราชทูตสยาม ณ กรุงปารีต มีหนังสือลงวันที่ ๑๘ กันยายน ร. ศก ๑๑๐ ^๒๔^ ว่าด้วยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ เสดจไปถึงกรุงปารีดแล้ว ส่งเมมโมเรนดัม ว่าด้วยการรับรองมาด้วย มีความแจ้งอยู่ในหนังสือหลวงวิสุทโกษา ฉบับหนึ่ง แลหนังสือหลวงอร่ามเรืองฤทธิ์มีถึงเสนาบดีว่าการต่างประเทศกรุงปารีดฉบับหนึ่ง ถึงเคาน์ตดอรมิซอนฉบับหนึ่ง กับเมมโมเรนดัมฉบับหนึ่ง รวม ๓ ฉบับถวายมานี้ด้วยแล้ว

ขอท่านได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท ด้วยตามเวลาที่สมควร

ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

เทวะวงษวโรประการ.

---

(๑) หลวงวิสูตรโกษา (เจิม บุนนาค) ต่อมาเป็นพระภักดีวิรัชภาคย์

สำเนาที่ ๑๑๓๔๖ (๑๔ ต.ค. ๑๑๐)

ที่ว่าการราชทูตสยาม ณ กรุงปารีศ

วันที่ ๑๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ๒๔

ข้าพระพุทธเจ้า หลวงวิสูทโกษา ขารเยดาแฟร์สยาม ณ กรุงปารีศ ขอพระราชทานกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับโทรเลขจากท่านพระยาเทเวศวงษ์วิวัฒ มีไปแต่เมืองเอเดนฉบับหนึ่ง ให้ส่งคนที่เลเกชั่นกับคูเรียไปรับเสดจพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ณ เมืองเบรนดิซี แลให้ข้าพระพุทธเจ้าขออนุญาตที่จะไม่ต้องเบิดหีบที่โรงภาษีเมืองอิตาลีแลเมืองฝรั่งเสศ

ข้าพระพุทธเจ้ากับมิศเตอไวค์จึ่งได้รับพระราชทานไปหาท่านราชทูตอิตาลีสำหรับกรุงนี้ แจ้งความที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพเสดจมาประเทศยุโรป จะมาถึงเบรนดิซีในวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๑๑๐ ขอให้เขาเปนธุระในการที่จะไม่ต้องเบิดหีบที่โรงภาษี แลข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานมีหนังสือไปยังท่านเสนาบดีว่าการต่างประเทศกรุงนี้เหมือนกัน

ข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือไปยังท่านเคากองเมซอง เจ้าพนักงานสำหรับรับราชทูตกรุงนี้ฉบับหนึ่ง ว่าข้าพระพุทธเจ้าจะไม่อยู่ในกรุงนี้สัก ๑๐ วัน เพื่อที่จะไปรับเสดจพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพที่เมืองเบรนดิซี ถ้าจะมีหนังสือไปยังข้าพระพุทธเจ้าแล้ว

ให้ส่งไปยังเลเกชั่นสยาม เพราะข้าพระพุทธเจ้าได้สั่งไว้ที่เลเกชั่นให้รับส่งไปยังข้าพระพุทธเจ้าแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้ากับมิศเตอไวค์จึ่งได้รับพระราชทานไปรับเสดจที่เมืองเบรนดิซีมาพักอยู่ที่เลเกชั่นสยาม ณ กรุงนี้ มีข้อความเลอียดแจ้งอยู่ในเมมโมเรนดัมของมิศเตอไวค์นั้นแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้าได้คัดสำเนาหนังสือที่มีไปยังท่านเสนาบดีว่าการต่างประเทศกรุงนี้ฉบับหนึ่ง หนังสือที่มีไปยังท่านเคากองเมซองฉบับหนึ่ง กับเมมโมเรนดัมของมิศเตอไวค์ รวม ๓ ฉบับสอดผนึกทูลเกล้าฯ ถวายมาด้วยแล้ว

อนึ่ง เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ พักอยู่ที่เลเกชั่นนี้นั้น ได้รับสั่งกับมิศเตอไวค์ให้ตบแต่งห้องรับแขกสำหรับเลเกชั่นไว้เพื่อที่จะมีรีแซบชั่นเมื่อจะเสดจมาพักอยู่ครั้งหลัง มิศเตอไวค์ได้สั่งให้ห้างโบมาเซจัดแจงทำตามเอศติเมดที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายแต่เมื่อ ณ วันที่ ๑ พฤษภาคม ๑๑๐ นั้นแล้ว แลมิศเตอไวค์ได้ให้ข้าพระพุทธเจ้าเบิกเงินที่ฮ่องกงแอนเซี่ยงไฮ้แบงค์ ณ กรุงลอนดอนห้าร้อยหกสิบปอนด์ (๕๖๐ ปอนด์) ให้ล่วงน่าห้างโบมาเซนั้นไปครึ่งหนึ่งก่อนแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

คำแปลที่ ๑๑๓๔๗ ได้รับวันที่ ๑๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๐

หนังสือ หลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ ถึงท่านเสนาบดี

ว่าการต่างประเทศ ณ กรุงปารีส

กรุงปารีส วันที่ ๑๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๐

ด้วยข้าพเจ้าขอแจ้งความมาให้ท่านทราบว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ พระอนุชาในพระบาทสมเดจพระเจ้าแผ่นดินสยาม กำลังอยู่กลางทาง จะมาประเทศยุโรปนั้น จะมาถึงกรุงฝรั่งเสศในราววันที่ ๒๓ เดือนนี้ โดยทางเมืองมอเดน ข้าพเจ้าขอท่านในครั้งนี้ ได้โปรดมีคำสั่งตามควรไปยังโรงภาษีที่เมืองมอเดน ให้ปล่อยหีบสิ่งของต่าง ๆ ของเจ้านี้ กับของของผู้ที่มาด้วยนั้นให้เข้ามาโดยสดวก

ข้าพเจ้าขอขอบใจท่านล่วงน่า แลโดยโอกาษนี้ ข้าพเจ้าขอแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

Copy Translation No. 11347. (18. Oct. 91)

Letter from Luang Aram to H.E. the Minister for Foreign Affairs in Paris.

Paris, 15th August 1891

Monsieur le Ministre,

I have the honour to inform your Excellency that His Royal Highness Prince Damrong, brother of His Majesty the King of Siam, on his voyage to Europe, will arrive in France about the 23rd. inst, by way of Modane and I beg your Excellency, at these occasion, to be so very kind, as to give the necessary orders to the Custom House of Modane, for the free-entrance of the luggages of the Prince and of the members of His suite.

In thanking your Excellency beforehand I avail myself of this opportunity, rc. rc.

(Signed) *Luang Aram.*

คำแปลที่ ๑๑๓๔๘ ได้รับวันที่ ๑๘ ตุลาคม ๑๑๐
หนังสือ หลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ ถึงเคานต์กอรมีซอน
ณ ศาลาว่าการต่างประเทศ กรุงปารีส
วันที่ ๑๕ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ด้วยข้าพเจ้าขอแจ้งความให้ท่านทราบว่า ข้าพเจ้าคิดจะไม่อยู่ในกรุงปารีสสัก ๑๐ วัน เพื่อจะไปรับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ พระอนุชาในพระบาทสมเดจพระเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งจะมาถึงเมืองปรินดีซี ณ วันที่ ๑๐ เดือนนี้

เมื่อท่านจะมีหนังสือถึงข้าพเจ้าด้วยความประการใดแล้ว ข้าพเจ้าจะมีความขอบใจท่านเปนอันมาก ถ้าจะได้ส่งหนังสือนั้นไปยังที่ว่าการราชทูตสยามที่กรุงปารีสด้วย ข้าพเจ้าได้มีคำสั่งไว้ในที่ว่าการราชทูตให้ส่งหนังสือนั้นไปตามข้าพเจ้าในทันที ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

Copy Translation No. 11348. (18. Oct. 91)

Letter from Luang Aram to Count d'Ormesson, Foreign Office

Paris, 15th August 1891.

Monsieur le Comte.

I have the honour to inform you that I have the intention to absent myself from Paris for about ten days to meet His Royal Highness Prince Damrong, brother of His Majesty the King of Siam, who will arrive at Brindisi on the 10th inst.

I shall feel much obliged to you, Monsieur le Comte, should the case occur, to address to me all communications at the Siamese Legation in Paris.

I have given the necessary instructions to the Legation that these communications should follow directly. Receine &c. &c.

(Signed) *Luang Aram.*

คำแปลที่ ๑๑๓๔๙ ได้รับวันที่ ๑๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๐
รายงาน ในการพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ
เสด็จมาถึงประเทศยุโรป

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพเสดจมาถึงขึ้นเมืองปรินดิซี วันที่ ๒๑ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ เวลาย่ำค่ำ ๖ โมง มีข้าราชการตามเสดจพระยาเทเวศรวงษวิวัฒหนึ่ง หม่อมเจ้าพร้อมหนึ่ง หลวงสุนทรโกษาหนึ่ง แลพระยาชลยุธโยธิน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพเสดจมาโดยเรือเมล์กลไฟกำปนีบีโอชื่ออาเคเดีย เมื่อได้ส่งเสดจขึ้นแล้วก็เลยไปกรุงลอนดอนกับนักเรียนสยามที่ตามเสดจไปด้วย

หลวงอร่ามเรืองฤทธิกับมิศเตอไวค์มาถึงเมืองปรินดีซีพร้อมกับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ แลได้เฝ้าที่สเตชั่นรถไฟ ในเวลาเสดจรถไปกับเปรเฟผู้รักษาเมืองแลรองผู้รักษาเมืองปรินดีซี ซึ่งได้ไปรับเสด็จที่ท่าเรือ

เวลา ๒ ทุ่ม ๓๐ มินิต พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพเสดจโดยรถไฟเดินเมล์จากอินเดียไปตามทางเมืองโบโลนาตูรินอุโมงมองซินีแลโมดานไปถึงเมืองอาเลแบง ขึ้นจากรถไฟได้เวลา ๕ ทุ่ม วันที่ ๒๒ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

เมื่อไปถึงเมืองโมดานซึ่งเปนสเตชันเขตรแดนนั้น เจ้าพนักงานศุลกสถานได้รับรองเปนอย่างดี ด้วยว่าได้รับคำสั่งจากออฟพิซกรมท่าฝรั่งเสศให้รับรองอย่างธรรมเนียมราชการแขกเมืองต่างประเทศซึ่งมียศบันดาศักดิ์

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ประทับอยู่ที่เมืองอาเลแบงประมาณ ๓๖ ชั่วโมง จนเวลาบ่ายวันที่ ๒๔ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ จึงได้เสดจไปเมืองสวิตเซอแลนด์ ในเวลาที่ประทับอยู่ในเมืองอาเลแบงนั้น ได้ไปเที่ยวในที่ต่าง ๆ แลได้ทอดพระเนตรที่อาบน้ำแร่ซึ่งคอเวอนเมนต์ฝรั่งเสศได้ตั้งให้มองซิเออลิแวลเปนเจ้าพนักงานดูแลบ่อน้ำแร่เหล่านี้ มองซิเออลิแวลได้เชิญเสดจแลข้าราชการไปเลี้ยงดูที่บ้าน

ณ วันที่ ๒๔ สิงหาคม เวลาบ่าย ๓ โมงเสดจไปถึงเมืองเยนิวาแลประทับอยู่ที่นั่นจนถึงเวลา ๓ โมงเช้า วันที่ ๒๖ สิงหาคม ประทับอยู่ประมาณ ๔๒ ชั่วโมง ได้ไปทอดพระเนตรการช่างต่าง ๆ แลที่ห้างทำนาฬิกา

จากเมืองเยนีวาเสดจไปเมืองดิยองในประเทศฝรั่งเสศ โดยทางลอซานแลยูรา ตามทางนั้นได้ทอดพระเนตรเนินแล และภูเขาที่มีนามว่ามองปลองทั้งภูเขาสวิตเซอแลนด์อาลปายด์ ลมอากาษในเวลานั้นสบายดี ชักนำให้มีความสุขเพลิดเพลินมาก แล้วรับสั่งว่า ที่ได้ทอดพระเนตรนั้น หวังว่าวันหนึ่งพระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัวจะได้ทรงทอดพระเนตรเหมือนกัน วันที่ ๒๖ สิงหาคม เวลาค่ำ ๖ โมงเสดจมาถึงเมืองลิยอง ประทับอยู่ที่นั้นจนวันรุ่งขึ้นจึ่งเสดจไปกรุงปารีสโดยรถไฟเวลาบ่ายหนึ่งโมง วันที่ ๒๗ สิงหาคม เวลาหกโมงค่ำมาถึงกรุงปารีส มีพระดิฐการภักดี[๑] พระสุริยานุวัตร หลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ ซึ่งได้ทูลลามาก่อนจากเมืองอาลาแบงเพื่อมาจัดห้องถวายที่

(๑) พระดิฐการภักดี (พึ่ก สาณเสน) ต่อมาเป็นพระยาวิสูตรโกษา

เลเกชั่น กับหลวงมนตรีแลชาวสยามซึ่งอยู่ ณ กรุงปารีส มาพร้อมกันรับเสดจที่ท่ารถไฟ

กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ กับข้าราชการพร้อมกันไปพักอยู่ที่เลเกชั่น ซึ่งได้จัดเตรียมไว้รับเสดจเตมตามกำลัง แต่ห้องรับแขกนั้นยังไม่มีเครื่องใช้แต่งให้สมแก่การ

วันที่ ๒๘ สิงหาคม มิศเตอไวค์ได้ไปหาฤๅที่ฟอเรนออฟฟิซฝรั่งเสศ เพื่อจะได้เสดจไปเยี่ยมมองซิเออริโบ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ เปนการตกลงว่า ให้เสดจไปวันที่ ๒๙ สิงหาคม เวลาบ่าย ครั้นถึงกำหนดนัดพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ กับหลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ พระยาเทเวศรวงษวิวัฒ แลมิศเตอไวค์ ไปที่ฟอเรนออฟฟิซ มองซิเออโมลาเจ้าพนักงานรองผู้แทนเคานต์ดอเมซอง เจ้าพนักงานใหญ่ซึ่งไม่อยู่นั้น ได้นำเสดจไปหามองซิเออริโบ แลได้สนทนาเปนภาษาอังกฤษถูกอัทยาไสยกันทั้งสองฝ่าย แล้วรับสั่งกับมองซิเออริโบว่า มีความประสงค์จะได้ไปหาท่านเปรสิเดน มองซิเออริโบก็ตอบว่า จะให้ทรงทราบใน ๒ วันว่า เมื่อใดท่านเปรสิเดนจะรับเสดจที่วังฟอนเตมบะโลได้

ภายหลังมองซิเออโมลาไปที่เลเกชั่นสยาม แจ้งความกับมิศเตอไวค์ว่าท่านเปรสิเดนนัดให้เสดจไปหาที่วังฟอนเตมบะโลในวันที่ ๑ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ แล้วได้ชี้แจงในการที่จะไปให้ทราบนั้นด้วย

ครั้นวันที่ ๑ กันยายน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพจึ่งเสดจ มีข้าราชการ หลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ หนึ่ง พระยา

เทเวศร หนึ่ง กับมิศเตอไวค์ไปพร้อมกันตามเสดจไปขึ้นรถไฟ ศาลาว่าการต่างประเทศฝรั่งเสศได้ให้มองซิเออเดอซองออลิฟไปคอยนำเสดจอยู่ที่สเตชันรถไฟ ครั้นเวลาหกโมงเช้ากับ ๔ มินิตรถไฟไปถึงที่วังฟอนเตมโฮ มีกัปปิตันยัวเรนยีเบริบุตรเสนาบดีว่าราชการฝ่ายทัพเรือแต่ก่อนนั้น เปนนายทหารอยู่กับเปรสิเดนแต่งตัวสวมเสื้อเตมยศ เปรสิเดนใช้ให้คุมรถ ๒ คันมาคอยรับเสดจที่ท่ารถไฟ ฝ่ายพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ กับข้าราชการนั้นสวมเสื้อฟรอคโกตดำ กังเกงศรีเทา ถุงมือศรีมอ เมื่อเสดจไปถึงประตูวังมีทหารดาตมาคอยรับเสดจ ครั้นมาถึงที่วังก็มีผู้นำเสดจแลข้าราชการเข้าไปหาท่านเปรสิเดนซึ่งมาคอยรับเสดจอยู่ในห้องเล็กชั่นที่หนึ่ง ท่านเปรสิเดนเชิญเสดจให้ประทับเก้าอี้ฝ่ายเบื้องขวา ฝ่ายกัปปิตันยัวเรนยีเบรี แลกัปปิตันเปซาซึ่งเปนเอเดแคมให้ยืนอยู่ข้างหลังเปรสิเดน ท่านเปรสิเดนแลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพได้พูดจาปราไสยโดยชื่นชมยินดีประมาณ ๒๐ มินิต จึงรับสั่งถามถึงมาดำการโน ท่านเปรสิเดนจึ่งตอบว่า จะนำมาเฝ้าในทันใดนั้น แล้วสั่งให้นายทหารไปเชิญมาดำการโนมา ครู่หนึ่งก็นำมาดำการโนเข้าไป มาดำการโนได้พูดเปนภาษาอังกฤษแลทูลแสดงความยินดีที่ได้โอกาศรับเสดจ ซึ่งมีชื่อเสียงมาแต่หนทางไกล มาดำการโนสวมเสื้อแพรศรีขาวอย่างงามเปนที่พึงตาต้องแสงแดดซึ่งส่องเข้ามาตามน่าต่าง กระทำให้มีโฉมดุจหญิงสาว แต่ฝ่ายการตกแต่งที่วังนั้นก็เปนอันเพลิดเพลิน ดูงดงามอุ่นใจ แล้วท่านเปรสิเดนก็นำเสดจพร้อมด้วยข้าราชการเข้าไปห้องรับประทานอาหาร ท่านเปรสิเดนได้รินสุราถวาย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ทรงอวยพรดื่มน้ำสุราให้เปรสิเดน ท่าน

เปรสิเดนรับแล้วก็มีคำสบิดเล็กน้อย แล้วดื่มถวายพระพรสมเด็จ-พระเจ้าอยู่หัว

ครั้นรับพระราชทานเสรจแล้วท่านเปรสิเดนก็ภาไปเล่นในสวน ชี้แจงสิ่งต่าง ๆ ถวาย แล้วนำไปให้ดูปลาซึ่งเรียกว่าปลาคาบ บางปลาที่ใหญ่แก่ถึงร้อยปี

ครั้นกลับมาที่วังแล้วท่านเปรสิเดนสั่งให้เจ้าพนักงานผู้รักษาวังนำเสดจไปทอดพระเนตรตามห้องที่ควรเหน ทั้งห้องของท่านเอมเป-รอนโปเลียนที่หนึ่งซึ่งยังตั้งไว้บริบูรณ์อย่างเดิม แต่ครั้งนะโปเลียนที่หนึ่งลงชื่อสัญญายอมออกจากราชสมบัติ ณ วันที่ ๖ เอปรินส์ คฤษต-ศักราช ๑๘๑๔ ในเวลาที่ไปดูตามห้องเหล่านี้กับเจ้าพนักงานแลกัปตันยัวเรนยีเบรีนั้น ท่านเปรสิเดนคารโนใช้ให้บุตรที่หนึ่งมาช่วยนำเสดจทอดพระเนตรสิ่งที่สำคัญด้วย เมื่อทอดพระเนตรเสรจแล้ว จึ่งได้กลับไปหาท่านเปรสิเดน ท่านเปรสิเดนก็เชิญเสดจให้เสวยแลนำบุตรที่สองมาเฝ้า แล้วปราไสยอยู่ประมาณอีกครึ่งชั่วโมงก็ลาท่านเปรสิเดนมา ท่านเปรสิเดนตามเสดจมาส่งถึงประตู มีรถมาคอยรับเสดจอยู่

กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพกับบุตรท่านเปรสิเดนที่หนึ่งกัปตันยัวเรนยีเบรีแลมิศเตอไวค์นั่งมาในรถที่ ๑ พระยาเทเวศกับหลวงอร่ามเรืองฤทธิ์มาในรถที่ ๒ ขับรถเที่ยวดูตามปาคแล้วจึ่งได้ไปขึ้นรถไฟเวลาบ่าย ๕ โมง ๔๐ มินิต กัปปิตันยัวเรนยีเบรีกับบุตรท่านเปรสิเดนที่ ๑ มาส่งถึงท่ารถไฟ ครั้นมาถึงกรุงปารีสเวลา ๑ ทุ่ม ศาลาว่าการต่างประเทศฝรั่งเสศใช้ให้เจ้าพนักงานมองซิเออโมลา แลมองซิเออเดอแซงออลิฟ ทั้งมองซิเออฮารดูวิลมาคอยรับเสดจอยู่ที่ท่ารถไฟ

ณ วันพุฒ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ พร้อมด้วยมองซิเออฮารดูวิล ซึ่งศาลาว่าการต่างประเทศตั้งให้มารับใช้ตามเสดจนั้น กับหลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ พระยาเทเวศไปเยี่ยมมองซิเออเดอเฟรซิเนตามนัด แลได้พูดจาปราไสยกันอยู่ประมาณครึ่งชั่วโมง

ในบันดาผู้ที่มาเฝ้าเสดจในเวลาที่ประทับอยู่ ณ กรุงปารีสนั้น มีมองซิเออริโบว่าการต่างประเทศ ๑ แลมองซิเออกองสตองเสนาบดีว่าการฝ่ายใน ๑ แต่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพไม่สามารถจะไปเยี่ยมตอบแทนได้ ด้วยมองซิเออกองสตองไปเสียจากเมืองปารีสในเวลานั้น แต่ได้นัดไว้ว่าเมื่อเสดจกลับไปปารีสอีกแล้วจะไปเยี่ยมตอบ

ครั้น ณ วันที่ ๓ กันยายน เวลาเช้า ๕ โมงครึ่ง กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ เสดจไปกรุงลอนดอน มีมองซิเออโมลา ๑ มองซิเออเดอแซงออลิฟ ๑ เจ้าพนักงานจากศาลาว่าการต่างประเทศแลมองซิเออฮารดูวิลมาส่งเสดจที่ท่ารถไฟด้วย

ด้วยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพตั้งพระไทยจะมีการเชื้อเชิญรับแขก ณ ที่ตึกราชทูตสยามในเวลาเสดจมากรุงปารีสอีกนั้น จึ่งได้ทรงอนุญาตให้จัดห้องรับแขก ตามเอศติเมตเงินจากห้างบงมาเซซึ่งหลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ได้ส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ หลายเดือนมานี้แล้ว.

กรุงปารีส วันที่ ๗ กันยายน ร.ศ. ๑๑๐

(เซนชื่อ) **ดับลยูไวก์.**

Copy No. 11349 (18th Oct. 1891)

Note on H.R.H. Prince Damrong's arrival in Europe.

On the 21th August 1891 at 6 p.m. H.R.H. Prince Damrong landed at Brindisi in Southern Italy; he was accompanied by Phya Thevet, Mom Chow Pirm, Luang Sunthorn and Commordore de Richelieu. The Prince disembarked from the P. & O Mail Steamer "Arcadia" which ship, after landing the Mails at Brindisi, proceeded on to London with the other Siamese members who had travelled with the Prince.

Luang Aram and Mr. Wyke arrived at Brindisi at the same time as the Prince and they met him at the Railway station where he was driven in a carriage in Company with the Prefet and some People of Brindisi who had been present to receive him when he disembarked from the ship.

At 8. 30 p.m. The Prince proceeded North in the Indian Mail train passing by way of Bologna, Turin, Mont Cenis, Tunnel & Modane to Aix les Baines where he arrived and left the train at 11 p.m. on the 22nd. August.

At Mordane, the Frontier Station, every attention was paid to the Prince by the Custom's and other officials who had received instructions from the French Foreign office to show all marks of courtesy which a distinguished Foreign Visitor in Entitled Entitled to.

The Prince remained at Aix les Baines for about 36 hours until noon of the 24th. August. During his stay at Aix les Baines he visited the Environs of the town, and also the Bathing establishment which is administered and controlled by the French Government under this supervision and direction of Monsieur Livet, who placed himself and his services at the disposal of the Prince and most kindly entertained the Prince at his house.

From Aix les Baines the Prince and his suite proceeded to Geneva in Switzerland which place was reached at 3 p.m. on the 24th. August, and here a stay was made until 9 a.m. of the 26th. or about 42 hours. The time at Geneva was mostly taken up by visite to the establishments of several of the best watchmakers and other industrials of the place.

From Geneva the Prince proceeded to Dijon in France by way of Lausanne & the Jura during the journey the most splendid views of Mont Blanc and the Alpine Chain were visible and the weather was in every respect favourable for witnessing the Magnificent sights which presented themselves during the journey. The Prince was deeply interested in all he saw, and on more than one occasion he said that the sight was such that he hoped His Majesty the King might some day witness it himself.

Arrived at Dijon at 6 p.m. on the 26th. and remained for the night, starting again for Paris by 1 p.m. express on 27th and arriving there at 6 p.m. on that day when the Prince was met at the station by Phra Ditakar, Luang Suriya, Luang Aram (who had left the Prince at Aix les Baines and returned to Paris in advance to prepare the room at the Legation) Luang Montri and all the Siamese in Paris.

The Prince and his suite proceeded from the station to the Legation and then took up their guarters where every thing had been prepared as far as possibly could be managed in the absence of suitable & proper furniture for the receiption rooms.

On the 28th. August Mr. Wyke arranged matters at the Foreign Office with regard to a visit to Monsieur Ribot, the Minister for Foreign Affairs, this was settled for Saturday the 29th. and on the afternoon of that day the Prince accompanied by Luang Aram, Phya Thevet, and Mr. Wyke was presented to Monsiur Ribot by Monsieur Mollard the Sub Director of the protocol acting in the absence of his chief, Count d' Ormasson. An aminated and most agruable conversation in English was carried on been the Prince and Monsieur Ribot during at least 20 minutes and Monsieur Ribot in diference to the Prince's expressed desire said he would acquaint H.R.H. in a day or two as to when the President would receive him at Fontainebleau.

Subsequently Monsieur Mollard came to the Legation and informed Mr. Wyke that the President had fixed Tuesday the lst. Sept. as the day on which he would receive H.R.H. at Fontainebleau and every explanation was given as to the details, formalities etc. On Tuesday lst. September the Prince accompanied by Luang Aram, Phya Thevet and Mr. Wyke drove to the Railway station of the Southern Railway where he was met by Monsieur de Sainte olive of the Foreign Office and conducted to the train for Fontainebleau leaving at 12. 4. p.m. On arrival at Fontainebleau Captain de Jaureguiberry of the French Navy

and son of the late Minister of Marine of that name, met the Prince at the Railway station. This gentleman, one of the household of the President had been sent with two carriages to meet the Prince he himself being in full Naval uniform the Prince & suite in frock-coats, light trousers and grey hid gloves. On driving to the Chateau and on entering the gates the guard turned out and paid a Military salute. On arrivalat the Chateau the Prince and suite were immediately conducted to the presence of the President in one of the small rooms on the first floor where the President requested us all to be seated and placing the Prince on his right hand, with Captain de Jaureguiberry and Pessard the Military A.D.C. standing behind him.

A Pleasant conversation lasting about 20 minutes ensued when the Prince on enquiring as to Madame Carnot was answered by the President that he would send for and present the Prince to her. The Military attaché was dispatched and shortly returned accompanying Madame Carnot who carried on a short conversation in English with the Prince expressing her very great pleasure at meeting so distinguished a visitor from so great distances, Madame Carnot was dressed in a loose morning robe-de-chamber of beautiful appearance and made of light cream coloured Cambric and old gold coloured satin and the effect of the dress on Madame Carnot was most pleasing, and she appeared quite as a young woman in the sunlight which poured into the room and which gave to all the surroundings a bright and delightful appearance of warmth and garity. The President then conducted us into another room where refreshments were served, and when he had filled the Prince's glass and his own with champagne the Prince drank to his health and in return the President in a short and graceful speech drank to the health of His Majesty the King of Siam. The President then took the Prince down stairs and putting on his hat he walked out into the private park with us all, and remained with us walking about conversing and explaining many things in the garden to the Prince. He conducted us to the lake and showed us the famous fish which abound in the lake and which are said, some of them, to be at least 200 years old. They are of the carp tribe and very large.

Then he returned to the Chateau & the President instructed the Regisseur to conduct us through all the rooms and galleries of interest and among other things we were shown the apartments of Napoleon I just as he left them after signing his abdication on the 6 April 1814.

While passing through the rooms with the Regisseur and Captain de Jaurequiberry, we were joined by the eldest son of the President who had been sent by his father to assist in showing the Prince anything of interest and to attend upon him. After visiting the Chateau we again returned to the President who again gave us refreshments and again talked with us for half an hour and introduced to the Prince his second son. Then bidding the Prince good bye and accompanying him to the Entrance where the carriages were waiting we drove off for a tour in the park. The Prince the President's eldest son, Captain de Jaurequiberry and Mr. Wyke in the first carriage and Phya Thevet and Luang Aram in the second. We arrived at the Railway station at Fontainebleau and returned to Paris by the 5.40 p.m. train Capt. de Jaurequiberry and the President's son seeing the Prince into the train.

Arrived at Paris at 7. p.m. and were met at the station by Monsieur Mollard and Monsieur de Sainte Olive both of the Foreign Office and also by Monsieur Hardouin. On Wednesday the Prince accompanied by Monsieur Hardouin (who had been placed at his disposal by the Foreign Office) Luang Aram and Phya Thevet, called by special arrangement upon Mons. de Frey cinet and had an interview with him of half an hour.

Among the visitors who called upon the Prince during his stay in Paris were Monsieur Ribot, Minister for Foreign Affairs, Monsieur de Freycinet President of the Council and Minister of War and Monsieur Constano Minister of the Interior. The Prince was unable to return Monsieur Constano call as that Minister left Paris immediately, but it has been arranged that the Prince's return call will take place when he revisits Paris.

The Prince left Paris for London at 11.30. a.m. on the 3rd. September Mons. Mollard and Monsieur de Sainte Olive of the Foreign Office and Monsieur Hardouin being at the station to see him off.

As the Prince has some intention of giving some entertainment a receiption at this Legation on his return to Paris, he has authorized that the receiption rooms of the house are to be prepared and furnished in accordance with the estimates of the "Bou Marché" which were sent to Bangkok some months ago by Luang Aram.

Paris 7th. September 1891

(Sgd.) *W. Wyke.*

(True Copy)
Chamrön

กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรปการ ด้วยฝ่าพระบาทมีลายพระหัตถ์ที่ ๑๔/๑๒๑๕๑ ส่งร่างพระราชโทรเลขมานั้นได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้ว พระราชโทรเลขนั้นจะได้ส่งไปตามวันที่กำหนด จึงกราบทูลมาให้ทราบ.

รับวันที่ ๓ พฤศจิกายน รัตนโกสิทรศก ๑๑๐ ๒๔

สำเนาที่ ๑๐๔๖๗

วันที่ ๔ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ๒๔

กราบทูลได้ทรงทราบฝ่าพระบาท

ด้วยเมื่อวัน ๖ ที่ ๒๑ สิงหาคม เวลาบ่าย ๔ โมงเสศ เรือ อาเคเดียถึงท่าบรินดิซี ปรีเฟ็ต์กับกรมการอีก ๒ นายลงมารับที่เรือ อ้างว่าได้รับคำสั่งจากคอเวอนเมนต์ให้รับรองในพระนามของพระเจ้า กรุงอิตาลี เกล้าฯ ได้ตอบขอบพระเดชพระคุณ แลขอบใจท่านปรีเฟ็ต์ ตามสมควร แล้วท่านปรีเฟ็ต์มาขึ้นรถไปเที่ยวดูเมือง แล้วไปส่งที่ สะเตชั่นรถไฟพบหลวงวิสูตรกับมิศเตอไวก์ ณ ที่นี้ มาถึงล่าไปหน่อย หนึ่งเพราะผู้จัดการกำปนีบอกว่าเรืออาเคเดียอย่างเร็วที่สุดจะถึงได้ต่อ วันที่ ๒๒ เวลาเช้า เรือถึงเรวไปวันหนึ่ง

อนึ่ง การที่กรมการเมืองบรินดิซีรับรองนั้น ได้ความจาก มิศเตอไวก์ว่า เมื่อไปขออนุญาตขอข้ามด่านต่อผู้ว่าการแทนราชทูต อิตาลีที่ปารีศๆ ว่า กรุงสยามกับกรุงอิตาลีเปนพระราชไมตรีกันสนิท จะต้องบอกไปถึงคอเวอนเมนต์ ให้จัดการตามสมควรด้วยกรมการ เมืองบรินดิซีจะได้รับคำสั่งโดยเหตุนี้ เมื่อรถไฟถึงตามสะเตชั่นที่หยุด ก็มีโปลิศมาได่ถามดูแลความเรียบร้อย เมืองบรินดิซีนั้น ฝ่าพระบาท ก็ได้ทอดพระเนตรเหนแล้ว ถ้าจะเทียบกับเมืองในพระราชอาณาเขตร ตามส่วน เหนจะพอได้กับเมืองกาญจนบุรี จะผิดกันก็แต่ที่เมืองบรินดิซี จะสกกระปรกกว่าสักหน่อยหนึ่ง

รถไฟออกเวลา ๒ ทุ่ม รถไฟนี้เปนรถไฟเอกสะเปรสของกำปนี พี. แวนโอ. จัดขึ้นใหม่ เดินรวดเดียว ๔๘ ชั่วโมง ผู้ที่ไปถึงลอนดอนได้แต่เหนด้วยเกล้า ฯ ว่า การที่จะไปรถไฟพักเดียว ๔๔ ชั่วโมง อยู่ข้างเดือดร้อนร่างกายแรงกล้า อีกประการหนึ่ง เวลาก็ไม่เร่งรัดอันใด จึงตกลงจัดระยะทางไปเปนทอด ๆ วันที่ ๒๒ รถไฟถึงเมืองเอกเลเบน ได้พักอยู่ที่นั้น ๒ คืน ได้ไปดูที่มะหาชะโลสถศาลา คือที่อาบน้ำร้อนแร่ แก้โรครุมตีซั่ม ซึ่งจะได้ทำรายงานพรรณาถึงที่นั้นจำเพาะทูลเกล้า ฯ ถวายด้วยแห่งหนึ่ง กับได้ไปดูที่คะสีโน คือโรงบ่อนเบี้ย ซึ่งจะได้ทำรายงานถวายโดยจำเภาะพรรณาที่แห่งนั้นด้วยเหมือนกัน

อนึ่ง เมื่อไปดูที่อาบน้ำนั้น มองสิเออริเวต์เจ้าพนักงานใหญ่บังคับการศาลาได้ภาไปเที่ยวดูเอง แลได้จัดที่อาบน้ำให้ลองอาบน้ำด้วยแห่งหนึ่ง วันที่ ๒๔ ขึ้นรถไฟไประยะทาง ๒ ชั่วโมงครึ่งถึงเมืองยินุวา พักอยู่ ๒ คืน ที่เมืองยินุวาเปนแต่เที่ยวซื้อของแลเที่ยวดูเมืองตามสมควรแก่เวลา วันที่ ๒๕ ขึ้นรถไฟระยะทาง ๘ ชั่วโมง ถึงที่ลิยองพักอยู่คืนหนึ่ง รุ่งขึ้น ๆ รถไฟระยะทาง ๔ ชั่วโมงถึงเมืองปาริศ พระดิฐาภักดี, หลวงสุริยานุวัตร, หลวงมนตรี, ขุนวิจิตร, ผู้จัดการรถไฟ กับผู้บังคับสะเตชั่นคอยรับอยู่ที่นั้น ขึ้นรถมาภักอยู่ที่เลเคชั่น

การที่มาภักที่ปารีศตามความที่คิดเดิมจะพักอยู่เพียง ๒ วัน ฤๅ ๓ วัน พอหายเหนื่อยแล้วจะรีบข้ามไปลอนดอน ที่จะได้ตัดเสื้อแลตระเตรียมเครื่องแต่งตัวให้เรียบร้อย แต่การที่มาถึงปารีศหาเปนการเงียบได้ดังประสงค์ไม่ ด้วยหนังสือพิมพ์ฝรั่งเสศลงบอกรายวันตั้งแต่เกล้า ฯ ขึ้นที่บรินดิซีต่อ ๆ มาตามระยะทางที่พักจนกระทั่งถึงปารีศนี้

เปนการเอิกเริก ถึงมีคอเรศปอนเดนซ์ติดตามไปทุกหนทุกแห่ง แลคอยสืบสวนจะไปที่ไหนก็ลงพิมพ์แส้ไปทุก ๆ วัน ด้วยเวลานี้เปนฤดูร้อน ไม่ใคร่มีใครที่ปารีศ หนังสือพิมพ์อยู่ข้างจะจนข่าว ครั้นเกล้า ฯ แปลกมาได้ช่องก็เล่นใหญ่ ด้วยเหตุอันนี้มิศเตอไวก์จึงมีความเหนว่าการที่มาถึงมีผู้รู้เหนเซงแซ่ถึงเพียงนี้ ที่จะข้ามเลยเฉยไปอังกฤษเสียดูจะเปนอัทยาไศรยไม่ดี เปิดช่องให้ติเตียนได้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งจะเปนช่องให้เกิดความสงไสในมณฑลคอเวอนเมนต์ว่าจะรีบร้อนไปเมืองอังกฤษด้วยเหตุอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะความรังเกียตฝรั่งเสศได้โดยฤษยาอันมีอยู่เปนธรรมดา อันมีอยู่ในระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเสศซึ่งไทยเราอยู่ในระหว่างนั้น เพราะฉนั้นเหนควรที่จะแสดงอัทยาไศรยเปนไมตรีต่อฝรั่งเสศโดยสมควร กล่าวคือไปเยี่ยมเปรสิเดนต์ แม้แต่เปนการไปรเวศ ตามธรรมเนียมที่ผู้มีบรรดาศักดิ์ประเทศอื่นผ่านมาความเห็นอย่างนี้เกล้า ฯ ดำริห์เห็นชอบด้วยจึงได้ให้ไปบอกที่เจ้าพนักงานกรมท่า ครั้นวันที่ ๒๙ เวลาบ่ายเกล้า ฯ ไปหามองสิเออริโบต์ที่ออฟฟี่ซกรมท่า สนทนากันในภาษาอังกฤษทักทายปราไศรยกันตามสมควรแล้ว เกล้าฯแจ้งความว่า ในข้อราชการซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เกล้า ฯ ออกมายุโรปนี้ มีอย่างหนึ่งซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ตรวจการศึกษาในประเทศต่าง ๆ ด้วย แต่ได้ออกจากกรุงเทพ ฯ มาล่าในฤดูเสียหน่อยหนึ่งถึงยุโรปจวนจะเข้าฤดูหนาวเสียแล้ว จึงต้องคิดกะโปรแกรมที่จะไปดูการตามเมืองซึ่งจะหนาวเร็วเสียก่อน แล้วผ่อนมาตามเมืองที่หนาวช้า เพื่อจะมิให้ถูกอากาศที่หนาวจัดนั้น เพราะฉนั้นจึงคิดว่าจะข้ามไปดูการศึกษาที่เมืองอังกฤษเสียก่อน ต่อเดือนตุลาคมจึงจะข้ามมาดูการที่เมืองฝรั่งเสศ แต่ในเวลา

ที่เดินทางมาพักอยู่ที่เมืองฝรั่งเสศคราวนี้ ถึงแม้ว่าพักอยู่แต่เพียงน้อยวัน เกล้า ฯ เชื่อใจว่าถ้าเกล้า ฯ เข้าไปแสดงความเคารพต่อผู้เปนประทานาธิบดีของลิบับลิกฝรั่งเสศ ถ้าทราบถึงพระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัว คงจะเปนการต้องพระราชหฤไทยเปนอันมาก ด้วยพระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัวมีพระอัทยาไศรยอันดีในพระราชไมตรีต่อฝรั่งเสศอยู่เสมอ อนึ่ง เมื่อเวลาเกล้า ฯ กลับมาจากเมืองอังกฤษขอให้มองซิเออริโบค์ช่วยสงเคราะห์ ให้ได้ดูการศึกษาต่าง ๆ ในประเทศฝรั่งเสศได้ดังพระบรมราชโองการ มองซิเออริโบค์รับจะแจ้งความต่อเปรสิเดนต์ แลให้ดูการศึกษาด้วยทั้ง ๒ อย่าง ต่อนั้นมาสนทนากันถึงการศึกษาในกรุงเทพ ฯ แลถามถึงการที่เกล้า ฯ เรียนภาษาอังกฤษเปนต้น แล้วถามถึงการที่ได้เคยมาเที่ยวยุโรปแล้วฤๅยังเกล้า ฯ ได้ตอบว่าได้มาเปนคราวแรกแลชอบใจที่ต่าง ๆ ที่ได้ดูในเมืองปารีศเปนสิ่งซึ่งได้ชี้แจงตามสมควร เมื่อจวนจะลามามองซิเออริโบค์ถามว่าเมื่อออกมาจากกรุงสยามนั้น การบ้านเมืองปรกติเรียบร้อยดีอยู่ฤๅอย่างไร เกล้า ฯ ตอบว่าเรียบร้อยดีอยู่ แต่ครั้นออกมานั้นกรุงสยามพบคนถามบ่อย ๆ ว่า "ได้ยินว่าไทยรบกับฝรั่งเสศฤๅ" เมื่อเขาถามเช่นนี้ เกล้า ฯ ก็ได้แต่ตอบเขาว่า เขารู้การในบ้านเมืองของเกล้า ฯ ดีกว่าเกล้า ฯ ซึ่งอยู่เมืองนั้นเองรู้ เมื่อพูดกันเช่นนี้แล้วเป็นการหัวเราะกันทั้ง ๒ ฝ่าย มองซิเออริโบต์บอกว่า เกล้า ฯ คงจะเหนได้เองว่าคอเวอนเมนต์ฝรั่งเสศไม่มีความประสงค์ แลไม่ได้คิดอ่านการจะรบพุ่งอันใดเลย การที่เล่าฦๅกันนั้น เหนคนจะเข้าใจมาแต่เมืองซึ่งเขตรแดนเกี่ยวกัน เกล้า ฯ ตอบว่า เห็นจะเปนอย่างนั้น แต่เกล้า ฯ ไม่เหนว่าจะต้องรบพุ่งอันใดกันด้วยที่ดินปลายเขตรแดน ซึ่งเถียงกันแต่

เล็กน้อย แลเปนของที่จะพูดตกลงกันโดยทางดิโปลมาติดได้โดยง่าย มองซิเออริโบต์ก็เห็นชอบด้วย พูดกันอยู่ศัก ๑๕ มินิต เกล้า ฯ ก็ลามา มองซิเออริโบต์มาคอยตอบในวันนั้น

เสนาบดีฝรั่งเสศได้มาคอล ๒ คน คือมองซิเออดาแฟรสิเน อรรคมหาเสนาบดี แลมินิศเตอออนออคนด มองสิเออคอนส ตองส มินิศเตออินทิเลียคน ๑ มองซิเออดาแฟรสิเนนั้น เกล้า ฯ ได้ให้มิศเตอไวก์ไปถามที่ออฟฟีซว่า จะควรพบได้เวลาไร จึงมาคอลแต่มองสิเออคอนส ตองส นั้น เห็นจะเปนด้วยกรมท่าบอกจึงได้มาคอล แต่เมื่อมาคอลเปนเวลาเกล้า ฯ ไม่อยู่เสียทั้ง ๒ คน เปนแต่ได้รับก๊าศหักมุมไว้ที่เลเคชั่น

เมื่อวันที่ ๑ เดือนกันยายน เวลาเช้า ๕ โมงเสศ ขึ้นรถไฟที่สะเตชั่นรถไฟ มองสิเออเสนต์ออลิฟกรมท่าไปคอยส่งอยู่ที่นั้น แจ้งความว่ามองสิเออโมลาด์ เจ้าพนักงานในกรมท่าสำหรับนำทูตติดไปนั่งโต๊ะเสียกับพระเจ้าแผ่นดินเซอเวีย ซึ่งยังประทับอยู่ในปารีศนี้มาส่งไม่ได้ให้มาแทน เวลาเที่ยงรถไฟออกทางชั่วโมงครึ่งถึงสะเตชั่นฟอนเตมโล เอดิกองของเปรสิเดนต์พารถของเปรสิเดนต์สองหลังมาคอยรับอยู่ที่นั้น ขึ้นรถไฟไปที่วังฟอนเตมโล มีทหารกาดออฟ-ออเนอร์รับที่ประตูวังแถว ๑ เปรสิเดนต์รับในกรออิงรูม เชิญให้นั่งสนทนากัน มิศเตอไวก์เปนล่ามเปรสิเดนต์เข้าใจฟังภาษาอังกฤษแต่ไม่พูด สนทนาปราไศรยกันตามธรรมเนียม เกล้า ฯ ได้แจ้งความที่จะขอดูที่ต่าง ๆ ตามเค้าที่ได้พูดกับมองสิเออริโบต์ เปรสิเดนต์ก็รับรองที่จะสั่งเจ้าพนักงานให้ภาไปดูที่ต่าง ๆ ตามต้องการทุกอย่าง แลยังแนะนำให้ไปดูเครื่องทำปอสเลนแลเครื่องม้ด บอกว่าการช่างต่าง ๆ

ควรจะดูด้วย เพราะเปนของควรจะเปรียบเทียบกับการที่มีอยู่ในกรุงสยาม จะได้เปนทางที่จะทนุบำรุงให้เจริญได้ เกล้า ฯ ถามถึงแมดำคาร์โนต์เปรสิเดนต์ไปภาออกมาได้พบกัน แมดำคาร์โนต์พูดภาษาอังกฤษก็ได้ทีเดียว การทักทายปราไศรยก็ดี เมื่อเปรสิเดนต์บอกว่าเกล้า ฯ จะข้ามไปเมืองอังกฤษแล้วจะมาอีก แมดำว่าหวังใจว่าจะได้พบกันอีก เกล้า ฯ จึงได้แสดงต่อเปรสิเดนต์แลแมดำด้วย ว่าเมื่อจะกลับจากเมืองฝรั่งเสศไปกรุงสยาม คงจะถือโอกาศขอมาลาเปรสิเดนต์แลแมดำก่อน เปรสิเดนต์ชวนให้ดูวังฟอนเตมโล แลสวนตามโปรแกรมที่เปรสิเดนต์กะเอง เปนตกลงกันแล้วจึงภามาเลี้ยงริเฟรชเมนต์ในห้องอีกแห่ง ๑ จัดตั้งเปนโต๊ะคล้าย ๆ บาร์ มีชัมเปนแลขนมผลไม้ ขะนะเมื่อจะดื่มชัมเปนนั้นเปรสิเดนต์ได้กล่าวถวายไชยมงคลพระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัว เกล้า ฯ ขอบใจแล้วบอกว่าจะตีโทรเลขเข้าไปถวายบังคมทูลพระกรุณาว่าได้ไปเยี่ยมเปรสิเดนต์ ๆ ได้รับรองต้อนรับเปนที่ปีติยินดีแลเปรสิเดนต์ได้ดื่มถวายไชยมงคลด้วย โทรเลขนี้แจ้งอยู่ในใบที่เกล้า ฯ ได้ตีเข้าไปในภาษาฝรั่งเสศโดยประสงค์ถ้าจะสืบสวนกันก็ให้ซึมทราบ เมื่อเลี้ยงแล้วเปรสิเดนต์ภาไปเที่ยวเดินดูสวนแลสระในบริเวณวังฟอนเตมโล แล้วขึ้นมาที่ห้องพักชั้นล่าง เรียกเจ้าพนักงานใหญ่ผู้รักษาวังให้พาไปเที่ยวดูห้องในวังนั้นต่อไป ครั้นดูวังตลอดแล้ว กลับมาที่ห้องพักพบเปรสิเดนต์คอยอยู่ที่ห้องนั้นพาให้รู้จักกับบุตรชาย ๒ คน แล้วพาไปเลี้ยงริเฟรชเมนต์อีกครั้ง ๑ ขณะเมื่อดื่มชัมเปนคราวนี้ เกล้า ฯ ได้ดื่มให้ไชยมงคลแก่เปรสิเดนต์ด้วย ครั้นเลี้ยงแล้วจึงลาเปรสิเดนต์ ๆ ออกมาส่งถึงรถแลให้บุตรคนใหญ่ไปในรถด้วย ให้พาไปเพียงดงฟอน-

เตมโลจนตลอดแล้ว จึงมาถึงสะเตชั่นรถไฟพอได้เวลา เมื่อรถไฟจะออก เกล้า ฯ ได้สั่งบุตรเปรสิเดนต์ให้พาความเคารพแลขอบใจไปให้เปรสิเดนต์แมดำด้วย

อนึ่ง เมื่อมาในรถกับบุตรเปรสิเดนต์ ๆ แจ้งความว่าจะออกไปเที่ยวทางตวันออกในต้นเดือนตุลาคมนี้ จะไปที่สิงขโปร์แลไซ่ง่อน เกล้า ฯ จึงชวนว่าควรจะเข้าไปที่กรุงเทพ ฯ ด้วย เพราะเชื่อเปนแน่ว่าถ้าเข้าไปที่กรุงเทพ ฯ พระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัว คงจะทรงรับรองโดยพระไทยยินดี ก็รับว่าอยากจะเข้าไป แต่จะกำหนดแน่ยังไม่ได้ แล้วไต่ถามเกล้า ฯ ถึงเวลาที่จะไป ชี้แจงกันได้เค้าความที่จะไปคงจะถึงไซ่ง่อนอยู่ในเดือนพฤษจิกายน จะเข้าไปได้ในเวลานี้ตอนหนึ่งฤๅมิฉนั้นเมื่อกลับมาจากยี่ปุ่นราวเดือนมีนาคมตอนหนึ่ง ไต่ถามถึงเรือเมล์ที่จะมีเดินในระหว่างกรุงเทพ ฯ กับไซ่ง่อนสิงขโปร์ เกล้า ฯ ต้องจำเปนบอกความจริงว่า ไม่มีเรือเมล์ดี แต่เรือหลวงมีมากบางทีจะทรงพระกรุณาโปรดจัดให้ไปรับก็จะเปนได้ เกล้า ฯ จะจดหมายกราบทูลเข้าไปว่า มองสิเออคาร์โนต์จะไปเที่ยวทางนั้น หวังใจว่าเมื่อได้ทรงทราบแล้วคงจะทรงพระกรุณาโปรดให้รับรองตามสมควรเปนแน่

ในการเรื่องที่เกล้า ฯ ชักชวนแลได้พูดเช่นนั้น โดยความจริงที่ประสงค์อยากจะให้มองสิเออคาร์โนต์ได้เข้าไปเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทถึงกรุงเทพ ฯ ด้วยความเห็นว่า ถ้าได้รับรองบุตรเปรสิเดนต์ลาริบั้ยลิกให้เปนเกรียติยศปรากฏแก่ชาวฝรั่งเสศไว้แล้วเปนทางอันดีที่ฝรั่งเสศจะต้องรับรอง เมื่อสมเดจพระบรมโอรศ[๑] เสดจยุโรป

(๑) พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตอบแทนโดยแขงแรง เมื่อตรองดูถึงการที่จะรับรองดูก็จะไม่เปนการลำบากยากเยนอันใด รับเพียงเท่าขนาทดุกออฟสัดแลนก์เท่านั้น กับเตือนเรื่องตราอันเปนมรรคผลนฤพานของชาวฝรั่งเสศ เพียงตรามงกุฎก็เหนว่าเปนอิ่มได้เตมที่ เกล้า ฯ คิดเหนเช่นนี้จะผิดชอบเหลือเกินประการใด พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ เวลาค่ำรถไฟมาถึงสะเตชั่นที่ปารีศ มองสิเออโมลากับมองสิเออเซนโอลิบ มองสิเออฮาดวนมาคอยรับอยู่ มองสิเออโมลาแจ้งความว่าท่านเสนาบดีกรมท่ามีบัญชาให้พามองสิเออฮาดวนมามอบไว้ให้ใช้สอยเปนล่าม แลเปนผู้พาไปเที่ยวดูที่ต่าง ๆ ตามชอบใจเกล้า ฯ

รุ่งขึ้นวันที่ ๒ เวลาบ่าย ๒ โมง ขึ้นรถไฟไปที่ออฟพีซไปหามองสิเออเดอเฟรสิเน มองสิเออฮาดวนเปนล่าม พูดจาปราไศรยกันตามธรรมดา มองสิเออเดอเฟรสิเนดูแก่มาก โรคไภยก็ติดจะเบียดเบียนพูดจาช้า ๆ พูม ๆ อย่างผู้ใหญ่ เปนแต่ถามว่าการที่เจ้าพนักงานได้จัดดูแลต่าง ๆ เปนที่พอใจอยู่ทุกอย่างฤๅ เกล้า ฯ บอกว่าพอใจทุกอย่างแล้ว แลบอกถึงกำหนดที่จะกลับมาดูการต่าง ๆ ในเมืองฝรั่งเสศ ก็รับที่จะเปนธุระให้เจ้าพนักงานต่าง ๆ เขาจัดตามสมควรพูดกันอยู่ประมาณ ๑๕ มินิต เกล้า ฯ ก็ลามา

ในวันนี้เจ้าพนักงานกรมท่าเรียกมิศเตอไวก์ไปถามถึงการที่เปรสิเดนต์รับรองมิศเตอไวก์ก็ได้แจ้งความให้ฟัง ครั้นเวลาเยนลงหนังสือพิมพ์เตมพ์ซึ่งเปนอะไวยวะของคอเวอนเมนต์ ออกข่าวว่าเกล้าฯได้มีโทรเลขทูลเกล้า ฯ ถวายเปนใจความเช่นนั้น ได้เห็นหนังสือพิมพ์ตกใจเต็มที สงไสว่าอย่างไรจะหลุดไปได้ ครั้นรุ่งเช้าเมื่อไปขึ้นรถไฟจะมาลอนดอน มิงสิเออโมลากับมองสิเออเซนโอลิบไปส่งที่

สะเตชั่น เกล้า ฯ ได้นัดให้มิศเตอไวก์ไปกระซิบออกตัวเรื่องโทรเลข ที่ไปมีในหนังสือพิมพ์ขึ้น จึงได้ความว่า ออฟพีซกรมท่าให้ความไป เอง ก็เปนอันเบาไปได้ มาถึงโดเวอเวลาบ่าย ๕ โมง พระดิฐการ-ภักดี ซึ่งได้สั่งให้ข้ามมาก่อน จัดรถสลูนมาคอยรับอยู่กับมิศเตอริเชส กงสุล แลมิศเตอออฟตัดมาคอยรับอยู่ด้วย ขึ้นรถไฟมา เวลาทุ่มเสศ ถึงสะเตชั่นวิกตอเรีย พระเจ้าลูกเธอทั้ง ๔ พระองค์กับไทยฝรั่งชาย หญิงสัก ๓๐ คนไปคอยรับอยู่ที่สะเตชั่นขึ้นรถมากับพระเจ้าลูกเธอถึง เลเคชั่น ความปีติของเกล้า ฯ ที่ได้พบพระเจ้าลูกเธอทั้ง ๔ พระองค์ แลพวกไทยชายหญิงที่อยู่ในลอนดอนเวลานี้เหลือที่จะประมาณถวายได้ พระเจ้าลูกเธอเปนหนุ่มตามกันทั้ง ๔ พระองค์ เลี้ยงดินเนอแลสนทนา กันอยู่ที่เลเคชั่นจนดึก จึงได้นอน

อนึ่ง หม่อมราชวงษกลาง[๑]ซึ่งหลวงสุริยานุวัดได้โทรเลขไปถึง ก็มาทันรับที่สะเตชั่น แต่ที่จะเอาเปนเอดิคองต่อไปเปนการขัดข้องอยู่ ด้วยยังอยู่ในโรงเรียน จะเข้าสอบวิชาอินยิเนียในเดือนน่า แลยังจะ ต้องเรียนอีกปีครึ่งจึงจะรู้ตลอด จะรีบถอนไปเสียก็น่าเสียดาย แลเห็น ด้วยเกล้า ฯ ว่า การที่จะไปตามขอตในยุโรป ก็ไม่จำเปนจะต้องมีเอดิ-คองจึงตกลงจะให้กลับไปเรียนต่อไป อนึ่ง หม่อมราชวงษกลางได้รับ สัญญาบัตรเปนเพียงนายร้อยตรี ตัวเองครางอยู่ว่า เพื่อนกันเขาได้เปน นายร้อยโทหมดแล้ว เกล้า ฯ จึงรับที่จะกราบทูลขอสัญญาบัตรเข้ามา

กำหนดที่จะไปตามเมืองต่าง ๆ ต่อไปนี้ เกล้า ฯ ได้ให้หลวง สุริยานุวัตรบอกกับราชทูตรุเซียโดยคำของเกล้า ฯ ว่า ได้รับพระบรม ราชโองการโดยจำเภาะมาว่า ให้ไปเฝ้าเอมเปรอรุเซียก่อนที่อื่น จึง

---

(๑) หม่อมราชวงศ์ สท้าน สนิทวงศ์ ภายหลังเป็นเจ้าพระยาวงศานุประพัทธ์

ได้คิดว่าจะตรงไปรุเซีย แล้วจึงจะไปเมืองอื่น ๆ ซึ่งจะหนาวเร็วเสีย ให้เสรจราชการในคราวเดียวกัน เมื่อถึงฤดูหนาวจะได้ไปเมืองอิตาลี เมืองกริสซึ่งอยู่ฝ่ายต้าย แล้วกลับไปให้ถึงอินเดียทันเดือนกุมภาพันธ ครั้นเมื่อมาถึงเอเดน ได้รับโทรเลขจากกรุงเทพ ฯ ว่า เอมเปรอรุเซีย จะโปรดให้ไปเมืองรุเซียต่อเดือนพฤษจิกายน เพราะฉนั้น ก็เปนขัช กับโปรแกรมที่ได้กะไว้แล้ว มีความวิตกอยู่ว่า ถ้าในตอนนี้ยังไม่ได้ ไปรุเซีย ก็จะมีเวลาว่างเปล่า ไม่มีประโยชน์อันใด แลถ้าไปเมืองรุเซีย เมื่อเดือนพฤษจิกายนแล้วจะไปเมืองอื่น ๆ ต่อนั้นไป ก็เปนฤดูจะถูก หนาวไปทุกหนทุกแห่ง จะเปนความลำบาก แลเกรงจะไม่ทันฤดูที่จะ ไปอินเดียในขากลับด้วย เกล้า ฯ ก็ไม่มีความรังเกียดที่จะรออยู่เช่นนั้น แต่ว่าถ้าได้อนุญาตของเอมเปรอที่จะไปที่อื่นได้ก่อนเสียในเวลาที่ว่างนี้ จนกระทั้งถึงเดือนพฤษจิกายน เอมเปรอจะโปรดให้เฝ้าเมื่อไร ก็จะ รีบไปเมืองรุเซียเมื่อเวลานั้น ดังนี้จะเปนการดีมากด้วยเวลาจะได้เปน ประโยชน์ตามที่ได้กะไว้แต่เดิม ได้รับโทรเลขจากหลวงสุริยานุวัตร ว่าได้ไปพูดกับราชทูตรุเซียแล้ว รับที่จะโทรเลขไปกราบทูลตามคำนี้ แลให้คำรับรองมาว่า ขออย่าได้มีความวิตกว่าเอมเปรอจะทรงรังเกียด อย่างหนึ่งอย่างใดเลย เพราะฉนี้จึงได้คิดกะเวลาจะอยู่ดูการต่าง ๆ ในเมืองอังกฤษนี้จนต้นเดือนตุลาคม ถ้าในระหว่างนี้จะไปเดนหมาก แลสะวิเดนได้ก็จะไปก่อน ในเดือนตุลาคมจะข้ามไปดูการต่าง ๆ ใน เมืองฝรั่งเสศตามที่ได้นัดไว้กับคอเวอนเมนต์ศัก ๒ อาทิตย์ แล้วจะไป เมืองเปอลินเวียนาอยู่แห่งละศัก ๑๐ วัน คอยกว่าจะถึงเวลาไปรุเซีย แล้วจะกลับลงอิตาลี ข้ามไปกรีส แลบางทีจะไปกอมสะแตมโนเบิล ด้วยระยะทางใกล้กันเพียงวัน ๑ กว่า ๆ แลเหนด้วยเกล้า ฯ ว่า ควร

จะไปดูการต่าง ๆ อย่างแขกที่อยู่อย่างฝรั่งจะเปนอย่างไรด้วย ออกจากเตอกีจะข้ามไปอิหยิบต์ แล้วจึงจะจับเรือเมล์ไปอินเดียต่อไป

จวนเวลาปิดเมล์ จะกราบทูลการอื่น ๆ ต่อเมล์หลังด้วย ในระหว่างนี้ไปโน่นมานี่ไม่ใคร่มีเวลาหยุด หาเวลาเขียนจดหมายไม่ใคร่ได้เลย แลเรื่องราวต่าง ๆ ที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาก็มีมาก จะกราบบังคมทูลหวัด ๆ ก็ไม่สมควร ขอพระบารมีเปนที่พึ่ง เกล้า ฯ แลบรรดาผู้ที่มาด้วยกัน ด้วยเดชพระบารมีปกเกล้า ฯ มีความศุขสบายอยู่ด้วยกัน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด ฯ

(เซนพระนาม) **ดำรงค์ราชานุภาพ.**

รับวันที่ ๗ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ๒๔

ที่ ๑/๑๒๔๐๔ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๕ พฤศจิกายน รัตนโกสินทศก ๑๑๐ ๒๔

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาพิพัฒโกษา[๑] ขอพระราชทานกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายสำเนาโทรเลขพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ มาจากเดนมาร์ค ๒ ฉบับ หนังสือซองมาจากพระยาทิพโก[๒] ๑ มาจากเอเดน ๑ รวม ๔ ฉบับ เพื่อฝ่าพระบาทจะได้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายตามเวลาสมควร.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระยาพิพัฒโกษา.

---

(๑) พระยาพิพัฒโกษา (สุ่น สาตราภัย) ต่อมาเป็นพระยาอภัยพิพิธ

(๒) พระยาทิพโกษา (โต โชติกเสถียร)

พระราชหัตถเลขา

โทรเลขนั้น เหนกรมดำรงค์จะหมายให้ตอบกระมัง จึงทำ ๒ ฉบับ.

(สำเนา) ที่ ๑๒๓๔๙ (วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๑๑๐)

คำแปลโทรเลข มีมาแต่กรุงโคเปนเฮเยน

ถึงกรุงเทพ ฯ เปนคำโทรเลข ๑๑ คำ

บอกมาแต่วันที่ ๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๐ เวลา ๑ ยาม กับ ๓๐ นาที ได้รับที่กรุงเทพ ฯ วันที่ ๕ พฤศจิกายน เวลา ๓ โมงเช้า กับ ๑๕ นาที.

มาถึงเวลาเยนวันอังคาร จะไปกรุงเบอลินวันศุกร.

(เซน) **ดำรงค์ราชานุภาพ.**

(สำเนา) ที่ ๑๒๓๕๙ (วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๑๑๐)

คำแปลโทรเลข มีมาแต่กรุงโคเปนเฮเยน

ถึงกรุงเทพ ฯ เปนคำโทรเลข ๒๑ คำ

บอกมาแต่วันที่ ๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๐ เวลา ๒ ยาม กับ ๔๐ นาที ได้รับที่กรุงเทพ ฯ วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๑๑๐ เวลา ๕ โมงเช้า สามสิบนาที.

ตัวเองแลพระองค์จิระ เคราน์ปรินซ กับเจ้านายได้รับรองโดยอย่างแขงแรงยิ่ง จะไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินที่เมืองลีวาเดีย.

(เซน) **ดำรงราชานุภาพ.**

กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ด้วยพระยาพิพัฒโกษา มีหนังสือที่ ๑/๑๒๔๐๔ ส่งคำโทรเลขพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ซึ่งมีมาจากเดนมาก ๒ ฉบับ กับหนังสือพระยาทิพโกษาฉบับหนึ่งมา เกล้ากระหม่อมได้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย ความทราบฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้ว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ว่า โทรเลขที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ มีมานั้น จะหมายให้มีตอบกระมัง จึงมีมาเปนสองฉบับ ให้ทรงพระดำริห์ดู หนังสือพระยาทิพโกษานั้น มีมาทูลเกล้า ฯ ถวาย เปนรายงานที่ได้ไปดูการถลุงแร่ของสเตรตเทรดดิงกัมปนี โปรดเกล้า ฯ ว่า ถ้าพระยาทิพโกษาไม่ได้มีมาถวายผ่าพระบาทด้วยแล้ว ให้ส่งไปถวายผ่าพระบาทเพื่อได้ทรงทราบความเหล่านั้น เกล้ากระหม่อมจึงคัดสำเนาส่งไปถวายด้วยแล้ว.

รับวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ [๒๔]

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวาย สำเนาโทรเลขที่ได้รับจากกรมดำรงวันนี้ฉบับ ๑ ที่ข้าพระพุทธเจ้าจะมีไป พรุ่งนี้เช้า ฉบับ ๑.

เทวะวงษ์วโรประการ

ขอเดชะ

รับวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ๒๔

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวาย

สำเนาหนังสือที่มีไปมากับราชทูตเยอรมัน ในเรื่องการรับรองกรมหมื่นดำรงในกรุงเยอรมนี ตามที่กรมดำรงมีโทรเลขขอมานั้นสองฉบับ กับทั้งคำแปลด้วย.

เทวะวงษ์วโรประการ

ขอเดชะ.

คำแปล ที่ ๑๒๙๓๒ รับวันที่ ๑๔ พฤษจิกายน ๑๑๐

กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๔ พฤษจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ [๒๔]

มิศเตอแคมเปอแมนต์ ทูลมายังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ

ด้วยข้าพเจ้าขอพระเดชพระคุณได้โปรดนำความของข้าพเจ้าขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาท ว่าขอบพระเดชพระคุณที่ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ มีพระบรมราชโองการมาในหนังสือของพระเดชพระคุณซึ่งลงวันเมื่อวานนี้

ถ้าพระเดชพระคุณได้ทรงมีความยินดีที่ได้รับพระบรมราชโองการในการเรื่องนี้ ข้าพเจ้าก็มีส่วนยินดีด้วย แลข้าพเจ้าหวังใจว่าทางพระราชไมตรีอันสนิทซึ่งมีอยู่ในระหว่างสองพระนครนี้ ก็สมพระราชประสงค์ของพระบาทสมเดจพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระองค์จะเปนที่สำแดงให้เหนได้ว่า คงจะถาวรยืนยาวไปนาน

แลได้ทราบว่าพระเดชพระคุณมีพระประสงค์เหมือนกันกับข้าพเจ้า ในโอกาศนี้ ข้าพเจ้าขอทูลให้พระเดชพระคุณทรงทราบเปนแน่ว่าข้าพเจ้าจะอุสาหรักษาทางไมตรีไว้มิให้เสร้าหมองในรหว่างพระเดชพระคุณกับข้าพเจ้า ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้รับตำแหน่งเปนราชทูตอยู่ในพระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัว

ข้าพเจ้าจะคิดเหนว่า เปนการยินดีของข้าพเจ้าที่จะนำพระบรมราชโองการของพระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัวขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาแด่พระบาทสมเดจพระเจ้าแอมเปรอแลแอมเปรศ กับทั้งจะนำความไปเรียนต่อชาลสเลอซ์ที่กรุงเยอรมัน.

คำแปล ที่ ๑๒๘๖๒ **ศาลาว่าการต่างประเทศ ณ กรุงเทพ ฯ**

วันที่ ๑๓ พฤษจิกายน ร.ศ. ๑๑๐

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรปรการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ แจ้งความมายัง มิสเตอร์ แกมเปอแมนต์

ด้วยข้าพเจ้าเชื่อว่าจะทำดีไม่ได้กว่าที่ส่งสำเนาหนังสือโทรเลขที่พระบาทสมเดจพระเจ้าแผ่นดินสยาม ได้รับแต่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ซึ่งว่าด้วยการที่ในสำนักน็กรุงเยอรมันได้รับรองนั้น มีพระบรมราชโองการให้ข้าพเจ้าแสดงความขอบใจมายังท่าน ให้ท่านนำความให้พระเจ้ากรุงเยอรมันแลคอเวอนแมนต์เยอรมันต์ทราบว่า พระบาทสมเดจพระเจ้าแผ่นดินสยามมีพระราชหฤไทยยินดี แลขอบพระไทยแก่พระเจ้ากรุงเยอรมันที่ได้รับรองราชทูตสยามดังนั้น แลพระบาทสมเดจพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเหนในการที่ได้รับรองราชทูตสยามนั้น สะเหมือนหนึ่งเปนสำคัญใหม่ในทางพระราชไมตรีที่กรุงเยอรมันมีต่อพระบาทสมเดจพระเจ้าแผ่นดินสยาม แลคอเวอนแมนต์จงเจริญถาวรยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

สำเนา ที่ ๑๓๐๔๗ รับวันที่ ๑๖ พฤษจิกายน ๑๑๐

วันที่ ๑๖ ตุลาคม ศก ๑๑๐ ๒๔

กราบทูลทรงทราบฝ่าพระบาท

เมื่อเวลาวานนี้ได้ไปพบ ลอดซอนเบอรีที่ออฟฟี่ซกรมท่า เมื่อสนทนาปราไศรยกันตามธรรมดาแลเกล้าได้ขอบใจเคาเวอเมนต์อังกฤษที่ได้รับรองแลจัดการให้ได้เฝ้ากวิน เสรจแล้วได้พูดกันต่อไปดังนี้ว่าถึงเกล้าไม่มีราชการอันใดเกี่ยวข้องแกปอลิติกที่มาในคราวนี้ อาจแสดงรับรองแก่ลอดซอนเบอรีได้ว่า พระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัวย่อมมีพระไทยปราถนาในทางพระราชไมตรีอันสนิทแก่ประเทศอังกฤษอยู่เปนนิต อนึ่ง พระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัว ได้เปนพระราชธุระสังเกตการที่เกี่ยวข้องแก่ต่างประเทศ ซึ่งลอดซอนเบอรีได้แนะนำอำนวยการอยู่เสมอ ได้มีพระราชดำรัสสรรเสิญอัทธยาไศรยของลอด-ซอนเบอรีอยู่เนือง ๆ ลอดซอนเบอรีตอบแสดงความยินดีที่ได้ทราบความนั้น อนึ่งเกล้า ฯ ได้บอกว่า เกล้า ฯ มีความเสียใจที่จะหมายว่าลอดซอนเบอรีจะได้ไปทางเมืองไทยเหนจะไม่ได้ เพราะที่ไหนขาวเมืองอังกฤษจะยอมให้ลอดซอนเบอรีไปเที่ยว แต่พระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัวตั้งพระราชหฤไทยว่า อีกสักสี่ห้าปีจะโปรดเกล้า ฯ ให้สมเดจพระบรมโอรสาธิราช เสดจมาประภาสในประเทศยุโรปสักครั้งหนึ่งเกล้าฯ หวังใจว่าเวลาเสดจมาที่เมืองอังกฤษคงจะได้ทรงรู้จักคุ้นเคยกับลอดซอนเบอรีในเวลานั้น ลอดซอนเบอรีตอบว่า ถ้าสมเดจพระบรมโอรสาธิราชเสดจออกมาถึงเมืองอังกฤษ คงจะได้รับความรับรองอันดีแต่หวังใจว่าคงจะไม่เสดจมาในฤดูซึ่งไม่มีใครอยู่อย่างเช่นเกล้า ฯ มานี้

เกล้า ฯ รับว่าคงจะจัดการให้เสดจในฤดูที่สมควร อนึ่ง เกล้า ฯ ได้บอกกับลอดซอนเบอรีว่าเกล้า ฯ ออกมาคราวนี้นอกจากราชการถวายตราเกล้า ฯ มีความประสงค์ที่จะศึกษาขนบธรรมเนียมต่าง ๆ คือการเรื่องศึกษาเปนต้น หวังใจว่าลอดซอนเบอรีคงจะได้ทราบอยู่แล้ว แลบัดนี้พระเจ้าลูกเธอของพระเจ้าอยู่หัว ก็มาเล่าเรียนอยู่ในเมืองอังกฤษสามพระองค์ เสียดายที่เกล้า ฯ ไม่มีเวลาพอที่จะได้ภามาให้คุ้นเคยกับลอดซอนเบอรีด้วย แต่หวังใจว่าถึงเมื่อเกล้า ฯ ไปแล้ว คงจะมีโอกาศได้พบปะกับลอดซอนเบอรีภายน่า (เรื่องนี้เวอนี(๑) ขอให้พูด เพราะแกคิดจะพาให้รู้จักในเวลาโอกาศมีต่อไปข้างน่า) ลอดซอนเบอรียินดีแลได้ถามถึงการที่ทรงเล่าเรียนแลที่ประทับอยู่ของพระเจ้าลูกเธอด้วย อนึ่ง เกล้า ฯ ได้พูดต่อไปว่า ถ้าว่าลอดซอนเบอรีจะอนุญาตให้รบกวนได้อีกนอกจากที่ได้รับรองมาแล้วเกล้าฯอยากจะขอให้ช่วยชักนำให้รู้จักกับผู้ปกครองเมืองอิยิป กับเมืองอินเดีย ซึ่งเกล้า ฯ คิดอยากจะแวะไปในเวลาขากลับด้วย ที่เมืองอิยิปนั้นอยากจะไปดูพลความอุสาห์ของลอดซอนเบอรี เพราะได้ทราบอยู่ว่า เมืองนั้นเกือบจะล่มจมแล้วลอดซอนเบอรีคิดอ่านกู้ขึ้นเขาว่าเดี๋ยวนี้เจริญรุ่งเรืองมาก ลอดซอนเบอรีรับว่าจะจัดได้ทุกอย่าง เพราะเปอร์เอวิลินแบลิงเปนผู้เอาใจใส่กับราชการมาก ได้ทำการให้เจริญรุ่งเรืองหลายอย่าง คงจะรับรองโดยเรียบร้อย ถึงเกลิบก็คงจะยินดีที่จะรับรองแลกล่าวต่อไปว่า เมืองอิยิปนี้จัดการให้เจริญยาก ด้วยมีพวกแขกที่มีกำลังคอยหาช่องประทุษร้ายอยู่ที่ปลายแดนเสมอ หวังใจว่าการที่จัดอยู่ในเมืองไทย ความลำบากจะไม่มีเช่นอิยิป เกล้า ฯ ตอบว่า หวังใจจะไม่มีเช่นนั้นเลย เพราะลอด

(๑) ม. เวอนีเฟน เลขานุการทูตไทย กรุงลอนดอน

ซอนเบอรีเองอยู่ข้างหนึ่ง แลฝรั่งเสศอยู่ข้างหนึ่ง เกล้า ฯ หวังใจว่าทั้งลอดซอนเบอรีแลฝรั่งเสศจะไม่ร้ายกาจเหมือนอย่างกับแขก ซึ่งอยู่ต่อเขตรแดนอิยิป พูดเช่นนี้หัวเราะกัน แล้วลอดซอนเบอรีตอบว่าลอดซอนเบอรีตั้งใจซึ่งจะรักษาทางพระราชไมตรี แลอยากจะให้เมืองไทยรุ่งเรืองเจริญอยู่เสมอมิได้คิดอย่างอื่น เกล้า ฯ ตอบว่า เหนอยู่แล้วตามที่ได้อ่านสปีศของลอดซอนเบอรี ตอบลอดแลมมิงตัน ในเฮาซออฟลอดคงจะเปนความยินดีของไทยที่ได้ยินเปนอันมาก ลอด-ซอนเบอรีตอบว่า ที่พูดนั้นกล่าวด้วยใจจริงแท้ ๆ ส่วนการที่จะไปอินเดียก็รับที่จะชักนำให้เหมือนกัน พูดกันพอสมควรแล้วเมื่อจะมาลาเกล้า ฯ ได้บอกว่า ผ่าพระบาทฝากคอมปริเมนตให้เกล้า ฯ มาพระราชทานแก่ลอดซอนเบอรีด้วย การที่ได้พูดจากันเท่านี้

เรื่องเรือพระที่นั่งเกล้า ฯ พระยาชลยุทธได้ตีโทรเลขโต้ตอบหลายใบ เกรงจะขุ่นเคืองผ่าพระบาทเปนมั่นคง จึ่งบอกกราบทูลชี้แจงด้วยจดหมายฉบับนี้ เรือพระที่นั่งเดิมคิดอย่างเปนเรือยอต ครั้นมาคิดแบบที่นี่เหนว่าถ้าต่อเปนเรือยอต ส่วนซึ่งอยู่ใต้น้ำต้องมากกว่าส่วนบน เช่นรูปเรือเวสาตรีเปนตัวอย่าง ถ้าจะทำให้กินน้ำตื้น เรือคงจะต้องเปลี่ยน้ำมาก ถ้าจะทำให้สูงน้ำก็จะโงนแลจะทำให้ไม่เป็นที่ไว้วางใจได้ในทเลใหญ่ ถ้าทำให้เปลี่ยน้ำก็จะไม่ทรงพระสบายแลมีที่น้อยเปนธรรทดา จึ่งคิดแก้เปนรูปกูรเซอร์ซึ่งเหนว่าจะแก้ไขความขัดข้องทั้งปวงนั้นได้หมดสิ้น ใช่แต่เท่านั้น เหนว่าการที่ต่อเรือพระที่นั่งเปนเรือรบได้ด้วย ยังเปนพระเกียรติยศอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งจะได้ปรากฏว่า แม้แต่จะทรงพระกรุณาโปรดให้สร้างเรือพระที่นั่ง ก็ยังมีพระราชประสงค์ซึ่งจะให้ใช้การรักษาบ้านเมืองได้ด้วยชนี้ เมื่อเรือ

พระที่นั่งทำเปนรูปเรือกูรเซอร[๑] ที่จะไม่มีปืนก็เปนไม่ได้เปนธรรมดา การเรื่องปืนนี้เปนปืนอย่างยิงเรว ๑๔ กระบอก เพราะฉนั้นคงจะทรงพระดำริหเหนได้ว่า ถ้ามีเรือเช่นนั้นแลมีปืนเช่นนั้น คงเรียกว่ามีเรืออย่างดีได้ลำหนึ่ง การเรื่องนี้พระอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ เกล้า ฯ ก็ไม่มีน่าที่เกี่ยวข้องอันใดด้วย แต่เหนว่าถ้าทำไปเปนรูปยอตคงจะไม่โปรด ถ้าทำไปเปนรูปกูรเซอร์ไม่มีปืน กระทรวงยุทธนาธิการแลกรมทหารเรือคงจะเสียใจเมื่อภายหลังเปนมั่นคง เวลานี้ความเหนท่านทั้งสองตำแหน่งนั้นจะอย่างไรก็ไม่ทราบ เพราะมาไกลกันเช่นนี้ยากเปนที่สุดที่จะประมาณ

เกล้า ฯ จะออกจากลอนดอนไปปารีศเวลาพรุ่งนี้ ในรหว่างที่อยู่ในลอนดอนนี้ได้ดูการแลได้ปฏิบัติการต่าง ๆ โดยหวังใจว่าคงจะไม่มีการเสื่อมเสียพระเกียรติยศในพระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัว ตลอดออกไปได้เมืองหนึ่ง หวังใจว่าฝ่าพระบาทคงจะมีความศุขสบายดีอยู่.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(เซนพระนาม) **ดำรงค์ราชานุภาพ.**

---

(๑) เรือพระที่นั่งมหาจักรี (ลำที่ ๑)

(*สำเนา*) ที่ ๑๓๓๓๓ รับวันที่ ๒๑ พฤษจิกายน ร.ศ. ๑๑๐

ปารีศ

ที่ ๑๙ ตุลาคม ๑๑๐

กราบทูลได้ทรงทราบฝ่าพระบาท

จดหมายฉบับนี้ตั้งใจจะกราบทูลเฉภาะเรื่องการเล่าเรียนของพระเจ้าลูกเธอทั้ง ๔ พระองค์ ซึ่งเปนราชการอย่าง ๑ ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้เกล้า ฯ มาตรวจตรา แต่ยังหามีเวลาจะกราบทูลได้ถ้วนถี่ก่อนนี้ไม่

แต่เริ่มต้นขอกราบทูลข่าวดีซึ่งได้ทราบเปนการเล่าลือ (แต่งามข้างจะจริง) คือดูเหมือนคอเวอนแมนต์ฝรั่งเสศจะฝากตราแครนครอสลิเบนเดอออเนอ ไปถวายสมเดจพระบรมโอรสาธิราชในเรวๆนี้ ในว่าเปนการตกลงแล้ว ที่จริงควรเกล้า ฯ จะรอพึ่งให้แน่กว่านี้อีกศักน่อย แต่ความยินดีทำไม่ให้เว้นเสียได้ เพราะฉนั้นขอให้พ้นจากความรับผิดชอบที่กราบทูลเรื่องนี้ แต่ขอให้ไว้พระไทยอิกชั้น ๑ ว่าถ้าอย่างใดที่เกล้า ฯ จะเขย่าให้เปนการตกลงได้ คงจะไม่เว้นเสียเปนอันขาด แลข่าวเล่าลือนี้ได้ทราบมาแต่ฟอเรนออฟพีศเองมิใช่ที่อื่น

เรื่องการเล่าเรียนของพระเจ้าลูกเธอนั้น พระองค์กิติยากรตามที่ตกลงไว้เดิมจะเข้าสอบดีกรีในทางหิศตอรี ในทางนี้มีเอโคโนมี แลอินเตอแนตชอนแนลลอด้วย ถ้าไล่ได้แล้วเรียนอีกปี ๑ ก็เข้ามาได้ด้วยอีก พิจารณาดูไม่เปนการเรียนแต่พงษาวดารอย่างเดียว แลอีกประการ ๑ พระไทยท่านก็รัก (ที่เปนสำคัญ) แลได้เรียนมาแล้ว จึงเหนด้วยเกล้า ฯ ว่า คงให้ท่านเรียนไปจะดีกว่าเปลี่ยนเปนอย่างอื่น

ส่วนพระองค์ระพีนั้น เปนการตกลงกันที่จะเข้าไครส์เชิชแลเรียนทางจะเข้าษาแล้ว ก็เหนเปนดีกว่าอย่างอื่น

พระองค์ประวิชนั้น เกรงในความสามาตร จะหมายเอาเรี่ยวแรงนักไม่ได้ (นี่เปนความเหนตกลงกันมาก) จึ่งเหนด้วยเกล้า ฯ ว่า ถ้าทรงเรียนในภาษาต่างประเทศ คืออังกฤษ ฝรั่งเสศ เยอรมัน ในทางที่จะเปนราชเลขานุการเหนจะได้ราชการมาก พระองค์ท่านก็รัก การที่จะเรียน เหนว่าควรจะเรียนภาษาอังกฤษในเมืองอังกฤษอีกศักปี ๑ แล้วค่ามมาเรียนฝรั่งเสศที่ปารีศ ไปอยู่เรียนเยอรมันที่เบอลิน แล้วจึ่งเสดจกลับ จะเปนการดี เพราะจะเรียนได้เรวแลจะได้รู้จักคุ้นเคยกับผู้คนแลธรรมเนียมโซไซเอตีทุกเมือง

ส่วนพระองค์จิระนั้น เกล้า ฯ ได้ไปเที่ยวตรวจตราไต่สวนเองเหนว่าอย่างอื่นจะดีกว่าไปเดนมากตามพระราชประสงค์ไม่มี พวกลิเคชั่นที่อังกฤษ เช่นเวอนีเปนต้น ไม่เหนด้วย เปนธรรมดาที่ไม่เหนแห่งใดในโลกจะดีเท่าอังกฤษ แลก็เหนด้วยเจตนาอันดี แต่ที่จริงประโยชน์ที่จะได้จากเดนมากดีกว่ามาก เกล้า ฯ ได้สอดผนึกจดหมายของหม่อมราชวงษกลางมาถวายอธิบายแทนก็จะทรงพระดำริห์เหนได้ จึ่งได้พาพระองค์จิระค่ามมาด้วยทีเดียว เมื่อเกล้า ฯ ไปลาเปรสิเดนจะพาไปให้รู้จักไว้ด้วย เพราะการที่จะไปเรียนที่เดนมาก พวกรัสเซียเปนปาปะมุติของฝรั่งเสศในเวลานี้คงไม่รังเกียด แลจะได้บอกเปรสิเดนเรื่องที่พระองค์ประวิชจะค่ามมาประทับอยู่เรียนภาษาฝรั่งเสศด้วยเวลามา ถ้ามีพระราชหัตถ์นำมาก็ปลื้มเกือบตาย

ฝอยซึ่งจะต้องกราบทูลอธิบายในความซึ่งเหนควรจะตกลงในการเล่าเรียนของพระเจ้าลูกเธอมีกว่า ๘ ข้อ กว่าจะตกลงได้เปนการ

ลำบากประดักประเดิดเปนอย่างยิ่ง ต้องปฤกษาหาฤๅกันกับเวอนี เปนต้น เปนการใหญ่หลายวัน

ข้อ ๑ ในการปฏิบัติของพระองค์กิติยากรณ์ แลพระองค์ระพี ที่ออกสฟอด เขาเล่นหัวกันในเวลาว่างเรียนเปนการคฤกครื้นแลจำเปน ก็ว่าได้ ว่าจะต้องเล่นอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเกล้า ฯ ไปออกสฟอด โยเวตก็ครางออดแอดว่า แกอยากจะให้พระองค์กิติยากรณ์คบหากับ เพื่อนนักเรียนที่ดี ๆ แต่ท่านหลบ ๆ เลี่ยง ๆ เสีย มักจะชอบอยู่แต่ใน ห้อง หาเล่นหัวอย่างนักเรียนอื่นไม่ เปนการยากที่จะให้นักเรียนมา คบหาเช่นนี้เปนต้น พระองค์ระพีจะเข้าไป ความข้อนี้คงตลอดถึงกัน การที่เล่นเรือแลเล่นเกมต่าง ๆ ท่านไม่โปรด (ที่จริงก็ไม่น่าชอบ) แต่ เหนมีอยู่ทาง ๑ คือขี่ม้า ซึ่งจะอลุ้มให้ลงรอยได้ตลอด คือเปนการ เล่นเหมือนกัน เล่นมีประโยชน์ แลพระองค์ท่านก็ชอบ (แต่มิใช่ จะกระโดดค่ามรั้วไล่หมาจึงจอก) ไปพักที่บ้านโน้น แฟมะลีนี้ มี เปนธรรมดา เปนช่องที่ได้ศึกษาลักษณโซไซเอตีฝรั่งอย่าง ๑ ศึกษา ที่จะรู้รักษาตัวเอง คืออยู่แลไปมาด้วยปราศจากบริวานได้โดยง่าย อีกอย่าง ๑ ทั้งที่ได้รู้จักกับใคร ๆ ด้วยอีกอย่างหนึ่ง เมื่อจะว่าโดยย่อ เรียนวิชาเปล่าฝ่าย ๑ เรียนวิชาแลโซไซเอตีด้วยอีกฝ่าย ๑ จึ่งกลับ คิดเหนเอียงมาทางนี้ แต่จะควรประการใดแล้วแต่จะโปรด

แลเรื่องพระองค์ประวิชที่จะค่ามมาเรียนภาษาฝรั่งเสศนั้น เมื่อ วานซืนนี้ ม. คอนสตองมา เกล้า ฯ พาพระองค์จิระให้รู้จักแล้วบอกว่า ทรงพระราชดำริห์จะให้พระองค์ประวิชค่ามมาเรียนภาษาฝรั่งเสศในปี หน้า แลเพื่อจะให้ศึกษาขนบธรรมเนียมฝรั่งเสศแลได้รู้จักคุ้นเคย กับผู้มีบันดาศักผ่ายฝรั่งเสศไว้ด้วย เมื่อเวลาเสดจกลับเข้าไปรับราชการ

จะได้กราบบังคมทูลการที่ได้รู้เหนไปให้เข้าพระราชหฤไทยได้โดยง่าย ม. คอนสตองยินดี แลตอบรับรองว่า ฝรั่งเสศคงจะเปนธุระรับรองพระเจ้าลูกเธอเปนอย่างดี อย่าให้สงไสยเลย

การที่จัดแยกกันดังกราบทูลมาทั้งปวงนี้ การเงินจะต้องเพิ่มเติมขึ้นอีก ถึงเดี๋ยวนี้ก็ยอบแยบอยู่แล้ว ลองกะดูกับหลวงวิจิตร เดี๋ยวนี้ใช้ราว ๒๐๐๐ ปอนด์ จะต้องขึ้นอีกศัก ๑๕๐๐ ปอนด์ เปนอย่างมากจะพอได้ทั้งเรื่องบ้าน แลฮอลิเดแลม้าลาเบจเสรจทั้ง ๔ พระองค์ (พระองค์จิระอยากจะให้หลวงวิจิตรคงจัดการเงินของท่านต่อไปด้วย)

การตามที่คิดเหนแลกราบทูลมานี้ เหนด้วยเกล้า ฯ ว่า พระเจ้าลูกเธอทั้ง ๔ พระองค์ คงจะได้ความรู้ที่ดีแลวิชาที่ดี ไม่มีสิ่งซึ่งจะพึงเสียพระราชหฤไทยได้ในพายหลังเลย

แต่จำเปนต้องกราบทูล ว่าการเปนธุระดูแลที่ลอนดอนเกล้า ฯ ยังไม่ภอใจด้วยการอยู่ในมือหลวงวิจิตรทั้งสิ้นแต่ผู้เดียว หลวงวิจิตรเปนผู้มีใจเอื้อเฟื้อแลจงรักภักดีอย่างยิ่งก็จริง แต่ขัดข้องทางความรู้แลความชำนิชำนาญการในเมืองอังกฤษ ข้างมิศเตอวอนีเปนผู้รู้ชำนิชำนาญ แต่ไม่มีอินฟลวนส์ในพระเจ้าลูกเธอฤๅในการนั้น แม้แต่วอนีกับหลวงวิจิตร จึงเหนพร้อมกันว่า ควรจะโปรดอนุญาตให้มีม้าเลี้ยงไว้ออกสฟอดสักพระองค์ละม้า จะต้องขึ้นเงินอีกบ้างเล็กน้อย

ข้อ ๒ เมื่อพระเจ้าลูกเธอแยกกันแล้ว ว่าที่จริงบ้านก็ไม่ควรจะมีไว้ แต่เหนกันว่าเวลาฮอลีเดถึงปีละ ๖ เดือนจะไม่มีที่ประทับอยู่ในเวลานั้น อีกประการ ๑ ถ้าเวลาฮอลิเดได้เสดจมาประทับอยู่ด้วยกัน เหนจะเปนการเจริญความสามัคคีดี แต่ที่จะไปประทับที่เลเคชั่น

เหนกันว่าไม่ควร เพราะความปฏิบัติในพวกผู้น้อยอยู่ที่เลเคชั่นจะไว้ใจว่าดีเสมอ จะไม่ชักนำไปอย่างไรบ้างว่าไม่ได้ ถ้าจะมีบ้านไว้ก็จะต้องใช้เงินเปลืองขึ้น เรื่องนี้เปนจนด้วยเกล้า ฯ ต้องขอรับประทานพระวินิฉัย

ข้อ ๓ เปนความเห็นของเกล้าเอง เหนว่า ถ้าฮอลิเดยาว คือลองเวเคชั่น ควรจะโปรดให้เสดจไปเที่ยวในคอนติเนนต์บ้าง เหนว่าดีกว่าไปอยู่ตามชายทเลมาก เพราะที่จะได้เล่าเรียนรู้เหนแลซักซ้อมภาษาต่างประเทศอื่น ข้อนี้จะต้องเพิ่มเงินก็อีกไม่กี่มากน้อย

ข้อ ๔ พระองค์ประวิชว่าด้วยที่อยู่ยังเปล่าเปลี่ยวอยู่พระองค์เดียว เวอนีเหนว่าควรจะให้เสดจไปอยู่ในแฟมมะลี พวกผู้ดีแห่งใดแห่ง ๑ คงจะหาได้ เพื่อเขาจะได้ชักนำให้รู้จักคุ้นเคยกับพวก upper-tens ได้ดีกว่าที่จะประทับอยู่บ้านไปรเวศแต่พระองค์เดียว การนี้จะควรประการใด ต้องขอรับประทานพระวินิฉัย

การเรื่องคบค้าสมาคมกับใคร ๆ เปนการจำเปนฤๅไม่เปนจำเปน ข้อนี้ฝ่าพระบาทคงจะทรงจำได้ว่าได้เถียงกันหลายคราว เกล้า ฯ อยู่ข้างเหนว่าไม่จำเปนมาเสมอ เพราะประโยชน์ที่กล่าวอ้างให้เข้าใจได้ก็ว่าเพียงที่จะรู้จักกับหลอดอะไร ๆ ได้เท่านั้น เกล้า ฯ ไม่เหนด้วย เพราะเหนว่ารู้จักกับหลอดอะไรแล้วกลับไปทำการทางกรุงเทพ ฯ จะเปนประโยชน์อะไร แต่ครั้นได้ออกมาถึงยุโรป ได้พบปะผู้คน สังเกตดูเหนประโยชน์อย่างอื่นออกไปอีก ๒ อย่าง คืออย่างที่ ๑ เหนว่ากิริยาอาการฝรั่งทั้งอัทยาไศรยเปนคล๊าศแท้ พวกเพี่ศคล๊าศกับสะกันคล๊าศ

อาจผิดกันได้มากๆ การที่ได้คบค้าสมาคมเปนการได้ศึกษากิริยาอาการอีกอย่าง ๑ ยังอีกอย่าง ๑ ถ้าได้คบหาการที่เขาเชื้อเชิญไปค้างเองก็จะพูดให้เข้าใจกันโดยเลอียดได้โดยยาก ย่อมมักเกิดความเข้าใจกันผิดเนือง ๆ มีที่แก้อยู่ทางเดียวก็ที่กราบทูลเข้าไปให้ผ่าพระบาททรงตัดสิน ไม่ใคร่มีที่จะปฤกษาให้ตกลงกันได้ มิศเตอวิลเลียมส์ผู้เปนอาจาริย์ก็เจ๊จ เพราะอย่างนี้ เมื่อเกล้า ฯ ออกมาถึง พบหลวงวิจิตร์เปนผู้แบกของหนัก ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรให้ลุล่วง มิศเตอร์เวอนีก็ห่างเหิน ว่าไม่ได้รับอนุญาตุให้เปนธุระเปนต้น เกล้า ฯ ได้ไต่ถามว่าทำไมจึงไม่ชักนำให้พระเจ้าลูกเธอรู้จักกับใคร ๆ บ้าง แกตอบว่าได้ทราบว่า ดูเหมือนพระราชประสงค์จะให้ซ่อนอยู่ เข้าใจอย่างนี้ จึงมิได้ชักนำ เกล้า ฯ ได้ชี้แจงว่า พระราชประสงค์เปนแต่มิให้กระทำสง่าอ้าโถงอย่างเจ้าเท่านั้น มิใช่จะบิดบัง ไม่ใคร่รู้ว่าเจ้า เพราะฉนั้นการที่จะได้ทรงรู้จักคุ้นเคยกับใคร ๆ แลได้ทรงศึกษาขนบธรรมเนียมโซไซเอตี เกล้า ฯ ไม่เข้าใจว่าจะเปนการผิดพระกระแสเลย ก็เปนตกลงกันที่จะจัดต่อไป จึ่งได้ตั้งต้นที่หลอดซอลสเบอรี ดังได้กราบทูลไปในรายงานฉบับก่อน การเปนเช่นนี้ กราบทูลภอเปนตัวอย่าง เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ถ้าไม่มีใครเปนผู้ชี้ขาดทำความเข้าใจในพระราชดำริห์แลพระประสงค์ของผ่าพระบาทให้เข้าใจกันตลอดแล้ว คงจะไม่ใคร่เรียบร้อย เกล้า ฯ เหนว่า ถ้าโปรดให้ทูตรับผิดรับชอบด้วยจะเปนการดีด้วยเปนคนกลาง เหนือทั้งเวอนีแลหลวงวิจิตร์ คงจะเรียกปฤกษาหาฤๅกันได้เสมอ แต่จะควรประการใดแล้วแต่จะโปรด

การเรื่องนี้ จะทรงพระดำริห์เหนสมควรจะจัดอย่างไร ขอได้โปรดมีรับสั่งแก่ทูตฤๅผู้ใดที่จะจัดการที่เดียว เพราะเกล้า ฯ ออกจากลอนดอนมาแล้ว

ส่วนพระองค์จิระนั้น เกล้า ฯ คงจะจัดการที่จะให้ไปอยู่ที่เดนมากตามพระราชประสงค์ให้ตลอด.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรด

(เซนพระนาม) **ดำรงค์ราชานุภาพ**

จดหมายนี้เขียนโดยรีบ อธิบายไม่ได้ชัดเจนฦกอปราถนาขอพระบารมีเปนที่พึ่ง.

ด.ร.

(สำเนา) ที่ ๑๓๓๔ รับวันที่ ๒๑ พฤษจิกายน ร.ศ. ๑๑๐ (๒๔)

๑๘ Rosendalsvej

Copenhagen ๑๒ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๐

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ได้ทรงทราบด้วย

เมื่อวานนี้ เกล้ากระหม่อมได้ไปนั่งโต๊ะที่วัง Fredensburg แต่เปนโต๊ะอย่างทำมดา ครือคนที่เชอญไปนั้น มีแต่ท่านราชทูตรูเซีย กับพวกที่ลิเกเชน เกล้ากระหม่อมกับพ่อพิน(๑) เกล้ากระหม่อมได้สืบถามดูว่าซาจะเสดจกลับเมื่อไรก็ไม่มีใครทราบแน่ แต่ประมาณกันว่าในปลายเดือนนี้ แต่เกล้ากระหม่อมได้ยินข่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินเดนมาร์คกับสมเดจพระนาง จะเสดจเมืองปีเตอร์สเบิกในเร็ว ๆ นี้ ถ้าจะเสดจแล้ว เหนจะเสดจตามพระเจ้ารูเซียไปทีเดียว เพราะเกล้ากระหม่อมคิดว่า ถ้าเสดจคงจะเสดจในการซิลเวอร์เอกดิงของซากับซาโนนา การนี้จะมีในเดือนพฤษจิกายนที่ ๙ การนี้เกล้ากระหม่อมก็ได้สืบดูเหมือนกัน แต่ไม่มีใครรู้แน่ เมื่อเวลานั่งโต๊ะนั้น เกล้ากระหม่อมได้นั่งระว่างท่านปรินเซศวินโตเรียวอนเวลแลข้างขวา เกล้ากระหม่อมนั้นนั่งเกาเทศคนหนึ่ง เปนผู้สำเรจราชการของสมเดจพระนางเมืองนี้ ท่านพระองค์วิกโตเรียนั้น ชั่งพูดอย่างที่สุด จนเกล้ากระหม่อมไม่มีเวลาจะรับประทาน เกล้ากระหม่อมเสียดาย ด้วยลืมถามท่านว่า มีลูกโค่งฤๅเปล่า เพราะท่านได้เล่าการที่ได้ไปดูที่เนเวลเอกซะหิบิเชอญให้เกล้ากระหม่อมฟัง เมื่อเวลารับประทานอยู่นั้นท่านพระองค์ยอตซ์-ออฟกริศ ขยายเรื่องไทยขึ้น ที่พระ เดช คุณ ได้สอนให้ท่านเมื่อเสดจไป

(๑) หม่อมราชวงศ์ พิน สนิทวงศ์ ภายหลังเป็นพระยานาวาพลพยุหรักษ์

ที่กรุงเทพ ฯ นั้น คือ "ไคขายไข่ไก่" ท่านเขียนมาให้กระหม่อมอ่านดูว่าถูกฤาไม่ถูก แล้วก็ส่งไปให้ทุกพระองค์ ทุกพระองค์ว่าดู แต่ว่าไม่ได้สักพระองค์หนึ่ง ว่าแต่ "ไค ไค ไค ไค" ทั้งนั้น เกล้ากระหม่อมได้พูจกับซา แลทรงกรัดถามกระหม่อมว่า (ในภาษาฝรั่งเสศ) เดี๋ยวนี้ทำอะไรอยู่ แล้วเกล้ากระหม่อมทูลว่า ได้เรียนกานนายทหารจนมาที่หนึ่งแล้ว แต่เดี๋ยวนี้ยังเรียนอยู่ในโรงเรียนสูงสำหรับนายทหาร ท่านซารวิตซได้รับสั่งกับเกล้ากระหม่อมว่า การที่ได้ไปเที่ยวประเทศตะวันออกคราวนี้ ทรงโปรดเมืองไทย ดีกว่าเมืองต่าง ๆ ที่ได้เสดจไปหมดด้วยกัน เกล้ากระหม่อมได้พูจกับเจ้านายที่อยู่ที่วังนั้นในเวลานี้หมดแทบทุกคน แต่พระเจ้าแผ่นดินกริศไม่ได้ตรัศอาไร เปนแต่จับมือเท่านั้น แลพระนางเมืองกริศ เกล้ากระหม่อมก็ไม่ได้พูจด้วยเพราะท่านมีความเศร้าโศกอย่างมากทีเดียว เพราะเกล้ากระหม่อมได้เคยภบกับท่านที่นี่หลายหนแล้ว แลพระภักเคยแจ่มใสแลงามอยู่เสมอแต่คราวนี้ดูขาวซีดแปลกเตมที

ผ่าพระบาทหวังใจว่าพระเดชพระคุณทรงสบายอยู่ตั้งแต่เกล้ากระหม่อมทูลลามา.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ฯ

(เซน) **สท้านกลาง**

หม่อมราชวงษ์

ปารีส

ที่ ๑ พฤศจิกายน ๑๑๐

กราบทูลได้ทรงทราบฝ่าพระบาท

เกล้าจะออกจากปารีสไปแฮมเบิคเวลายาม ๑ ค่ำวันนี้ อากาศอยู่ข้างจะหนาวขึ้นทุกวัน ปรอทกลางแจ้งเมื่อคืนนี้เหนจะไม่เกิน ๔๐ นัก ในห้องนอน ๖๔ ได้จัดซื้อเสื้อขน หมวกขนตระเตรียมไป แล้ว จะหนาวจัดก็เหนจะเปนแต่ที่เดนมากกับเยอรมะนี ในรัสเซียที่ลิวาเดีย อยู่ต่ำ จะไม่สู้กระไรนัก

เมื่อวานนี้ เกล้าฯ ได้เชิญตราช้างเผือกที่ ๑ ไปให้มะริโบตกรมท่า แล ม. คองสะตองก็ส่งไปด้วย ม. บอชัว เสนาบดีธรรมการนั้น ม.ส.ม. นอกจากนั้นก็อยู่ในพวกกรมท่า แลพวกองครักษ์เปรสิเดนต์ กับพวกหนังสือพิมพ์บ้าง พระอาญาไม่พ้นเกล้าฯ เกล้าฯเกรงพระราชอาญาเปนที่สุดในการที่จัดการพระราชทานตราอิศริยาภรณ์ในฝรั่งเสศคราวนี้ ถึงแม้ว่าได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตมาแล้ว ก็ยังเห็นว่าเปนอำนาจที่ยังไม่ควร แลไม่ได้อยากจะมีแก่ตัวเกล้า ฯ แต่จนเปนล้นเกล้าฯที่เปนการไกล ฉันใดที่จะเปนพระเกียรติยศแลเปนความเรียบร้อยเจริญแก่ราชการบ้านเมือง ใจเกล้าฯผูกแน่นอยู่ในความประสงค์อย่างนั้น เมื่อเห็นการสิ่งใดจำเปนแลปฤกษาเห็นชอบพร้อมกัน ในผู้ซึ่งควรจะหารือแล้ว ก็เห็นว่าเปนน่าที่ซึ่งเปนผู้รักษาพระราชประสงค์อันดี แลพระประสงค์ของฝ่าพระบาท จะต้องจัดการนั้นให้สำเร็จตลอดทุกอย่าง เว้นไว้เสียแต่อย่างใดที่ไม่สามารถก็จนอยู่

การที่เห็นสมควรจะพระราชทานตราพวกฝรั่งเศสคราวนี้ โดยความประสงค์กราบทูลโดยย่อได้ ๓ ประการคือ ๑. จะให้ฝรั่งเศสถวายตราสมเด็จพระบรมโอรส เปนต้น ๒. เหนว่าจะทำใจฝรั่งเศสให้ดีได้กับเรา ก่อนการที่จะพูดกันเรื่องเขตรแดน ถึงจะเกะกะ คงจะมีทางพูดได้ว่า เราได้ทำใจรักษาอัทยาไศรยอันดีดังอยู่แล้ว ฝรั่งเศสคิดประทุษร้ายเอง คงจะหาหนังสือพิมพ์ช่วยข้างเราได้มาก ๓. เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ตามบันดาเมืองต่าง ๆ ที่จะไปต่อไปนี้ มีตราไปพระราชทานเมืองละมาก ๆ ทุกเมือง ฝรั่งเศสคราวนี้ก็รับรองดีจริง ๆ แลอัทยาไศรยก็อยากได้ตราแทบใจขาด รู้อยู่แล้ว ถ้าค่ามเสีย ไปให้เมืองอื่น ๆ เกลื่อนไป ฝรั่งเศสรู้เข้าก็น่าที่จะโกรธมาก ๆ จะเหมือนหนึ่งทำทางรกไว้ให้ผู้มาภายหลัง

ปฤกษาเห็นพร้อมกันดังนี้ จึ่งได้จัดการไป ถ้าเปนการเห็นผิดพระราชอาญาก็ไม่พ้นเกล้า ฯ ขอรับประทานอย่างเดียวแต่อย่าได้ทรงเห็นว่า จัดเพื่อประโยชน์ตัวอย่างหนึ่งอย่างใดเปนอันขาด บาญชีดิโปลมา ได้ส่งเข้ามาแล้ว ขอได้โปรดส่งแก่ราชทูตที่ปารีสทีเดียว อนึ่ง เมื่อเกล้าไปดูโรงทำปอสเลนของเคาเวอนแมนต์ ได้ว่าให้ทำของราคาสัก ๑๐๐๐ แฟรงค์ เคาเวอนแมนต์รู้เข้ามาบอกให้หมด คือกระถางต้นไม้ ๑ ราคา ๖๐๐ รูปปั้นเปรสิเดนต์ ๑ ถ้วยกับจาน ๑ กับตุกตา ๑ ได้ส่งเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย ยังขวดจั๊บช่ายอีกคู่ ๑ ยังทำไม่แล้ว

วันนี้เปรสิเดนต์ส่งรูปมาให้เกล้า ฯ รูป ๑ ตอบที่เกล้าให้ไป

การที่เกล้า ฯ ได้อยู่แลได้ประฏิบัติรการตลอดเวลาที่อยู่ในเมืองฝรั่งเศสนี้ หวังด้วยเกล้า ฯ ว่า จะเปนคุณแก่ราชการบ้านเมืองแลเปน

พระเกียรติยศแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มิได้มีเหตุการเสื่อมเสียอันใด จัดเปนเรียบร้อยตลอดได้อีกเมือง ๑ ถ้าวัฒนารักษาการลิเคชันดีได้ตามสมควรต่อไป คงจะคบหาผู้คนในฝรั่งเศสทั้งฝ่ายผู้อยู่ในเกาเวอนแมนต์ แลผู้มีปากในหนังสือพิมพ์ได้ง่าย แลดีกว่าราชทูตที่เคยอยู่ที่นี่มาแล้ว มีความวิตกมากแต่ที่แกยังไม่รู้ภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศส แม้แต่จะภอพูดกับมิศเตอไวก์ให้เข้าใจกันได้ หลวงอร่ามนั้นไม่ภอเลยสักอย่างเดียว ทั้งที่ตั้งใจเปนอย่างดีที่สุดอยู่อย่างนั้น เกล้า ฯ มีความวิตกที่วัฒนาอยู่ฝรั่งเศสนี้มาก ถ้าอยู่อังกฤษเสียจะดีกว่าดูที่โน่นจะพูดอะไรกันง่าย ที่นี่ยิ่งมาอยู่ มารู้ยิ่ง แลเห็นยากเปนที่สุด เมื่อเห็นอย่างนี้จะทำเฉยไปจากปารีสไม่กราบทูลก็ดูไม่ควร เว้นเสียแต่จะโปรดเปลี่ยนให้พระสุริยามาอยู่ช่วยวัฒนานั้นแลเห็นจะภอกล้ำเกลี้ยไม่ให้เสียพระเกียรติยศได้ วัฒนาเองมาเห็นหลวงอร่ามพูดภาษาไม่ได้เท่าคาดมา ก็ดูออกวิตกมาก ในบรรดาผู้ที่เปนไทยอยู่ในสำนักราชทูตตลอดยุรบเวลานี้ เกล้า ฯ เห็นว่าไม่มีใครจับพระสุริยาได้สักคนเดียว ถ้าเปนที่ ๒ พระยานนท์[๑]อยู่เบอลิน เกล้าฯ เกรงนักว่าน่าที่จะถูกกันได้โดยยาก กราบทูลมาฉนี้เปนการนอกเหนือเหลือเกินแท้พระอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ ขอได้โปรดตามความตั้งใจเหมือนหนึ่งเปนความเห็นที่รู้แล้วก็กราบทูลเท่านั้น

การจะควรฉันใดแล้วแต่จะโปรด หวังใจว่าฝ่าพระบาทจะทรงเปนศุขสบาย.

(เซนพระนาม) **ดำรงราชานุภาพ.**

---

(๑) พระยานนทบุรี (ทัด สิงหเสนี) ต่อมาเป็นพระไกรโกษา

(สำเนา) เขียนที่ตึกราชทูตสยาม กรุงเบอรลิน

วันที่ ๘ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

กราบทูลได้ทรงทราบฝ่าพระบาท

ด้วยเกล้า ฯ กับพระองค์จิระแลพวกที่มาได้ออกจากปารีส เมื่อวันที่ ๑ เวลายามเสศ มีขุนนางกรมท่าแลพวกพ้องมาส่งที่สเตชั่นตามธรรมเนียม แล่นรถไฟมาสว่างที่เมืองคอลอย เจ้าพนักงานรักษาสเตชั่นมารับรอง จัดห้องที่พักของเอมเปอรให้พักอยู่ที่สเตชั่นจนเวลาเช้า ๔ โมง ในระหว่างนั้นได้ไปเที่ยวที่วัดแลตลาดตามสมควร เวลา ๔ โมงเช้า ออกรถไฟมาเวลา ๔ ทุ่มครึ่ง ถึงเมืองแฮมเบิก มิสเตอร์บีกิมแปก มิสเตอรมุเลอ รับที่สเตชั่นไปพักที่โฮเตลคืนหนึ่ง ที่เมืองเฮมเบิกนี้ เกล้า ฯ ต้องกราบทูลว่า ได้เกิดขลุกขลักประดักประเดิดอยู่สักหน่อย คือเดิมเมื่ออยู่ที่เมืองอังกฤษพบกับหลอดเร ๆ ได้แนะนำว่า ควรจะไปดูโรงเรียนที่เมืองแฮมเบิกด้วย แลที่เมืองแฮมเบิกนั้นหลอดเรได้คุ้นเคยรู้จักกันกับดอกเตอบีเตอร์สัน ผู้เปนโกมาสเตอร์แลรับจะชักนำให้รู้จักกันด้วย เกล้า ฯ ก็รับว่า จะไปเมืองแฮมเบิกในเวลาเมื่อจะขึ้นมาเมืองโคเปนเฮเกนนี้ ครั้นเมื่อมาถึงเมืองปารีสได้รับจดหมายมิสเตอร์บีกกิมแปกแจ้งความว่า กรมการเมืองแฮมเบิกมีดอกเตอร์บีเตอรสันเปนประธาน จะจัดการรับรองเปนปับลิก คือกรมการจะมารับที่สเตชั่น แลจะเลี้ยงที่ศาลากลางวันหนึ่ง รุ่งขึ้นกรมการจะจัดเรือพาไปเที่ยวดูตามลำน้ำแลโรงเรียน วันรุ่งขึ้นกงสุลเยเนอราล คือมิสเตอบีกกิมแปกจะเลี้ยง ๆ แล้วกรมการเชิญไปดูออปรา หมดโปรแกรมที่กะจะอยู่ในแฮมเบิก ๒ วัน เกล้า ฯ ก็ตอบรับรองขอบใจไป ครั้นพายหลังมา ได้รับกำหนดว่า เอมเปรอรัชเซีย

จะโปรดให้ไปเฝ้าที่ลิลาเดียในวันที่ ๑๕ เดือนนี้ ใช่แต่เท่านั้น ได้รับข่าวมาจากเมืองเบอลินว่า เอมเปรอจะโปรดให้เฝ้าภายในวันที่ ๙ เดือนนี้ด้วย เมื่อเช่นนี้ ก็เปนอันจำเปนที่จะพักเมืองแฮมเบิกเกิน ๑๒ ชั่วโมง ชั่วค้างอยู่คืนหนึ่งเท่านั้นไม่ได้ เว้นไว้แต่จะงดเมืองเดนหมากเสีย แต่ก็เหนว่าไม่ควร เพราะเปนการสำคัญในเรื่องพระองค์จิระ ถึงว่ากิงกวินไม่เสด็จอยู่ คงจะได้เฝ้าเครานปรินส์แลเจ้านาย ทั้งเสนาบดีว่าการทหารแลกรมท่า ฝากฝั่งให้รู้จักคุ้นเคยไว้เสียครั้งหนึ่ง ใช่แต่เท่านั้นจะได้ดูแลหาที่ซึ่งจะพัก แลผู้ดูแลด้วยเปนการสำคัญดังนี้ จึงต้องโทรเลขไปบอกของดการรับรองที่เมืองแฮมเบิกเสียในพายหลังเมื่อจวนจะมา ท่านกรมการต้องบอกเลิกการที่ได้ตระเตรียมเชื้อเชิญผู้คนไว้ อยู่ข้างจะเคืองมาก เกล้า ฯ ก็ได้แก้ไขมีจดหมายไปถึงดอกเตอร์บีเตอสันบอกเหตุผลซึ่งจำเปนจะรับเชื้อเชิญเขาไม่ได้จริง ๆ แต่ถึงกระนั้น บางทีก็คงจะยังไม่สู้หายเคือง ที่เมืองแฮมเบิกนี้บางทีจะเปนทางรกสำหรับผู้ซึ่งจะมาภายหลังอยู่สักหน่อย แต่ก็เปนการจำเปน เพราะไม่ให้เสียราชการตามที่ได้กราบทูลมาแล้ว

เมื่อถึงเมืองโคเปนเฮเกนได้จัดการรับรองเปนอย่างดี เครานปรินส์โปรดให้เจ้าพนักงานกรมวังมาอยู่ด้วยนายหนึ่ง เมื่อวันที่ ๔ เวลาบ่าย ๒ โมง จัดรถพระที่นั่งแลรถหลวงมารับพวกชุดเปนการเตมยศ เกล้า ฯ พระองค์จิระแลพวกที่มาด้วย ไปเฝ้าเครานปรินส์ที่พระราชวัง ทรงรับรองปราไสยเปนอย่างดี เกล้า ฯ ได้ถวายตรามหาสุราภรณ์แลได้ทูลว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มากราบทูลพระเจ้าแผ่นดินของพระ เดช คุณ ในการซึ่งได้ทรงอนุญาต

ให้นายทหาร เรือ บก เข้าไปรับราชการอยู่ที่กรุงเทพ ฯ เปนหลายนาย พวกนายทหารเหล่านั้นได้อุสาห์รับราชการโดยซื่อสัตย์แลแขงแรง เปนการพอพระราชหฤไทยอย่างยิ่ง อีกประการหนึ่งให้ขอบพระเดช ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินแลเจ้านายในเดนมาค ได้แสดงพระกรุณาแก่หม่อมราชวงษ์คุณ กลาง พิณ เป็นอันมาก ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเหนพระกรุณาพระอัทยาไศรยแก่พระราชวงษ์กรุงสยามอย่างยิ่ง เมื่อมีพระราชประสงค์จะให้พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจิระเล่าเรียนวิชาทหารเปนแรกในพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งจะได้เล่าเรียนวิชานี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เกล้า ฯ พามาถวายในราชสำนักนี้พระเจ้ากรุงเดนมาค ขอให้ทรงพระกรุณาโปรดให้ได้ทรงเล่าเรียนตามพระราชประสงค์ เกล้า ฯ คิดว่าจะพาพระองค์จิระไปเฝ้าพระเจ้ากรุงเดนมาคที่ลิลาเดียด้วย แต่เมื่อพามาถึงกรุงเดนมาคจึงได้พามาเฝ้าฝากฝั่งต่อเคราานปรินส์ด้วย เครานปรินส์ทรงตอบขอบพระ เดช คุณ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้ทรงพระกรุณาแก่ชาวเดนมาค ซึ่งเข้าไปอยู่ในกรุงเทพ ฯ ตรัสสรรเสริญหม่อมราชวงษ์ทั้ง ๒ ว่าได้มีความอุสาห์แลประพฤติตัวให้เปนที่รักใคร่ชอบพอของชาวเดนมาคเปนอันมาก แต่ในเรื่องพระองค์จิระนั้นรับสั่งว่าทรงยินดีเปนอันมาก ที่จะได้รับพระเจ้าลูกเธอไว้ทรงเล่าเรียนวิชาทหารในเมืองเดนมาค การทั้งปวงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์อย่างใด คงจะเปนพระธุระจัดการโดยพระไทย ให้สมพระราชประสงค์ของพระเจ้าอยู่หัวทุกอย่าง แล้วสนทนาปราไสยต่าง ๆ พอสมควรแล้วชวนออกมาห้อง

นอก เกล้าฯนำพระองค์จิระแลบอกที่ไปด้วยให้ทรงรู้จัก เคราน์ปรินส์ จับมือแลทรงทักทายปราไสยรายตัวทั่วทุกคน เฝ้าอยู่ประมาณครึ่งชั่วโมง ทูลลากลับมา

เวลาบ่ายได้ไปหาเสนาบดีต่างประเทศ เชิญตราช้างเผือกที่ ๑ ไปให้ แลบอกเรื่องพระองค์จิระจะเสด็จไปทรงเล่าเรียนวิชาทหาร แลบอกการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เชิญตรามหาจักรกรีมาถวายพระเจ้าแผ่นดินเดนมาค แลเกล้า ฯ จะเชิญไปถวายที่ลิลาเดีย ก็เปนการตกลงกันเรียบร้อย แต่ท่านกรมท่าอยู่ข้างจะชราทุพลภาพมาก

เวลาค่ำแต่งเตมยศไปดินเนอที่พระราชวังด้วยกันหมดทุกคน ผู้ซึ่งไปประชุมดินเนอในวันนี้ คือเจ้านายทั้งพระองค์ ชาย หญิง ซึ่งอยู่ในเมืองโคเปนเฮเกน แลเสนาบดีกรมท่า เจ้าพนักงานกรมวัง แต่งเตมยศด้วยกันทั้งสิ้น รายชื่อแจ้งมาในแผนที่โต๊ะซึ่งสอดถวายมาในซองนี้ด้วยแล้ว ในเวลาเลี้ยง เคราน์ปรินส์ได้ประกาศถวายไชยมงคลต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกล้า ฯ ได้ตอบถวายพระเจ้ากรุงเดนมาคตามสมควร เวลาเลี้ยงแล้วครู่หนึ่งกลับมาเปลี่ยนเสื้อเครื่องแต่งตัวไปดูออฟรากับเคราน์ปรินส์ เคราน์ปรินเสซอีก จนออปร่าเลิก เปนหมดการที่รับรอง รุ่งขึ้นเกล้า ฯ ได้ไปหาเสนาบดีว่าการทหารบก แจ้งความแลฝากฝั่งในเรื่องพระองค์จิระจะไปอยู่ ณ เมืองเดนมาค ก็รับธุระช่วยเหลือโดยเตมกำลัง จึงเหนว่าในการที่พระองค์จิระจะเล่าเรียนอยู่ในเมืองเดนมาค คงจะเปนอันตกลงเรียบร้อยได้ดังพระราชประสงค์ทุกอย่าง สังเกตดูเจ้านายพากันยินดีต้อนรับที่จะให้คุ้นเคยกับพระองค์จิระทุกองค์ ปรินสกับปรินเสซแอลดิมาบอกกับเกล้า ฯ ว่า น้องของ

ปรินเซส อายุ ๑๗ ปีจะมาเรียนเปนทหารในเมืองเดนมาคเหมือนกันกับพระองค์จิระ แลว่าเจ้าองค์นั้นก็พูดภาษาเดนมาคยังไม่ได้ พระองค์จิระก็พูดยังไม่ได้ อายุก็รุ่นราวคราวเดียวกัน เขาคงจะเปนเพื่อนเล่าเรียนด้วยกันได้เปนอย่างดีดังนี้ แลเครานปรินสนั้นยังได้รับสั่งกับพระยาชลยุทธอีกส่วนหนึ่งว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาแก่ชาวเดนมาคที่เข้าไปอยู่ในกรุงเทพฯเปนอันมาก ในเรื่องที่จะโปรดให้พระองค์จิระเล่าเรียนอยู่ในเมืองเดนมาคนี้ ทรงยินดีที่จะเปนธุระให้โดยเตมกำลังทุกอย่าง ยังซ้ำอีกว่าที่ว่าเช่นนั้นอย่าให้พระยาชลยุทธวิตกเลยว่าจะตรัสแต่ด้วยพระโอฐ ข้างฝ่ายพระองค์จิระของเรานั้น แต่เดิมเกล้าฯ ได้บอกอนุญาตว่าเมื่อมาไปเฝ้ากิงที่ลิลาเดียแล้ว คิดจะให้กลับไปอยู่เมืองอังกฤษเสียก่อน จนทันฤดูหนาวจึงจะให้ไปเดนมาค ครั้นไปถึงเดนมาค เจ้านายทักทายปราไสยสนิทสนมก็เกิดความยินดี เตมพระไทยอยากจะไปอยู่ที่เดนมาค แม้แต่ในฤดูหนาวก็ไม่ว่า เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าที่นี่เปนดีมาก ด้วยการที่พระไทยท่านทรงสมัคเองเปนสำคัญกว่าอย่างอื่น ที่จะให้เปนประโยชน์ได้ดังพระราชประสงค์ การที่ไปลิลาเดียนั้น เกล้าฯ ก็เหนเปนประโยชน์อีกที่จะได้คุ้นเคยกับเจ้านายฝ่ายรัสเซียแลฝ่ายอังกฤษด้วย ในคราวที่ได้ฝากฝังนี้ คิดว่าจะทำทางไว้ให้ได้ เสด็จขึ้นไปเมืองรัชเซียในคราวฮอลเดบ้าง

ที่พระองค์จิระจะอยู่ในเมืองเดนมาคนั้น เหนด้วยเกล้าฯ ว่าให้อยู่กับมิสเตอดอฟ ผู้ซึ่งหม่อมราชวงษ์ กลาง พิณ ได้อยู่กับเขาจะดีกว่าที่อื่น เพราะหม่อมราชวงษ์ทั้งสองเขาก็เลี้ยงดูดี แลเขาก็เตมใจที่จะ

สนองพระ เดช คุณ ต่อไป อีกประการหนึ่ง เครานปรินส์แลผู้อื่น ๆ ในเมืองเดนมาค ก็ได้กล่าวสรรเสริญมิสเตอดอฟกับเกล้า ฯ พากันควรที่จะให้พระองค์จิระอยู่ที่นั่นได้ทั้งนั้น การเล่าเรียนของพระองค์จิระจะต้องเรียนภาษาฝรั่งเศสกับภาษาเดนิชสัก ๒ ปี เพราะพระชนม์พรรษายังเยาว์กว่าที่เข้าในโรงเรียนทหาร พอรู้ภาษาเดนมาคก็พอจะเข้าได้พอดี โรงเรียนวิชาทหารมีแห่งเดียวเรียกว่าโรงเรียนโรเซมเบิก เจ้านายแลผู้อื่น ๆ ก็เรียนอยู่ที่นั้นทั้งสิ้น

อนึ่ง ในเวลาซึ่งเกล้า ฯ อยู่ในเมืองเดนมาค การไปมาทั้งปวงใช้รถหลวงทั้งสิ้น ได้ออกจากเมืองเดนมาคในวันที่ ๖ เวลาเช้า ข้ามมาถึงเมืองเบอรลินเวลา ๒ ทุ่มเสศ ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด.

(เซนพระนาม) **ดำรงราชานุภาพ.**

(สำเนา) วังอิริควิก ลิลาเดีย

วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๐

กราบทูลได้ทรงทราบฝ่าพระบาท

รายงานที่จะกราบทูลในตอนเมืองเยอรมันร่างยังไม่แล้วเสร็จ ตอนรัชเซียก็ยังไม่ได้ลงมือร่าง แต่ได้รับกับเอมเปรสที่นี่ว่า จะเขียนจดหมายไปกรุงเทพ ฯ ปิดสแตมป์ทิ้งไปรสนีย์เปนที่รฦก ให้เปนพยานว่าได้มาเฝ้าที่เมืองรัชเซีย จึงจดหมายฉบับนี้กราบทูลแต่พอย่อ ๆ

การรับรองในรัชเซีย เปนการรับรองเอะอะอย่างใหญ่ทุก ๆ แห่ง ตั้งแต่เข้าปลายพระราชอาณาเขตรถึงสเตชั่นแรก ก็แต่งธงแต่งใบไม้รับ มีเจ้าเมืองกรมการแต่งเตมยศมาคอยรับทุกแห่ง ใหญ่ขึ้นโดยขนาดเมือง มีพิธีให้ขนมปังให้เกลือแลส่งเรือพระที่นั่งไปรับ มาถึงที่ลิลาเดียนี้ก็แต่งธงแลใบไม้รับตลอดทางเหมือนเช่นนั้น ซารวิตช์ลงไปรับถึงเรือ พาขึ้นรถมาเฝ้า แล้วเอมเปรอเสด็จพามาส่งถึงวังอิริขวิก เที่ยวชี้ห้องหับให้ตลอด เมื่อเวลาวานนี้ เอมเปรอเอมเปรส กิงกวีนเดนมาก ปรินเซสอวนเลอ แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสิ้น เสด็จขึ้นมาอิริขวิกพร้อมกัน เวลาที่อยู่ที่นี่ เวลากินอาหารกลางวันแลดินเนอร์ ไปกิน ณ ที่เสวยกับรอแยลแฟมิลีทุกวัน ไม่ได้กินต่างหาก เว้นไว้แต่กาแฟเวลาเช้าเท่านั้น การรับรองเห็นได้ว่า เปนการตั้งพระราชหฤไทยจะตอบแทนให้ถึงขนาดจริงๆ ทั้งเอมเปรอแลเอมเปรส ยังแสดงพระไทยอยากจะให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จยุโรปแลเสด็จรูเซียด้วย ว่าจะทรงยินดีที่จะรับรองเปนอย่างยิ่ง พระองค์จิระนั้น ทั้งเอมเปรอเอมเปรสกิงกวินเดนมาค แลเจ้านายทั้งปวงดูพากันชอบทั้งนั้น เมื่อไปลันชั่นที่วังเอมเปรอวานนี้แล้ว ลงไปเดินเล่นกันอยู่ในสวน

พระองค์จิระกับแกรนดุกในเกอ พระโอรสของเอมเปรอกับเจ้านาย เล่นหัวกันอย่างสนิทสนม ถึงกับวิ่งไล่ขว้างกัน เอมเปรสออกมาประทับทอดพระเนตร ทรงพระสวนอยู่จนตลอดเวลา ในเวลาที่เล่นกันอยู่นั้น ปริสเซสออนเลอ เอากล้องชักรูปออกมาถ่ายพระองค์จิระกับเจ้านายเล็ก ๆ ซึ่งเล่นกันอยู่ที่นั้นด้วย อัทยาไศรยที่ได้เห็นเปนไปคงจะเปนทางอันดีของพระองค์จิระในภายน่า ดูความรังเกียจในเจ้านายไม่มีเลยจริง ๆ

ว่าที่จริงการที่เอมเปรอโปรดให้จัดรับรองจะดีปานใดก็ยกไว้ด้วยเปนไปโดยอำนาจพระบรมราชโองการ แต่ชาวรูเซียไม่ว่าฝ่ายทหารพลเรือนแลจะอยู่ที่ใด ๆ บรรดาที่เกล้า ฯ ได้พบปะ ดูพูดเปนเสียงเดียวกันหมดไม่มีเว้น ว่าไทยได้รับรองซารวิตช์ แลพวกรูเซียที่เข้าไปกรุงเทพ ฯ โดยเตมใจ แลรับเปนอย่างดียิ่งกว่าที่อื่น ๆ ทุกแห่งหมด เสียงที่เจ้านายรูเซียได้รับสั่งบอกแก่พวกรูเซียที่อื่น ๆ ก็รับสั่งเช่นนี้ได้ยินมาตลอดทาง จึงเปนความยินดีที่เหนได้แน่ว่า พระราชทรัพย์ แลพระราชอุสาห์ที่ได้ออกไปในการรับซารวิตช์ ไม่ขาดทุนเลย เปนนับได้ว่า เสด็จพระราชดำเนินก็ดี สมเด็จพระบรมโอรสเสด็จก็ดีจะได้การรับรองในรูเซียดีกว่าที่อื่นหมดไม่ต้องสงไสย

ลิงเผือกที่พระราชทานซารวิตช์นั้น เอมเปรอโปรดอย่างเอก แต่ช้างว่าตายเสียตามทางทั้ง ๒ ตัว ซารวิตช์ยังจำอะไรต่ออะไรในเมืองไทยได้ดีทีเดียว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(เซนพระนาม) **ดำรงราชานุภาพ**

จะออกเรือไปบ่าย ๒ โมงวันนี้ จะไปส่งปรินเซสออฟเวลส์สิบัสเตอบึลก่อน แล้วไปคอนสะแตนติโนบึล

รับวันที่ ๔ มกราคม ร.ศ. ๑๑๐

ที่ ๒๘/๑๕๓๕๑ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๒๘ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย

ด้วยได้รับลายพระหัด ส. ที่ ๔๓๖/๑๑๐ ต.ป. ๘๓ ลงวันที่ ๒๓ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ว่าด้วยเรื่องเครื่องราชอิศริยาภรณ์กรุงสตอกโฮล์มจะแลกเปลี่ยนกัน มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าสอบสวนดูกับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพก่อน ถ้าไปรับไว้จะให้เขาๆ ยังไม่ได้ ก็ต้องให้นั้น

ข้าพเจ้าเหนว่าจะมีหนังสือถามพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพไปเวลานี้ คงจะได้รับตอบเวลาที่เสด็จกลับมาอยู่เอง เพราะมีเวลาน้อยอยู่แล้ว จะต้องรอไว้สอบถามเมื่อเสด็จกลับมาถึงกรุงเทพฯ ก็ได้

ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย

เทวะวงษวโรประการ.

รับวันที่ ๓๑ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๒๔ ๑๑๐

ที่ ๓๓/๑๕๕๙๕ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๑ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๒๔ ๑๑๐

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์

ด้วยข้าพเจ้าได้รับหนังสือบอกพระยามหาโยธา[๑]พระยานนทบุรี ที่ ๕/๑๑๐ ลงวันที่ ๒๗ พฤษจิกายน ร. ศก ๒๔ ๑๑๐ ฉบับหนึ่ง ว่าด้วยหนังสือพิมพ์ชื่อไตม์สออกข่าวว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กับพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช เสดจไปถึงเมือง รุซเซีย/เตอรกี ครั้งนี้ ได้รับการที่เขารับรองทั้งสองเมืองนั้นดีเปนอันมาก มีข้อความเลอียดแจ้งอยู่ในหนังสือพิมพ์กับใบบอกพระยามหาโยธา พระยานนทบุรี ที่ได้คัดสอดซองถวายมานี้แล้ว ถ้ามีเวลาอันควร ขอท่านได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายด้วย

ข้าพเจ้าขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

เทวะวงษวโรปะการ.

---

(๑) พระยามหาโยธา (นกแก้ว คชเสนี)

ทรงถ่ายพร้อมกับผู้ตามเสด็จในประเทศรัสเซีย

พ.ศ. ๒๔๓๔

ที่ ๕/๑๑๐ สำเนาที่ ๑๕๔๓๓ ได้รับวันที่ ๒๙ ธันวาคม ร. ศก ๒๔ ๑๑๐

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๒๔ ๑๑๐

ข้าพระพุทธเจ้า พระยามหาโยธา พระยานนทบุรี ขอพระราชทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรปรการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ด้วยหนังสือพิมพ์ไตม์กรุงลอนดอน ลงวันที่ ๒๓ เดือนนี้ ลงข่าวว่าด้วย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ฯ กับพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจิรประวัติฯเสดจไปเมือง รุซเซีย เตอรกี ครั้งนี้ กับบรรดาข้าราชการได้รับการที่เข้ารับรองทั้งสองเมืองดีเปนอันมาก มีความเลอียดแจ้งอยู่ในหนังสือพิมพ์ไตม์ ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้คัดทูลเกล้า ฯ ถวายมาในซองนี้ด้วยแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

(เซน) **พระยามหาโยธา**
พระยานนทบุรี.

คำแปลที่ ๑๕๔๓๓ ได้รับวันที่ ๒๙ ธันวาคม ร.ศก[๒๔] ๑๑๐

หนังสือพิมพ์อังกฤษชื่อไตม์ที่ได้ออกเมื่อวัน ๒ ที่ ๒๓ พฤษจิกายน ๑๑๐ มีข่าวว่าด้วยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ฯ ได้ทราบมาแต่เมืองกอนสแตนติโนเปอ วันที่ ๒๐ เดือนพฤษจิกายน ร.ศก[๒๔] ๑๑๐

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ฯ กับพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช ปรินส์โอโบแลนสกวิราชองครักษของพระเจ้ากรุงรูเซีย แลพระยาชลยุทธโยธิน กับมิศเตอวิลเบิดโปตไวต์ แลข้าราชการฝ่ายสยาม ได้ไปถึงพร้อมกันที่โบสโฟรูสในเวลาเช้าวานนี้ โดยสานมากับเรือ เรือยอตรูเซีย ชื่อออเรน มาแต่เมืองเซบัศโตโป่น

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ พร้อมด้วยซูตของท่าน ได้ถึงเมืองลีวาเดียเมื่อวันอาทิตย์ ไปโดยราชการวิเสศเฝ้าพระเจ้ากรุงรูเซีย จะถวายเครื่องราชอิศริยาภรณ์มหาจักรกรีสยามต่อพระองค์ท่าน เมื่อรหว่างที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์กับซูตประทับอยู่ที่ลีวาเดีย ก็เปนแขกเมืองของพระเจ้ากรุงรูเซีย เมื่อได้เสดจขึ้นบก ซารวิตได้รับเสดจ แล้วก็นำไปเฝ้าพระเจ้ากรุงรูเซีย เมื่อได้เฝ้าถวายเครื่องราชอิศริยาภรณ์แล้ว พระเจ้ากรุงรูเซียได้ทรงรถด้วยกันกับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ เสดจไปที่ชาเลดอิริลิกกิวิกที่ได้จัดไว้รับพระองค์ท่าน

เมื่อพระองค์ท่านพักอยู่ที่เมืองลิวาเดีย พระองค์ท่านกับซูตได้ดินเนอพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษกรุงรูเซีย แลเดนมารค กับปรินเซสออฟเวล กับบุตรีของปรินสออฟเวล

เมื่อเรือออเรนแล่นเข้าไปที่โบคโฟรูตอิบาราฮีมเบ เสนาบดีในการพิธีต่าง ๆ กับอาเมตปาชาแลชีพีกเบ ราชองครักษของซุลต่านเมืองเตอรกี ได้ไปรับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพที่เรือแทนสุลต่าน แลได้นำเสดจไปที่ชาเลตวิดิตปาด ที่ประทับอยู่พร้อมด้วยชุดในเดี๋ยวนี้

ที่เซลำลิกในวันนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ พร้อมด้วยปรินส์โอโบเลนสกีกับออฟพีเซอเรือพระที่นั่งรูเซียได้ดูหัดทหาร

เสนาบดีว่าการต่างประเทศเมืองเตอรกีกับมูนีตปาชา เสนาบดีในการพิธีต่าง ๆ ได้ตามเสดจด้วย เมื่อกลับมาจากเซลำลิกแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์กับชูตได้เฝ้าซุลต่าน แล้วประเดี๋ยวหนึ่งซุลต่านก็ได้เสดจมาเยี่ยมตอบพระองค์ท่าน ภอเวลาค่ำได้ประทานดินเนอที่วิลดิดกีวอดกี แล้วมีละคอนที่โรงละคอนหลวง

ซุลต่านก็ได้ประทานเครื่องราชอิศริยาภรณเมตยีเดียชั้นที่ ๑ ให้แก่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ แลเครื่องราชอิศริยาภรณอย่างเดียวเปนชั้นต่ำลงมา ให้แก่ข้าราชการที่ตามเสดจพระองค์ท่าน แลออฟพีเซอในเรือพระที่นั่งรูเซียด้วย.

Copy No. 15434 (29. Dec. 91)

The Times, Monday, November 23, 1891.

Prince Damrong.

Constantinople, Nov. 20

Prince Damrong of Siam, accompanied by Prince Chira, son of the King of Siam, Prince Obolensky, Aide-de Camp to the Czar, Commodore De Richelieu, and Mr. Wilberforce Wyke, with the Siamese suite, arrived yesterday morning in the Bosphorus, in the Russian yacht Orel, from Sebastopol.

Prince Damrong and his suite have arrived at Livadia on Sunday, on a special mission to the Czar, for the purpose of investing his Majesty with the Siamese Royal Order of Chakrakri. During their stay at Livadia, Prince Damrong and suite were guests of the Emperor. The Prince on landing was met by the Cesarewitch, by whom he was presented to the Emperor, and immediately after the audience and the investiture the Czar drove with the Prince to the Châlet at Eryklick, which had been prepared for the Prince's reception.

During his stay at Livadia the Prince and his suite dined with the Imperial and Royal families of Russia and Denmark and the Princess of Wales and her daughters.

On the Orel entering the Bosphorus, Ibrahim Bey, Master of the Ceremonies, and the Sultan's Aides-de-Camp, Aluned Pasha and Shefyk Bey, went on board to receive Prince Damrong on behalf of the Sultan and to escort him to the châlet in Yildiz Park, where the Prince and his suite are now staying.

At the Selamlik to-day the Prince, with Prince Obolensky and the officers of the Russian Imperial yacht, witnessed a review of troops.

The Minister for Foreign Affairs and Munir Pasha, Grand Master of the Ceremonies, were in attendance. Returning from the Selamlik the Sultan gave audience to the Prince and his suite, and shortly afterwards his Majesty called upon the Prince. In the evening there was a Court dinner at Yildiz Kiosh, and subsequently a gala performance in the Imperial Theatre.

The Sultan has conferred on the Prince the Grand Cross of the Medjidieh, and other degrees of the same order upon members of the suite and the officers of the Imperial yacht. Our Correspondent.

ทูลพระวรวงษเธอ พระองค์เจ้าขจรจรัสวงษ[๑] ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ มีโทรเลขมากราบบังคมทูลพระกรุณาว่า กำหนดจะได้เสดจกลับจากกาลกัตตาวันที่ ๔ มีนาคม ขอพระราชทานเรือกลไฟไปรับที่เมืองชุมพรวันที่ ๒๐ มีนาคม โปรดเกล้าฯ ให้ท่านทรงจัดเรือกลไฟไปรับเสดจพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพที่เมืองชุมพรให้ทันตามกำหนดนี้.

(๑) พระองค์เจ้าขจรจรัสวงษ์ กรมหมื่นปราบปรปักษ์

รับวันที่ ๑ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ๒๔

วันที่ ๒๗ กุมภ์ ร.ศ. ๑๑๐ ๒๔

ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายโทรเลขที่ตอบกรมดำรงว่าจะให้เรือไปรับตามกำหนด แลโทรที่ข้าพระพุทธเจ้ามีไปมากับมิสเตอมอรันต์วานซืนนี้ ตามที่ได้กราบทูลถามสมเดจพระบรมโอรศทรงเหนดีที่มิสเตอเยมส์ถวายพระอักษรอยู่นั้น

กับหนังสือพระยาชลยุทธว่า เปนผู้เชิญตราช้างเดนมากแลตราดานสะเบิค มาทูลเกล้า ฯ ถวายแลถวายสมเดจพระบรมโอรศด้วย

แลเรื่องเงินเล่าเรียนพระองค์จิระนั้น เหนด้วยเกล้า ฯ ว่าจะตกลงกันตามพระยาชลยุทธได้ ข้าพระพุทธเจ้าจะตอบไป แลทำงบประมาณด้วย

แลพระเจ้ากรุงเดนมากเอาเปนราชธุระในพระเจ้าลูกเธอมากนัก เหนด้วยเกล้า ฯ ว่า พระราชทานของขวัญในการสุวัณณาภิเศกให้พระองค์จิระไปถวายจะดีขึ้น ถ้าเปนพานทองลงยามีหีบหมากเปนหีบบุหรี่จะเปนของไทยแท้ น่าชอบใจคนยุโรปมากด้วย แลเปนของใช้ได้แต่ชั้นสูง ๆ ยิ่งดี นี่เปนเรื่องทรงชี้แจงได้มากด้วย.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรด

เกล้า ฯ พ.ท. ขอเดชะ

พระราชหัตถเลขา

ตอบกรมหลวงเปนฉบับเดียวกันกับโทรเลข กับเงินรายชายจิระใช้นั้น ให้อนุญาตตามพระยาชลยุทธประมาณ

ที่จะให้ของนั้นเดิมไม่ได้คิดไว้ เพราะเหนตราเราไปค้างอยู่ ๒ ดวงแล้ว เปนแต่ให้ทำราชสาส์นให้พรฉบับ ๑ ราชสาส์นขอบพระไทยที่ทรงพระเมตาชายจิระฉบับ ๑ บัดนี้เหนว่า ให้ของด้วยก็ดี ได้สั่งให้ทำแล้ว.

สั่งกรมสรรพสาต[๑] ให้คิดอย่างหีบบุหรี่เปนอย่างไทยลงยาราชาวดี ให้ตัวอย่างแล้วใน ๕ วันนี้.

---

(๑) กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ

พระราชหัตถเลขา

ถึงกรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ด้วยเธอมีหนังสือลงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ส่งสำเนาโทรเลขที่เธอตอบกรมหมื่นดำรงแลโทรเลขมีไปมากับมิสเตอมอรันต์ กับส่งสำเนาหนังสือหลวงวิจิตรวรสาสนแลหนังสือพระยาชลยุทธ์มาด้วยนั้น ได้ทราบแล้ว เรื่องเรือที่จะไปรับกรมหมื่นดำรงนั้น ได้สั่งพระองค์ขจรแล้ว พระองค์ขจรบอกว่ากรมดำรงขอเรือใหญ่ ว่าจะมีเลดีฝรั่งมาด้วย ต่อกลับมาจากวัด จึงอ่านหนังสือชายจีระบอกมาว่า ได้ไปในการแต่งงานพระยาชลยุทธ์กับลูกสาวแฮร์ฟอลเตนแบร์แล้วก็ลงเรือมาทีเดียว ผู้หญิงนั้นที่จะเปนเมียพระยาชลยุทธ์ อนึ่ง เรื่องที่มิสเตอมอรันต์มีโทรเลขถามมาเรื่องมิสเตอเยมส์ เธอได้มีโทรเลขตอบไปนั้นดีแล้ว เรื่องเงินรายชายจีระใช้นั้น ให้อนุญาตตามที่พระยาชลยุทธ์ประมาณ แลเรื่องที่จะให้ของแก่พระเจ้ากรุงเดนมากนั้น เดิมไม่ได้คิดไว้ เพราะเห็นตราเราไปค้างอยู่ ๒ ดวงแล้ว เปนแต่ให้ทำราชสาส์นให้พรฉบับ ๑ ราชสาส์นขอบพระไทยที่ทรงพระเมตตาชายจีระฉบับ ๑ บัดนี้เห็นว่าให้ของด้วยก็ดี ได้สั่งให้กรมหมื่นสรรพสาตรทำอยู่แล้ว

อนึ่ง เรื่องพระยาอนุกูลสยามกิจ (ตันกิมเจ๋ง) ถึงแก่กรรมนั้น ฉันมีความเสียดาย เศร้าใจด้วยเปนคนคุ้นเคยมาแต่เล็ก ๆ แม่กลางก็มีความสงสารพวกผู้หญิงคือลูกสาวเปนต้นมาก.

รับวันที่ ๑๙ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ศ. ๖๓๓/๑๔๐๑

วันที่ ๑๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาวุฒิการบดีฯ ขอพระราชทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ทรงทราบฝ่าพระบาท

ด้วยกำหนดพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ จะเสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ ราววันที่ ๒๔ มีนาคม นี้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพฯ ได้มีลายพระหัตถ์มาให้หลวงไพศาลศิลปสาตร กราบถวายบังคมลาไปรับเสด็จที่เมืองชุมพร เพื่อได้นำรายงานการในกระทรวงธรรมการที่ได้ทำสำเร็จแล้วไปประการใดนั้น ไปถวายให้ทรงทราบ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้หลวงไพศาลศิลปสาตรออกไปรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พร้อมด้วยเรือหลวงซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ออกไปรับเสด็จนั้น ในวันที่ ๑๘ มีนาคม เวลาเช้า ๕ โมง.

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงโปรดเกล้าฯ

พระยาวุฒิการบดี

ผู้แทนพระเจ้าน้องยาเธอ

เสนาบดีกระทรวงธรรมการ.

รับวันที่ ๑๐ เมษายน ๑๑๑

สิงคโปร์

วันที่ ๒๘ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๐

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา ทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท

ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เรียบเรียงเรื่องเขตรแดนติดต่อกับต่างประเทศ ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ทำการมาเสนอตามพระบรมราชโองการ แต่การเรื่องนี้เปนการใหญ่ หนักใจข้าพระพุทธเจ้าเปนล้นเกล้า ฯ มิรู้ที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาได้ ว่าหนักใจตรงข้อใดด้วยเปนการหนักใจหมดทุกด้านทุกอย่าง เปนต้นหนังสือต่าง ๆ ที่จะต้องอ่านต้องคัดก่อนที่เรียบเรียง ก็นับด้วยร้อยด้วยพันฉบับ แต่ส่งเสมียนไปคัดวันละ ๘ คน หลายเดือนมาแล้ว แต่หลวงพระบางทางเดียวก็ยังไม่ร่วม ยังจะต้องไต่สวนท่านซึ่งได้เคยเปนข้าหลวงแลรับราชการทางนั้น ๆ อย่างอินเตอวิวในหนังสือพิมพ์ก็เปนการใหญ่ ด้วยหลักถานอันใด ท่านเหล่านั้นก็ดูเหมือนจะไม่ได้เรียบเรียงตัดตอนลงไว้เปนหนังสือ นอกจากที่จะได้บางอย่าง เช่นหนังสือกงดินเปนต้นมาค้นคว้าตัดตอนเอาเอง ยังการที่จะเรียบเรียงก็ต้องใช้คนหลายคนเลือกทั้งผู้สามารถแลผู้ซึ่งเปนที่ไว้ใจได้ คนชนิดนั้นจะหาได้ยากง่ายฉันใด ก็ย่อมทรงทราบฝ่าลอองทุลีพระบาทอยู่แล้ว การที่ได้ทำอยู่เดี๋ยวนี้ ก็ได้ทำมาตามรูปที่กะไว้มิได้ทอดทิ้งละเลย ความเพียรความอุสาหของข้าพระพุทธเจ้ามีเท่าใด คงจะสนองพระเดชพระคุณโดยเต็มกำลัง ให้สำเร็จตามที่สามารถจะเปนได้ทุกอย่าง เกรงแต่การจะช้าไม่ทันใช้ในเวลาที่ต้องการได้ ในข้อนี้เปนรวบยอดของความหนักใจ

เห็นว่าพระราชอาญาจะไม่พ้นเกล้า ฯ เปนมั่นคง การที่ทำมาก็ไม่ได้ทำอย่างแฉะช้า แต่ถึงกระนั้น ถ้าทำไปเท่าอย่างที่ทำมา เวลาข้าพระพุทธเจ้ากลับจากราชการยุโรป การก็คงยังจะไม่เปนรูปได้ ด้วยหนังสือต่าง ๆ ที่คัดคงจะยังแล้วไม่ได้ แต่ครั้นจะนิ่งเสีย โดยถือว่าได้ทำโดยเต็มมืออยู่แล้ว ถ้าไม่เปนประโยชน์แก่ราชการได้ทัน ก็ชื่อว่าเหนื่อยเปล่า แลบางทีจะเปนผลเสียถึงราชการด้วย ด้วยอย่างนี้ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ตริตรองค้นหาทางที่จะแก้ไขการเรื่องนี้ให้สำเร็จได้ดังพระราชประสงค์ เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า การเรื่องนี้ถ้าจะให้แล้วเร็วได้มีอยู่ทางเดียว แต่ที่จะให้ผู้มีหน้าที่ซึ่งได้เคยได้รู้ราชการทางเขตรแดนเหล่านั้น กล่าวคือ ผู้ซึ่งเคยเปนข้าหลวงทางหลวงพระบาง พระยาสุรศักดิ์มนตรี ทางเชียงใหม่ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ ทางหนองคาย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ทางจำปาศักดิ์ พระยามหาอำมาตย์[๑] ทางเมืองอุบล พระยาราชเสนา[๒] เรียบเรียงคนละส่วน ๆ พร้อมกัน ให้ท่านเหล่านี้ใช้พนักงานกรมทำแผนที่ให้เขียนแสวงแผนที่ตามถ้อยคำของท่านได้ ในส่วนการที่ได้เซอรเวย์ที่เขตรแดนเหล่านี้ ให้พระวิภาคภูวดล[๓] หลวงสากลกิจประมวญ[๔] หลวงคำนวนคัดณานต์[๕] หลวงเทศาจิตรวิจารณ์[๖] เปนผู้กราบทูลชี้แจงแลช่วยเรียบเรียงตามพระประสงค์ของท่านนั้น ๆ ให้ได้หนังสือหลักถานทันพูดกับพวกฝรั่งเศษแลอังกฤศก่อน การ

(๑) พระยามหาอำมาตย์ (หรุ่น ศรีเพ็ญ)

(๒) พระยาราชเสนา (ทัด ไกรฤกษ์) ต่อมาเป็นพระยาศรีสิงหเทพ

(๓) พระยาวิภาคภูวดล (แมคคาที)

(๔) หลวงสากลกิจประมวญ (ม.ร.ว. เฉลิม)

(๕) หลวงคำนวนคัดณานต์ (ศรี ปายะนันทน์) ภายหลังเป็นพระยาในนามเดิม

(๖) หลวงเทศาจิตรวิจารณ์ (เส็ง วิรยศิริ) ภายหลังเป็นพระยามหาอำมาตย์

ส่วนที่โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าทำอยู่นั้น ก็จะรับสนองพระเดชพระคุณ คงทำเสมอต่อไปมิได้ทอดทิ้งย่อหย่อน คงจะให้สำเร็จให้ได้เหมือนกัน ขอรับพระราชทานแต่เวลา อย่าให้มีความผิดต้องรับพระราชอาญาในข้อที่ทำไม่ทันส่วนเดียว ด้วยการส่วนที่ข้าพระพุทธเจ้าทำอยู่เปนการเลอียดแลแต่งเปนเรื่องหนังสือทีเดียว เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ถึงใคร ๆ จะทำที่จะให้แล้วเร็วเห็นเปนไม่ได้โดยแท้ ใช่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาหลีกเลี่ยงราชการอย่างหนึ่งอย่างใด

การที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาความเห็นฉบับนี้ ก็เกรงอยู่เปนล้นเกล้าฯ ที่จะเปนเหมือนหนึ่งการสิ่งใดซึ่งข้าพระพุทธ-เจ้าจะหาความชอบไม่ได้ หรือจะไม่พ้นความผิดแล้ว จึงกราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยอุบายขอพระราชทานซัดทอดให้ผู้อื่นให้ตัวพ้นผิด หรือมิฉนั้นจะเปนเหมือนหนึ่งกราบบังคมทูลพระกรุณาหาความดีด้วยกำลังของผู้อื่นที่จะต้องทำการ แต่โดยความสัจจริงมิได้เปนเช่นนั้นเลย ในการเรื่องนี้ยากลำบากอย่างใดแลที่จะแล้วเร็วไม่ได้นั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาแล้วแต่ก่อน ที่กราบบังคมทูลพระกรุณาครั้งนี้ ด้วยมาคิดวิตกข้อเดียวที่ไม่รู้ว่าอังกฤศแลฝรั่งเศษจะมาพูดเรื่องเขตรแดนเวลาไรเปนแน่ ถ้าฉุกฉวยมาในเร็ว ๆ นี้ ก็จะเปนความลำบากแก่ราชการ แลเหมือนหนึ่งข้าพระพุทธเจ้ารับราชการร้อนไว้แล้วทอดทิ้งเสีย เมื่อคิดวิตกเกิดขึ้นอย่างนี้ แลดำริห์เห็นทางที่จะแก้ไขได้ ก็เห็นเปนหน้าที่ที่จะนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาโดยความสัจจริง.

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **ดำรงราชานุภาพ** ขอเดชะ.

รับวันที่ ๙ เมษายน ๑๑๑

ที่ ๒/๕๑๔ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๖ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา

ด้วยข้าพเจ้าได้รับหนังสือของท่าน ที่ $\frac{๖๓๗}{๑๑๐}$ ต.ป. ๑๒๑ ลงวันที่ ๒๐ มีนาคม ดำเนินกระแสพระบรมราชโองการ แลส่งสำเนาหนังสือแอพดารู ที่กล่าวแนะนำขอพระราชทานเครื่องอิศริยาภรณ์ให้กัปตันเรือรบผู้หนึ่งนั้น

ข้าพเจ้าได้มีหนังสือทูลถามพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ฯ และได้รับคำชี้แจงว่าไม่ทรงทราบความเรื่องนี้ชัดเจนเลย แจ้งอยู่ในสำเนาที่ถวายมานี้แล้ว

ขอท่านได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทด้วย

ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

เทวะวงษวโรปะการ

สำเนา ที่ ๑๙๔ (รับวันที่ ๓ เมษายน ศก ๒๕ ๑๑๑)

ที่ ๑/๒ **ศาลาลูกขุนในฝ่ายทหาร**

วัน ๗ ที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๒๕ ๑๑๑ (๑)

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ เสนาบดีว่าการกรมหาดไทย กราบทูลมายังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ

ด้วยได้รับลายพระหัดถ์ลงวันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๒๕ ๑๑๑ ส่งสำเนาลายพระหัดถ์พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา ฉบับหนึ่ง สำเนาหนังสือแอฟดารูชาวเมืองปาตรา ซึ่งทูลเกล้า ฯ ถวายฉบับหนึ่งว่าจะขอให้ยอชแอลเครียริศ นายทหารเรือผู้นี้ ได้รับพระราชทานตราเครื่องราชอิศิริยาภรณ์ตามความประสงค์นั้น ได้ทราบทุกประการแล้ว เมื่อครั้งเกล้ากระหม่อมเปนราชทูตไปเมืองกริศนั้น ผู้ซึ่งควรจะได้รับเครื่องราชอิศิริยาภรณ์ เจ้าพนักงานกรมวังได้จดบาญชีรายชื่อมายื่น ได้ให้ส่งตราเครื่องราชอิศิริยาภรณ์ตามสมควรแก่เกรียติยศตลอดแล้ว แต่จดหมายแอฟดารูกล่าวความทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น เหนด้วยเกล้า ฯ ว่าเปนของเอกชน ตำแหน่งใดก็ไม่ทราบชัด มีความประสงค์จะขอรับพระราชทานให้แก่เอกชนผู้หนึ่งเท่านั้น.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(เซนพระนาม) **ดำรงค์ราชานุภาพ ฯ**

---

(๑) วันที่ ๑ เมษายน นี้ เป็นวันที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มารับตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

(สำเนา) ส. ที่ $\frac{๒๐}{๑๑๑}$ ต.ป. ๒ เกาะสีชัง

วันที่ ๙ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ

ด้วยฝ่าพระบาทมีหนังสือที่ ๒/๕๑๕ ลงวันที่ ๖ เมษายน ตอบหนังสือ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา ที่ $\frac{๖๓๗}{๑๑๐}$ ต.ป. ๑๒๑ แอฟคารู กล่าวแนะนำขอพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ให้นายทหารเรือผู้หนึ่ง แลส่งสำเนาหนังสือกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ตอบหนังสือฝ่าพระบาทซึ่งถามถึงคนผู้นี้ไปนั้น ได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้ว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสว่าคนผู้นี้เมื่อสืบไม่ได้ว่าเปนอย่างไร ก็งดเสียเถิด.

(ลงพระนาม) **สมมตอมรพันธุ์.**

รับวันที่ ๑๘ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ที่ ๓/๑๓๒ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๓ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์

ด้วยข้าพเจ้าได้รับหนังสือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพฉบับ ๑ ที่ ๓๔ ลงวันที่ ๒๙ มีนาคม ร.ศก ๑๑๐ ว่าด้วยในการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพออกไปราชการ ในประเทศยุโรปและอินเดียคราวนี้ ข้าราชการไทยแลชาวต่างประเทศที่ประจำสำนักนี้ราชทูตแลกงสุล ได้เปนธุระช่วยเหลือโดยเตมใจแลเหนจเหนื่อยหลายนาย ได้กราบทูลเสนอความชอบเข้ามาโดยทางโทรเลข แลได้รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ออกไปแล้วบางนาย คือ พระสุริยานุวัตร เปนต้น ที่ยังไม่ได้กราบทูล โดยหมายว่าจะรอมากราบทูลต่อเมื่อถึงกรุงเทพฯ ก็อีกหลายนาย คือหลวงวิสูตรโกษา เลขาธิการ ณ กรุงปารีส ๑ หลวงวิจิตรวรสาส์น เลขาธิการที่กรุงลอนดอน ๑ คนต่างประเทศสองนาย คือ ซินยอเซนตุรินี กงสุลสยาม ณ เมืองโรม ๑ มิสเตอ เอ เอ อับกา กงสุลที่เมืองกลักัตตา ๑ กับมิสเตอ แอนดริว กงสุลที่เมืองร่างกุ้งยังไม่ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรตราตั้ง ๑ ความโดยเลอียดแจ้งอยู่ในหนังสือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ที่ข้าพเจ้าได้คัดสำเนาถวายมาในซองนี้ด้วยแล้ว ถ้ามีเวลาอันควร ขอท่านได้นำขึ้นถวายด้วย

ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

เทวะวงษวโรประการ.

<u>พระราชหัตถเลขา</u>

ให้เทียบชั้นหาฤๅดำรง.

(สำเนา) ที่ ๒๐๘๗๕ ได้รับวันที่ ๒๙ มีนาคม ร.ศก ๑๑๐ ๒๔

ที่ ๓๔ วันที่ ๒๙ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ๒๔

กราบทูลได้ทรงทราบฝ่าพระบาท

ในการที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เกล้าฯออกไปราชการในประเทศยุโรปแลอินเดียคราวล่วงมาแล้วนี้ ข้าราชการไทยแลชาวต่างประเทศที่ประจำสำนักนี้ราชทูตแลกงซุล ต่างได้เปนธุระช่วยเหลือโดยเตมใจ และเหน็จเหนื่อยหลายนายได้กราบทูลเสนอความชอบเข้ามาโดยทางโทรเลข แลได้รับพระราชทานเครื่องอิศริยาภรณ์ออกไปแล้วบางนาย คือพระสุริยานุวัตร เปนต้น ที่ยังไม่ได้กราบทูล โดยหมายว่าจะรอมากราบทูลต่อเมื่อถึงกรุงเทพ ฯ ก็อีกหลายนาย

ขอพระบารมีโปรดเปนที่พึ่ง โดยเหนเปนน่าที่ ๆ จะกราบทูลให้ทรงทราบฝ่าพระบาท คือ หลวงวิสูตรโกษา เลขานุการสำนักนี้ราชทูตในเมืองฝรั่งเสศ ซึ่งเป็นผู้ว่าการราชทูตในเวลานั้นนาย ๑ ได้เหน็จเหนื่อยแลอุตส่าห์จัดการงานเรียบร้อยมาก แลยังไม่ได้รับพระราชทานเครื่องอิศริยาภรณ์อันใดเลย หลวงวิจิตรวรสาส์น เลขานุการราชทูตที่อังกฤษ ถึงว่าได้รับราชการในตำแหน่งนั้นใหม่ การที่เขาได้เปนธุระรับผิดชอบในการเล่าเรียนของพระเจ้าลูกเธอ ตามที่เกล้า ฯ ได้ไปเหน ๆ ด้วยเกล้า ฯ ว่า จะหาผู้ที่จะทำโดยภักดียิ่งกว่า ฤๅจะอุตสาหะยิ่งไปกว่าเหนจะไม่มีได้นาย ๑

ยังชาวต่างประเทศที่เป็นกงซุลอีก ๒ นาย คือ ซินยอ เซนตุรินี กงซุลที่เมืองโรม นาย ๑ มิสเตอ เอ. เอ. อับกา กงซุลที่เมืองกาลกัตตาอีกนาย ๑ ได้เป็นธุระโดยอุตสาหะตลอดกาลทุกอย่าง

อนึ่ง มิสเตอแอนดริว กงซุลที่เมืองร่างกุ้ง ยังไม่ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรตั้ง แลผู้นี้ก็แขงแรงดี.

จะควรประการใดแล้วแต่จะโปรด

(เซนพระนาม) **ดำรงราชานุภาพ**

เสนาบดีกระทรวงธรรมการ.

พระราชหัตถเลขา

เลขานุการของราชทูตที่เมืองปารีส

,, ,, ที่ประเทศเครตปริเตล

เลขานุการในสำนักนิ์ราชทูตที่เมืองฝรั่งเสศ

,, ,, ,, อังกฤษ

กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ ด้วยฝ่าพระบาทมีลายพระหัตถ์ที่ ๓/๑๓๒ ส่งสำเนาหนังสือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ว่าด้วยเรื่องจะขอพระราชทานตราเครื่องราชอิศริยาภรณ์ให้แก่ข้าราชการแลคนต่างประเทศรวม ๔ นาย ที่ได้เหน็จเหนื่อยช่วยเหลือในเวลาเมื่อออกไปราชการประเทศยุโรปคราวนี้ กับว่ามิสเตอ แอนดริว กงซุลที่เมืองร่างกุ้ง ยังไม่ได้รับราชทานตราตั้งด้วยนั้น ได้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายทราบฝ่าลอองธุลีพระพระบาทแล้ว โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตตามที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ขอนั้น ได้ส่งดวงตราแลประกาศนียบัตรกับตราตั้งไปถวายด้วยแล้ว เพื่อฝ่าพระบาทจะได้ส่งไปพระราชทานตามรายชื่อในเวลาที่สมควร.

(สำเนา) คำแปล ที่ / ๑๗๑๖๗ ได้รับวันที่ ๒๗ มกราคม ร. ศก ๑๑๐ ๒๔

บาญชีเครื่องราชอิศริยาภรณ์สำหรับกรุงกริซ

มอนสดอนริออติซ	หัวนากรมวัง	น,ช,
มอนสบอนดอนรซแกรนมาศเตอออฟเซอแรมมันนี		ม,ส,ม,
มอนสเซรนอวิศ	พนักงานกรมม้า	ม,ส,ม,
กอลอแนนวาซอศ	ราชองครักษของสมเด็จพระเจ้ากรุงกริซ	ม,ส,ม,
มอนสซอนกอซ	ราชองครักษ	จ,ช,
มอนสไรนเอก	ราชองครักษ	จ,ช,
มอนสปาปาเดียมันตอบอนลอซ	ราชองครักษ	จ,ช,
มอนสบอดซาริซ	ราชองครักษ	จ,ช,
ดอกเตอร์บั๋บปาซานิซ	หมอสำหรับวัง	จ,ช,
มอนซาบุนซากิจ	ราชองครักษแห่งพระโอรสาธิราช	จ,ช,
เมเยอรบูรนาราช	กำกับอยู่กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ	จ,ช,
มอนพีลิปเลลิซ	เลขาธิการไปรเวตของสมเด็จพระเจ้ากรุงกริซ	น,ช,
มอนลอดทีเลียติศ	ผู้เกบเงินของ ,,	ม,ม,
มอนปานัซ	เลขาธิการหลวง	ภ,ช,
มอนอันโตนาบอนลอซ	เลขาธิการหลวง	ภ,ช,
มอนรอยกิซในเกบี่เนศ	ของสมเด็จพระเจ้ากรุงกริซ	ภ,ช,
มอนปซาติซ	ผู้รักษาเงินของพระโอรสาธิราช	ภ,ช,
กัปตันกอนตอซเตาลอซ	กำกับอยู่กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ	ภ,ช,
มอนมอซกากิจมาซัล	ของพระบรมโอรสาธิราช	ภ,ช,

(สำเนา) ที่/๑๔๕๘๑ ได้รับวันที่ ๑๓ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

เครื่องราชอิศริยาภรณ์ ซึ่งพระราชทาน ณ เมืองฝรั่งเสศ

ริโบต์อาเลกซันดร์
เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ม,ช,

คนซตันเซอานอานทนเอร์เนสท์
เสนาบดีว่าการฝ่ายใน ม,ช,

ปาร์กัวล์ เลออง
เสนาบดีว่าการกรมศึกษาธิการ ม,ส,ม,

นิสารตฟรันสัวส์ออกัสต์อารมัน
นิมิสเตอเปนนิโบเตมเตียริใดเรกเตอ
ว่าการโบลิติกแลศาลต่างประเทศ จ,ช,

เคารตตอร์เมสสวนโอลี เวียกาเปรียลฟรันสัวส์
มินิสเตอเบลนิโบเตนเตีย ผู้นำราชทูต
แลใดเรกเตอในการที่ร่างหนังสือ จ,ช,

เยียนราล บรูเยียร์
เสเกรตารีเยเนกลว่าการฝ่ายทหารที่วังเปรสิเดนต์ริบั้บลิก จ,ช,

กัปตันตเวโสโยเรดีเบอรี
อัดตาเชของตัวเปรสิเดนต์ริบั้บลิก น,ช,

โกรเสีย พีลิบมาริอูส
ผู้ว่าการแทนเสนาบดีกรมท่า น,ช,

โมลลาร์ต์ อารมันต์
ที่สองผู้ร่างหนังสือของผู้ว่าการกรมท่า น,ช,

ฮาโนโต อาลแบรต
มินิสเตอร์เบลนีโบเตมเตียริใดเรกเตอ จ.ม.

เอาคูสต์ กาเปรียล

ที่สองของใดเรกลิอองบูลิติดฝ่ายกรมท่า จ,ม,

เรนัวยอช ชาร์เลส

ผู้ช่วยปลัดทูลฉลองฝ่ายกรมท่า น,ช,

เลดอมเรเน

ผู้ร่างหนังสือในดิเรกสิอองโบลิติดฝ่ายกรมท่า ม,ม,

โมนอท์ เฮมรี

ใดเรกเตอโรงพยาบาลฮีเกียน ม,ม,

เตอสน โอลิฟ

อัดตาเชของเสนาบดีกรมท่า ภ,ช,

ฮารกวิน ชาร์เลส์

ไวสกงสุลฝรั่งเสศ ณ กรุงเทพ ฯ ภ,ช,

โมกีนนาคฤสส์

สิวิลอินเยเนีย ภ,ช,

ยูเลียเปาลเอมิลเยอาล

อินสะเบกเตอที่สองว่าการเตเลกคราฟ ณ เมืองฝรั่งเสศ ท,ช,

เตอปอนด์เยสตเรเน

ผู้ร่างหนังสือพิมพ์พีกาโร ภ,ม,

เลเบเอกูอารต์

ใดเรกเตอรเตอลังยังส์ฮาวาส์ ม,ม,

ลดท์ เปาล

ผู้ร่างหนังสือเตอลังยังส์ฮาวาส์ ว,ม,

อัสตรุดคาเปรียล

ใดเรกเตอเตอลังยังสตัลเสียล ว,ม,

(สำเนา) คำแปลที่ ๑๗๑๖๘ ได้รับวันที่ ๒ มกราคม ร.ศก ๑๑๐

บาญชีเครื่องราชอิศริยาภรณ์ที่ได้ทรงพระราชทานในกรุงโรม

๑. เคาเยียววันนีวิโซนี เสนาบดีกรมวัง ม.ช,

๒. มารควิศปาลาวิชีนีดีบริออลา ราชองครักษ์ที่หนึ่ง ของสมเด็จพระเจ้ากรุงอิตาลี ม,ส,ม,

๓. เคาเซซาเรกีอานอดดีแกรนมาศเตอร์ออฟเซอแรมมันนี ม,ส,ม,

๔. เคาผีลิบโบ เพระสากี องครักษ์ของพื่นมาซัน จ,ช,

๕. เมเยอรกีออฟบี่ ราชองครักษ์กำกับอยู่กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ น,ช,

๖. มารควิศเอโดนารโกกูเอเรโร ราชองครักษ์รับราชการอยู่ในวัง ม,ม,

๗. กอมแมนตโตรีกอดซิโมเบรูสีมัสเตอร์ออฟเซอแรมมันนี ม,ม,

๘. มาควิศฟารดินันโดควีซีออลี เยนเตอลแมนต์อินเวติง ในสมเด็จพระนางเจ้า ม,ม,

---

ตราเครื่องราชอิศริยาภรณ์สำหรับแลกเปลี่ยน

ณ ศาลาว่าการต่างประเทศ

๙. มารควิกกีรูดีนี เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ม,ช,

๑๐. เคาการะโก ราชปลัดทูลฉลอง ม,ส,ม,

๑๑.	กอมแมนดโตรียีมันวาโน	ราชปลัดทูลฉลอง	ม,ส,ม,
๑๒.	กอมแมนดโตรีโกมินซิดเบียนคีนี	เลขาธิการ	น,ช,
๑๓.	มารควิกเยียวอานิอูโบเรียคอลโม	,,	น,ช,
๑๔.	กอมแมนดโตรีเบี่ยกโตรนาตาเรลี	,,	น,ช,
๑๕.	เคาเอระโกลีออรพีนี	,,	ม,ม,
๑๖.	กอมแมนดโตรีเอมีเลียวบุศเซียวนี	,,	ม,ม,
๑๗.	กอมแมนดโตรีเยียวอานีคูเคลียมิเนตติ	เลขาธิการ	ม,ม,

(สำเนา) คำแปลที่/๑๖๒๖๓ ได้รับวันที่ ๑๒ มกราคม ร.ศก ๑๑๐ ๒๔

บาญชีเครื่องราชอิศริยาภรณ์

ที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ได้ทรงพระราชทานที่กรุงโกเบนเฮเกนนั้นเพิ่มเติมท้ายอีกสองนาย

ยีไอไอเยกับซันกอมโมกัน เรือยอดหลวง จ,ม,

ชิบารอนคุลเกนโกรน ราชองครักษ์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงเดนมารก. จ,ม,

(สำเนา) ที่ /๒๐๘๗๔ รับวันที่ ๒๙ มีนาคม ร. ศก ๑๑๐ ๒๔

ที่ ๓๓ วันที่ ๒๙ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ๒๕

กราบทูลได้ทรงทราบฝ่าพระบาท

ด้วยเมื่อเกล้า ฯ ออกไปราชการทูต ถึงเมืองอังกฤษ ได้พบกับหลอดสอลสบุรี อรรคมหาเสนาบดีแลว่าการต่างประเทศ เกล้า ฯ ได้แจ้งความประสงค์ที่จะใคร่ไปดูเมืองอิยิปต์แลอินเดีย ในเวลาขากลับออกมา ได้ขอให้เคาเวอนเมนต์อังกฤษช่วยชักนำถึงเคดิฟแลเจ้าพนักงานอังกฤษซึ่งประจำเมืองอิยิปต์ ทั้งเคาเวอนเมนต์อินเดียด้วย หลอดสอลสบุรีได้รับรองเปนธุระด้วยความยินดี

เมื่อไปถึงเมืองอิยิปต์ เคดิฟแลคอเวอนเมนต์อิยิปต์พร้อมทั้งเซอเอวิลินแบริงราชทูตอังกฤษ แลเซอชาลสคุกสันกงสุลอังกฤษได้เปนธุระรับรองแลเกื้อหนุนโดยแขงแรงอย่างยิ่ง

ครั้นเมื่อมาถึงอินเดีย เคาเวอนเมนต์อินเดียได้จัดการรับรองโดยยินดี ให้เปนแขกของเคาเวอนเมนต์ตั้งแต่แรกจนตลอดเวลาที่อยู่ในอินเดียแลพม่า ทั้งให้มีเจ้าพนักงานมาอยู่ประจำไปไหนไปด้วยจนตลอด

อนึ่ง ในส่วนตัวหลอดแลนสเดาน์ ซึ่งเปนไวศรอยก็ได้ตอบรับโดยอัทธยาไศรย์อันสุภาพ ให้ได้รับความศุขสบายตลอดทุกอย่าง

ทั้งนี้ก็เพราะเหตุที่เคาเวอนเมนต์อังกฤษ ได้มีคำสั่งช่วยเปนธุระมาแต่แรกแลโดยอัทธยาไศรย์ของไวศรอยด้วย จึ่งเหนด้วยเกล้า ฯ ว่า เปนน่าที่ที่เกล้า ฯ จะต้องนำความกราบทูลต่อฝ่าพระบาท แลเหน

ด้วยเกล้าฯ ว่า ถ้าเคาเวอนเมนต์อังกฤษแลคอเวอนเมนต์อินเดียได้รับลายพระหัตถ์ของฝ่าพระบาท ขอบใจในการที่เขาได้เปนธุระแลรับรองโดยเตมใจดังได้เปนมานั้น คงจะเปนความยินดีของเขา แลเปนทางอันดีต่อไปมาก.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(เซนพระนาม) **ดำรงราชานุภาพ**

เสนาบดีกระทรวงธรรมการ.

(สำเนา) ที่ ๙/๑๘๐๖ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๒๔ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ๒๕

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ มายังพระยามหาโยธา ราชทูตสยามณกรุงลอนดอน

ด้วยเมื่อ ณ วันที่ ๒๙ มีนาคม ร.ศก ๑๑๐ ๒๔ ได้รับหนังสือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ที่ ๓๓ ลงวันที่ ๒๙ มีนาคม ว่าด้วยเมื่อออกไปราชการ ณ ประเทศยุโรป ถึงกรุงลอนดอนนั้น ได้พบกับลอดสอลสเบอรี เสนาบดีว่าการต่างประเทศ แลได้แจ้งความประสงค์ที่จะใคร่ไปดูเมืองอิยิปต์แลอินเดีย ในเวลาขากลับออกมา ได้ขอให้คอเวอนเมนต์อังกฤษช่วยชักนำถึงเคดีฟแลเจ้าพนักงาน ซึ่งประจำเมืองอิยิปต์ทั้งคอเวอนเมนต์อินเดียด้วย ลอดสอลสเบอรีได้รับรองเปนธุระโดยความยินดี

ครั้นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสด็จถึงเมืองอิยิปต์ เคดีฟแลคอเวอนเมนต์อิยิปต์ พร้อมทั้งเซอเอวิลินแบริงราชทูตอังกฤษ แลเซอชาลสคุกสัน กงสุลอังกฤษ ได้เปนธุระรับรองโดยแขงแรงอย่างยิ่ง ครั้นเสดจมาถึงเมืองอินเดีย คอเวอนเมนต์อินเดียได้จัดการรับรองโดยยินดี ทั้งให้มีเจ้าพนักงานมาอยู่ประจำไปไหนไปด้วยจนตลอด

อนึ่ง ในส่วนตัวลอดแลนสเคาน์ไวสรอยอินเดียนั้น ก็ได้ต้อนรับด้วยอัทยาไศรยอันสุภาพ ให้ได้รับความศุขทุกอย่าง

เพราะฉนั้น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ จึงได้มีหนังสือมาขอให้ข้าพเจ้ามีหนังสือแสดงความขอบใจคอเวอนเมนต์

อังกฤษแลคอเวอนเมนต์อินเดีย ที่เขาได้เป็นธุระจัดการรับรองโดยเตมใจ

แต่ข้าพเจ้าเหนว่า จะมีหนังสือแสดงความขอบใจไปได้ก็แต่การไปรเวตเท่านั้น แต่ยังไม่ได้คุ้นเคยส่วนตัวเองจะมีหนังสือไปรเวตไปก็ขัดอยู่ เพราะฉนั้น ให้พระยามหาโยธา ราชทูตสยาม คิดอ่านดูควรมีหนังสือแสดงความขอบใจของคอเวอนเมนต์สยามไปยังคอเวอนเมนต์อังกฤษแลคอเวอนเมนต์อินเดีย ในการที่เขาได้จัดการรับรองโดยแข็งแรงได้ ก็ให้มีไปตามธรรมเนียม ถ้าเหนว่าควรมีหนังสือไปรเวตของข้าพเจ้าเองก็ให้งดเสีย แลแจ้งความมาให้ทราบด้วย.

ประทับตราบัวแก้วน้อยมาเปนสำคัญ

(เซน) **เทวะวงษวโรประการ.**

(สำเนา) ที่ ๒/๑๘๐๗ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๒๔ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดี กระทรวงมหาดไทย

ด้วยข้าพเจ้าได้รับหนังสือของท่านที่ ๓๓ ลงวันที่ ๒๙ มีนาคม ร. ศก ๑๑๐ ว่าด้วยขอให้มีหนังสือแสดงความขอบใจแทนคอเวอนเมนต์สยามไปยังคอเวอนเมนต์อังกฤษแลคอเวอนเมนต์อินเดีย ในการที่เขาได้ช่วยเปนธุระรับรองโดยแข็งแรงนั้น ข้าพเจ้าเหนว่าจะมีขอบใจแทนคอเวอนเมนต์ไปเองก็ได้แต่เปนการไปรเวตเท่านั้น เพราะฉนั้นข้าพเจ้าจึงได้สั่งให้พระยามหาโยธา มีหนังสือแสดงความขอบใจของคอเวอนเมนต์สยามไปยังคอเวอนเมนต์อังกฤษและคอเวอนเมนต์อินเดียตามทางราชการด้วย

ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

(เซนพระนาม) **เทวะวงษวโรประการ.**

(สำเนา) ที่ ๖๔๓๖ ได้รับวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ร.ศก[๒๕] ๑๑๑

ลอนดอนที่ ๒๒

วันที่ ๑๐ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก[๒๕] ๑๑๑

ข้าพเจ้า พระยามหาโยธา ราชทูตสยาม ณ กรุงลอนดอน ขอพระราชทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ด้วยตามลายพระหัตถ์ฉบับที่ ๙/๑๘๐๖ ลงวันที่ ๒๔ เมษายน ร. ศก[๒๕] ๑๑๑ โปรดเกล้าฯว่า ได้รับหนังสือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ว่าด้วยเรื่องเมื่อเสด็จออกไปราชการ ณ ประเทศยุโรป ถึงกรุงลอนดอนได้ขอให้ลอดสอลสเบอรีช่วยชักนำถึงเคดิฟแลเจ้าพนักงานซึ่งประจำเมืองอิยิบต์ ทั้งคอเวอนแมนต์อินเดียด้วยเวลาที่เสด็จกลับ ลอดสอลสเบอรีได้รับรองเปนธุระโดยความยินดี

ครั้นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสด็จถึงเมืองอิยิบต์ เคดิฟแลคอเวอนแมนต์พร้อมกันกับราชทูตแลกงสุลอังกฤษที่เมืองอิยิบต์ได้เปนธุระรับรองโดยแขงแรงอย่างยิ่ง เมื่อเสด็จถึงเมืองอินเดีย คอเวอนแมนต์แลไวซรอยก็ได้ต้อนรับโดยดี ให้ได้ความศุขทุกอย่าง ขอให้ตอบขอบใจไปยังคอเวอนแมนต์อังกฤษด้วย

จึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าคิดอ่านดู ควรจะมีหนังสือแสดงความขอบใจของคอเวอนแมนต์สยาม ไปยังคอเวอนแมนต์อังกฤษได้ก็ให้มีไปตามธรรมเนียม ถ้าเหนว่าควรจะมีแต่หนังสือ

ไปรเวศของใต้ฝ่าพระบาท ก็ให้ข้าพระพุทธเจ้างดเสีย แลมีใบบอกกราบทูลเข้ามานั้น ได้ทราบเกล้าฯ ทุกประการแล้ว

การเรื่องนี้ เมื่อข้าพระพุทธเจ้าไปถวายพระราชสาส์นแด่กวินที่วังวอนเซอ เมื่อได้พบพูดกันกับลอดกรอสนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้แสดงความขอบใจเขาครั้ง ๑ ครั้นข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานลายพระหัตถ์เรื่องนี้ เมื่อข้าพระพุทธเจ้าไปลา ลอดสอลสเบอรี จะข้ามไปถวายพระราชสาส์น ณ เมืองฮอลันด์ แลเมืองเบลเยียม ลอดสอลสเบอรีไม่ว่าง ข้าพระพุทธเจ้าจึ่งได้ไปลาเซอทอมัสซอนเดอซัน อันเดอเสเกรตารี ที่ฟอเรนออฟฟีซ ได้แจ้งความว่า ข้าพระพุทธเจ้าได้รับลายพระหัตถ์ใต้ฝ่าพระบาท โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าแสดงความขอบใจแทนคอเวอนแมนต์สยามต่อคอเวอนแมนต์อังกฤษเปนอันมากในการที่ลอดสอลสเบอรีได้ช่วยจัดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชนุภาพ ได้รับการรับรองของคอเวอนแมนต์อังกฤษเวลาเสด็จออกไปยุโรป จนเวลาเสด็จกลับทางเมืองอิยิบต์และเมืองอินเดียนั้น

เซอทอมัสซอนเดอซันตอบว่า มีความยินดีมากที่ได้ฟังจากข้าพระพุทธเจ้าแสดงความขอบใจ เขาจะแจ้งความให้ลอดสอลสเบอรีทราบ ข้าพระพุทธเจ้าลากลับ มาคิดด้วยเกล้าฯ ว่า จะไปปฤกษากับราชทูตฮอลันด์ว่า การที่ได้ไปแสดงความขอบใจเขาเท่านั้น จะสมควรแลพอแก่การฤาไม่ โดยไม่ได้มีหนังสือไปในทางราชการ พอรุ่งขึ้นมิสเตอเวอนีกลับออกไปถึง มาหาข้าพระพุทธเจ้าที่เลเกชั่น ข้าพระพุทธเจ้าได้ปฤกษาการเรื่องนี้ มิสเตอเวอนีว่าต้องมีหนังสือไปในทาง

ราชการ เพราะเขาได้จัดการรับรองในทางราชการอย่างดี ก็ต้องแสดงความยินดีแลกิริยาขอบใจไปในทางราชการด้วย จึ่งจะสมควร

ข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือแสดงความขอบใจแทนคอเวอนแมนต์สยาม ไปยังมาควิสออฟสอลสเบอรี ผู้ว่าการต่างประเทศอังกฤษ ฉบับ ๑ ลงวันที่ ๗ เดือนนี้ ได้รับพระราชทานคัดสำเนาทูลเกล้า ฯ ถวายมาด้วยแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

(เซน) **มหาโยธา.**

ได้รับวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ร. ศก ๒๕ ๑๑๑

(สำเนา ๑ ไปกับ ร. ที่ ๒๒)

สำเนาคำแปลที่ ๖๔๓๗ หนังสือพระยามหาโยธา ราชทูตสยาม ถึง มาควิสออฟสอลสเบอรี เสนาบดีว่าการต่างประเทศ กรุงอังกฤษ.

ศาลาว่าการราชทูตสยาม ณ กรุงลอนดอน

วันที่ ๗ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๒๕ ๑๑๑

ด้วยข้าพเจ้าได้รับคำสั่งจากคอเวอนเมนต์ของข้าพเจ้า ให้แสดงต่อท่านว่า คอเวอนเมนต์สยามมีความนิยมยินดีอย่างที่สุด ในการที่คอเวอนเมนต์อินเดียได้เปนธุระรับรองพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพอย่างแขงแรง เมื่อเวลาที่ได้เสดจเดินทางในประเทศอินเดียเมื่อเรว ๆ นี้

การที่ข้าราชการผู้ ใหญ่ น้อย ในอินเดียได้แสดงอัทธยาไศรยอันดีต่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ อยู่เปนนิตย์นั้น ก็นับว่าเสมอกันกับที่ไวสรอยอินเดียแลเคาน์นอเมืองบอมเบได้แสดงความรักใคร่เกื้อกูลต่อพระองค์ท่านด้วยเหมือนกัน

เมื่อได้เสดจไป ณ เมือง หนึ่ง ใด ในประเทศอินเดียนั้น ก็มีผู้คอยเอาใจใส่เปนธุระให้ท่านได้ทรงรับความสนุกนิ์สำราญ แลได้ประโยชน์ในการที่ได้ทอดพระเนตรในเวลาที่เดินทาง ไป มา กับพวก

เหล่านั้นพร้อมตัวอยู่เสมอ ที่จะ อธิบาย สืบสวน ในการงานต่าง ๆ ให้ทรงทราบ ตามแต่จะมีพระประสงค์โดยทุกแห่ง

อนึ่ง ข้าพเจ้าก็ได้มาที่ฟอเรนออฟพีศเมื่อวานซืนนี้ เพื่อที่จะได้แสดงความให้ท่านทราบตามนี้ แต่เซอตอมัสซานเดอซอน (Sir Thomas Sanderson) บอกข้าพเจ้าว่าท่านติดราชการสำคัญมาก ข้าพเจ้าจึงมิได้ขอพบกับท่าน ด้วยเหนว่าจะมีเปนหนังสือมาก็ได้เหมือนกัน

ข้าพเจ้าขอแสดงความนับถือต่อท่านอย่างสูงที่สุด กับมีความอ่อนน้อมต่อท่านด้วย.

(เซน) **มหาโยธา.**

Copy No. 6437 (11 July 1892)

The Siamese Legation
23 Ashburn Place S.W.
June ,7th. 1892.

My Lord,

I have received instruction from my Government to express to your Lordship their high appreciation of the cordiality of the reception given to His Royal Highness Prince Damrong during his recent journey through India.

The invariable courtesy shown to the Prince was not more marked than the friendship and hospitality extended to him by Indian Officials of all ranks and especially by their Excellencies The Viceroy of India and the Governor of Bombay.

In every place he visited there were those who spared no trouble to make his tour interesting and agreeable and who were ready to give H.R.H. information of any kind which he desired to gain while in the country I called at the foreign Office recently to express this person ally to your Lordship, but, hearing from Sir Thomas Sanderson how pressed you are at this time with important business I would not ask for an interview when a letter would serve the purpose equally well.

I have the honour to be with the highest consideration.

Your Lordship
Most obedt. humble servant
(Signed) ***Maha Yotha.***

The Marquis of Salisbury
H.G.
tc. tc. tc.

(สำเนา) ที่ ๕/๖๙๗๐ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๑๗ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีว่าการกรมมหาดไทย

ด้วยตามความในหนังสือของข้าพเจ้า ลงวันที่ ๒๔ เมษายน ว่าด้วยได้สั่งให้พระยามหาโยธามีหนังสือแสดงความขอบใจไปยังคอ-เวอนเมนต์อังกฤษแลคอเวอนเมนต์อินเดียความแจ้งอยู่แล้ว

ครั้น ณ วันที่ ๑๑ เดือนนี้ ข้าพเจ้าได้หนังสือบอกพระยามหาโยธา ที่๒๒ลงวันที่๑๐มิถุนายน ว่าด้วยเมื่อไปลาลอดสอลสเบอรีจะข้ามไปถวายพระราชสาส์นเมืองฮอลันด์แลเมืองเบลเยียม ลอดสอลสเบอรีไม่ว่าง จึ่งได้ไปลาเซอทอมมัซซอนเดอซันอันเดอสิเกรตารีที่ฟอเรนออฟพีซได้แจ้งความตามหนังสือของข้าพเจ้าที่มีไป เซอตอมมัสซอนเดอซันตอบว่า จะแจ้งความให้ลอดสอลสเบอรีทราบแลภายหลังได้ปฤกษากับเวอนีในการเรื่องนี้อีก เวอนีเหนควรจะต้องมีหนังสือไปในทางราชการอีก พระยามหาโยธาจึ่งได้มีหนังสือแสดงความขอบใจแทนคอเวอนเมนต์สยามไปยังลอดสอลสเบอรีอีก ความแจ้งอยู่ในหนังสือบอกพระยามหาโยธา แลหนังสือพระยามหาโยธามีถึงลอดสอลสเบอรีที่ข้าพเจ้าได้คัดสำเนาถวายมาในซองนี้ด้วยแล้ว

ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

(เซนพระนาม) **เทวะวงษวโรประการ.**

(สำเนา) ที่ ๔๙/๖๙๗๓ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๑๗ กรกฎาคม ร. ศก ๑๑๑

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ มายังพระยามหาโยธา ราชทูตวิเสศ ณ กรุงลอนดอน

ด้วยเมื่อ ณ วันที่ ๑๑ เดือนนี้ ได้รับหนังสือที่ ๒๒ ลงวันที่ ๑๐ มิถุนายน ว่าด้วยได้ไปแสดงความขอบใจแทนคอเวอนเมนต์สยาม ในการที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสดจไปในทางอินเดียต่อเซอทอมมัสซอนเดอซัน แลได้มีหนังสือแสดงความขอบใจไปยังลอสสอลสเบอรีอีกฉบับ ๑ ส่งสำเนาหนังสือที่มีไปเข้ามาด้วยนั้น ได้รับแลทราบความทุกประการแล้ว.

ประทับตราบัวแก้วน้อยมาเปนสำคัญ.

(สำเนา) ที่ /๗๕๒๗ ได้รับวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ร. ศก ๒๕ ๑๑๑

ที่ ๓๑ **โฮเตนดูเวียดูเลน กรุงเฮก**

วันที่ ๑๗ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๒๕ ๑๑๑

ข้าพระพุทธเจ้า พระยามหาโยธา ราชทูตสยาม ณ กรุงลอนดอน ขอพระราชทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ทรงทราบใต้ฝ่าพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับหนังสือลอนสอลสเบอรี ผู้ว่าการต่างประเทศอังกฤษฉบับ ๑ ตอบรับหนังสือข้าพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงความขอบใจคอเวอนเมนต์อังกฤษ จัดการรับรองพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ฯ ใจความในหนังสือนั้น ว่าจะนำข้อความตามหนังสือข้าพระพุทธเจ้า ไปยังเสเกรตารีออฟสเตตสำหรับอินเดีย ความแจ้งอยู่ในหนังสือลอสสอลสเบอรี ลงวันที่ ๑๑ เดือนนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานให้คัดสำเนาทูลเกล้า ฯ ถวายมาด้วยแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ประทับตราสำหรับราชทูตสยาม ณ กรุงลอนดอน

(เซน) มหาโยธา.

(สำเนา) ที่ ๗๕๒๘ ได้รับวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ร. ศก ๑๑๑ (๒๕ อยู่เหนือคำว่า ศก)

คำแปลหนังสือมารกวิสออฟสอลสเบอรี เสนาบดีว่าการต่างประเทศ กรุงอังกฤษ ถึงพระยามหาโยธา ราชทูตสยาม

ศาลาว่าการต่างประเทศ กรุงลอนดอน

วันที่ ๑๑ มิถุนายน ร. ศก ๑๑๑ (๒๕ อยู่เหนือคำว่า ศก)

ด้วยข้าพเจ้าขอตอบรับหนังสือของท่านลงวันที่ ๗ เดือนนี้ ซึ่งท่านได้แสดงความต่อข้าพเจ้าว่า คอเวอนเมนต์สยามมีความนิยมยินดีในการที่ได้รับรอง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เวลาที่ได้เสด็จเดินทางในประเทศอินเดียเมื่อเรว ๆ นี้

บัดนี้ข้าพเจ้าจะมีความยินดีเปนอันมาก ที่จะนำข้อความตามหนังสือของท่านไปให้เสกเรแตรีออฟสเตดสำหรับอินเดียทราบด้วย.

ข้าพเจ้าขอแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

(เซน) **สอลสเบอรี**

Copy of no. 7528 Recd. 25th. July 1892

Foreign office
11th. June 1892.

Monsieur le Ministre,

I have the honour to acknowledge the receipt of your note of the 7th. inst. in which you express to me the appreciation of your Government at the reception given to His Royal Highness Prince Damrong during his recent tour in India.

I shall have much pleasure in communicating your note to the Secretary of State for India.

I have the honour
(Sgd.) ***Salisbury.***

(สำเนา)

ส. ที่ ๒๙๙/๑๑๑ ต,ป, ๙๔ พระที่นั่งจักรกรีมหาปราสาท

วันที่ ๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ๒๕

กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ

ด้วยเมื่อครั้งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสด็จประเทศยุโรป ได้พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ช้างเผือกแก่มิสเตอเวอนี
เกฮีเนียส แต่ดวงตรานั้น กรมหมื่นดำรงราชานุภาพได้พระราชทานไวก์
แล้ว ยังแต่ประกาศนียบัตร บัดนี้เกล้ากระหม่อมได้ให้เขียนแลนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายทรงเซนแลประทับพระราชลัญจกรเสร็จแล้ว จึ่งได้ส่งประกาศนียบัตรมาถวายฝ่าพระบาท เพื่อฝ่าพระบาทจะได้ส่งไปตามเวลาสมควร.

(เซนพระนาม) **สมมตอมรพันธุ์.**

รับวันที่ ๑๙ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ที่ ๔๕/๓๗๕๔ **ศาลาลูกขุนในฝ่ายซ้าย**

วันที่ ๑๓ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

กราบทูล กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ ทรงทราบ

ด้วยเกล้า ฯ ได้กราบบังคมทูลถึงเรื่องราชบรรณาการ ซึ่งจะพระราชทานตอบแทนพระเจ้าแผ่นดินแลเจ้านายต่างประเทศ ซึ่งได้ให้เกล้า ฯ พาบรรณาการเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เกล้า ฯ คิดกะทูลเกล้า ฯ ถวายตามเหนสมควร

เกล้า ฯ ได้คิดด้วยเกล้า ฯ เหนดังนี้ คือ

(๑) สุลต่านเตอรกีที่ได้ทรงรับรองเจ้านายไทยโดยอย่างดี แลเตอรกีเปนประเทศอันยังมิได้มีพระราชไมตรีต่อกันมาแต่ก่อน ประการหนึ่ง สุลต่านได้ฝากบุหรี่แลยาสูบกับสมุดกฎหมายมาให้ทูลเกล้า ฯ ถวาย ประการหนึ่ง สุลต่านได้ดำรัสรับว่าจะส่งเครื่องราชอิศิริยาภรณ์มาถวายในพระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัว ด้วยประการ ๑

จึงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ควรโปรดเกล้า ฯ มีพระราชสารแลให้พระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์[๑]เชิญเครื่องราชอิศิริยาภรณ์มหาจักรี กับงากึ่งคู่หนึ่ง เปนราชบรรณการตอบแทนไปถวายสุลต่านเตอรกีแห่ง ๑

(๒) ในสามเมืองไฮเดอระบัด ได้ฝากสมุดรูปเมืองไฮเดอระบัดมาทูลเกล้า ฯ ถวายเล่ม ๑ เหนด้วยเกล้า ฯ ว่า ควรโปรดเกล้า ฯ

---

(๑) พระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์

พระราชทานสมุดรูปเมืองไทยส่งราชทูตอังกฤษไปเปนตอบแทน เล่ม ๑

(๓) มหาราชาเมืองพารานสีฝากรูปเข้ามาทูลเกล้าฯ รูป ๑ เห็นด้วยเกล้าฯ ควรพระราชทานพระบรมรูป ให้ราชทูตอังกฤษส่งไปตอบแทนพระรูป ๑[๑]

เกล้าฯ เห็นด้วยเกล้าฯ ดังนี้ ขอฝ่าพระบาทได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบฝ่าลอองธุลีพระบาทด้วย.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย.

---

(๑) สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จต่างประเทศคราวนี้ ได้ทรงพระนิพนธ์เรื่องไปเมืองเตอรกี และพิมพ์ไว้ในหนังสือเรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๒ และทรงพระนิพนธ์เรื่องสืบพระศาสนาในอินเดีย ซึ่งได้จัดพิมพ์รวมไว้ในหนังสือนิทานโบราณคดี

Copy No. 18814 (26 Feb. 92)

Siamese Decorations for Constantinople

Grand Cross of the White Elephant

---

1. H.E. Munir Pacha Grand Master of Ceremonies

Grand Cross of the Crown of Siam

---

1. H.E. Ibrahim Bey Master of Ceremonies
2. H.E. General Ahmed Aids de Camp de His Imperial
   Aly Pacha Majesty Specially attached to H.R.H. Prince
   Damrong

Grand officer of the Crown of Siam

---

1. H.E. Ghalib Bey Master of Ceremonies
2. H.E. Emin Bey Chamberlain to His Imperial Majesty.

Commander of the White Elephant

---

1. Hilmy Bey Master of Ceremonies
2. Lt. Colonel Chefek Bey Aide de Camp of His Imperial Majesty
   specially attached to H.R.H. Prince Damrong
3. Hakki Bey Interpretor to His Imperial Majesty

Commander of the Crown of Siam

---

1. Chefik Bey Interpretor to His Imperial Majesty
2. Aly Bey Effendi Chamberlain to His Imperial Majesty

Officer of the White Elephant

---

1. Mehmed Bey Captain of the Imperial Yacht Talia
2. Manot Bey Doctor of the Imperial Yacht Talia

Officer of the Crown of Siam

---

1. Ahmed Shaoush Specially attached to H.R.H. Prince Damrong
2. Haki Effendi 2d. Captain of the Imperial Yacht Talia
3. Sew fik Effendi Captain of the launch

Knight of the Crown of Siam

---

1. Mustapha Shaoush Specially attached to H.R.H. Prince Damrong
2. Mehmed Shaoush Specially attached to H.R.H. Prince Damrong
3. Mahmond Shaoush Specially attached to H.R.H. Prince Damrong

---

For Egypte

Commander of the Crown of Siam

---

1. Colonel Joussouf Sia Bey Aide de Camp of H.H. the Khedive
2. Captain Ali Bey Captain of the Yacht of H.H. the Khedive

Officer of the White Elephant

---

1. Ramadhan Bey Director of the Egyptian Railway.

(สำเนา)

ส, ที่ ๓๙๕/๑๑๑ ต, ป, ๑๒๐ พระที่นั่งจักรกรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๘ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ

ด้วยฝ่าพระบาทมีลายพระหัตถ์ที่ ๔๙/๑๖๘๔๕ ลงวันที่ ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๑๑๐ มาว่า ด้วยประกาศนิยบัตรที่จะพระราชทานแก่ชาวต่างประเทศ ที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ได้นำดวงตราเครื่องราชอิศริยาภรณ์ไปพระราชทานแล้ว

ภายหลังมีลายพระหัตถ์ที่ ๖๔/๑๘๔๕๒ ลงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๐ ส่งบาญชีรายชื่อข้าราชการเมืองเยรมัน ออสเตรีย เดนมาก สวิเดน ซึ่งได้รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์แล้วนั้นมา

แล้วมีลายพระหัตถ์ที่ ๖๘/๑๙๔๐๕ ลงวันที่ ๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๐ ส่งบาญชีชื่อข้าราชการเมืองอียิบต์แลรุสเซียมารวมทั้งสิ้นเปนผู้ที่จะได้รับพระราชทานประกาศนิยบัตร ๗๒ คน บัดนี้เกล้ากระหม่อมได้เขียนประกาศนิยบัตร ๗๑ ฉบับเสร็จแล้ว ยังขาดแต่เอเวเดน เจ้าพนักงานห้องบรรธม ชาติเดนมากคน ๑ เพราะไม่มีชื่อตรามาในบาญชี เกล้ากระหม่อมขอส่งประกาศนิยบัตร ๗๑ ฉบับนี้ไปถวายด้วยแล้ว เพื่อฝ่าพระบาทจะได้ส่งไปพระราชทานตามเวลาที่สมควร.

(เซนพระนาม) **สมมตอมรพันธุ์.**

คำแปล ที่ ๑๘๘๑๑ ได้รับวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ร,ศก ๑๑๐ [๒๔]

โทรเลขของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ อยู่ที่เมืองไคโร บอกถึงที่ว่าการราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส เมื่อ ณ วันที่ ๓๐ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก [๒๔] ๑๑๐

ขอส่งโดยเรว ออฟฟีซเซอช้างเผือกให้แก่ คอลอแนนต์ ยูซุฟเบราชองครักษของเคดีวี ส่งให้ที่ว่าการราชทูตทาระกี ณ กรุงปารีส.

(เซนพระนาม) **กรมหมื่นดำรงค์.**

คำแปล ที่ ๑๘๘๐๘ ได้รับวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ร,ศก ๑๑๐ [๒๔]

หนังสือเขียนในที่ว่าการราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส

ลงวันที่ ๑๑ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ [๒๔]

หลวงอร่าม ผู้ว่าการแทนราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส แจ้งความมายังอรรคมหาราชทูตทาระกีที่กรุงปารีส

ด้วยตามคำสั่งที่ข้าพเจ้าได้รับแต่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพนั้น ข้าพเจ้าขอส่งบาญชีผู้ซึ่งได้รับเครื่องราชอิศริยาภรณ์สยาม ๒๑ นาย สิบแปดนายนั้นอยู่ที่เมืองกงสะตันที่โนปลือ อีก ๓ นายอยู่ที่เมืองอียิบ แลข้าพเจ้าได้ส่งหีบที่ใส่เครื่องอิศริยาภรณ์ที่ได้พระราชทานนั้นมาหีบ ๑ ด้วย ขอท่านได้ช่วยส่งหีบนั้นไปยังท่านมูเนียวปาชา เจ้าพนักงานกรมวัง ของพระเจ้าสุละต่านเมืองทาระกีด้วย.

คำแปล ที่ ๑๘๘๐๙ ได้รับวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ร.ศก ๑๑๐ ๒๔

เขียนที่ว่าการราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส

ลงวันที่ ๑๒ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ๒๔

หลวงอร่ามเรืองฤทธิ ว่าการแทนราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส แจ้งความมายังบารอนโมเรงฮิน อรรคมหาราชทูตรูเซีย ณ กรุงปารีส

ด้วยตามคำสั่งที่ข้าพเจ้าได้รับแต่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ข้าพเจ้าขอส่งบาญชีชื่อ ๒๒ นายที่ได้รับเครื่องราชอิศริยาภรณ์สยาม ในระหว่างที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพอยู่ที่เมืองลีวาเดียนั้น กับได้ส่งหีบมีเครื่องราชอิศริยาภรณ์หีบ ๑ มาพร้อมกับหนังสือนี้ ขอท่านได้โปรดช่วยส่งหีบกับบาญชีไปให้กับผู้ที่ได้รับเครื่องราชอิศริยาภรณ์ด้วย.

คำแปล ที่ ๑๘๘๑๒ ได้รับวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ร.ศก ๑๑๐ ²⁴

เขียนที่กรุงปารีส

ลงวันที่ ๑๗ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๒๔ ๑๑๐

เอซาดปาซา อรรคมหาราชทูตกรุงทาระกีที่กรุงปารีส ถึงผู้ว่าการแทนราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส

ด้วยข้าพเจ้าได้รับหนังสือที่ท่านมีถึงข้าพเจ้า ลงวันที่ ๑๑ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๒๔ ๑๑๐ ส่งบาญชีชื่อแลหีบ ๆ หนึ่งมีเครื่องราชอิศริยาภรณ์สยาม ที่ได้พระราชทานแก่เจ้าพนักงานหลายนายที่อยู่เมืองกงสะตันติโนปลือแลเมืองไคว์โร

ตามความประสงค์ของท่าน ข้าพเจ้าได้ส่งบาญชีกับหีบนั้น ไปยังท่านมอเนียปาซา เจ้าพนักงานกรมวังของพระเจ้าสุละตัน พระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าแล้ว.

คำแปล ที่ ๑๘๘๑๓ ได้รับวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ร.ศก ๑๑๐ ๒๔

เครื่องราชอิศริยาภรณ์สยามที่ได้พระราชทานไป ณ เมืองรูเซีย

มหาวราภรณ์

๑. เคานทโวรนซฟตาชคฟ เสนาบดีว่าการกรมวัง

มหาสุราภรณ์

๑. เยเนอราลอีเชเรวิน นายพลตรีกองทัพหลวง

๒. แอดมีแรลกาบี่ตอฟ นายพลเอกกรมทหารเรือที่ทเลแลกซี

จุลสุราภรณ์

๑. มองซิเออ มารัสลี เมเยอออฟโอเดซซา

นิภาภรณ์

๑. กัปตันคาซี ในเรือรบหลวงโอเรน

๒. เจ้าโวโบเลนสคี ราชองครักษ์ของพระเจ้าเอมเปรอ

มัณฑนาภรณ์

๑. คอลอแนล อานิซกอฟฟ์ อธิบดีกรมวัง

๒. มองซิเออ โกเบเลฟฟ์ กรมม้า

๓. มองซิเออ ซัลกอฟฟ์ ผู้ตรวจกรมรถไฟ ณ เมืองโวเลน

๔. เลบเตอแนนต์ คอลอแนนต์ เฟอสแมน ผู้รับรอง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

๕. กัปตัน เดรโนฟสะกี สำหรับเรือรบหลวงชื่อโอเรน

ภูษนาภรณ์

๑. กัปตัน เยฟเฟรมอฟฟ์ กับตันเรือรบหลวงชื่อเอริกลิก

๒. มองซิเออ อีเวนอฟฟ์ อินยิเนียสำหรับเรือรบชื่อโอเรน

๓. ดอกเตอ แปปแลฟสกี หมอสำหรับเรือรบชื่อโอเรน

ภัทราภรณ์

๑. มองซิเออ ครัตเชฟฟ์ คอมมันเดอ กองโปลิศ ณ เมืองยาตทา

๒. เลบเตอแนนต์ ดูเปรสท์ เอซาปุส ผู้ช่วยอธิบดีกรมวัง

๓. มองซิเออ เปโตรฟ เจ้าพนักงานจ่ายเงินที่วัง ณ เมือง ลีวาเดีย

๔. กัปตัน เซสเต กรมม้า ณ เมืองเอริกลิก

๕. กัปตัน ออวิตสกี สำหรับเรือรบชื่อเอริกลิก

๖. บารอนไสตเดอร์ เสเกรตารี ของเมเยอโอเดซซา

วิจิตราภรณ์

๑. มองซิเออ เยเรเบอีเนฟฟ์ สุบิเรียเตนเดนต์ ที่วังเอริกลิก

๒. เลบเตอแนนต์ ดราบาตูบิน ผู้ช่วยกรมวัง ณ เมืองเอริกลิก.

Copy No. 18813 (26 Feb. 92)

Siamese Decorations for Russia

Grand Cross of the White Elephant

---

1. Count Woronzoff, Minister of the Imperial Household.

Grand Cross of the Crown of Siam

---

1. General Isherewin, Adjudant General of the Imperial Staff
2. Admiral Hapitoff, Commander in Chief of the Black Sea Fleet

---

Grand–Officer of the Crown of Siam

---

1. Monsieur Marasly, Major of Odessa

Commander of the White Elephant

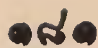
---

1. Captain Razi of the Imperial ship "Orel"
2. Prince Obolenski, Aide-de-camp to H.M. the Emperor

Commander of the Crown of Siam

---

1. Colonel Aniskkoff, Deputy Court Marshall
2. Monsieur Kobeleff, Master of the Horse
3. Monsieur Salkoff, Inspector General of Railways in Volen
4. Lt. Colonel Fersman, Specially attached to H.R.H. Prince Damrong
5. Captain Dranovsky, of the Imperial ship "Orel"

Officer of the White Elephant

---

1. Captain Jeffremoff, of the Imperial Yacht "Eriklik"
2. Monsieur Evanoff, Engineer of the ship "Orel"
3. Dr. Pablavsky, Doctor of the "Orel"

Officer of the Crown of Siam

---

1. Monsieur Gretsheff, Commander of Police at Jatta.
2. Lt. Dubrest Eschapus, Assistant Court Marshal
3. Monsieur Petroff, Quater master of the Palace at Livadia
4. Captain Seste, Master of the Horse at Eriklik
5. Captain Orghitsky, of the Imperial Yacht "Eriklik"
6. Baron Steiger, Secretary of the Major of Odessa.

Knight of the Crown of Siam

---

1. Monsieur Jerebeineff, Superintendent of Eriklik Palace
2. Lt. Drabatubin, Assistant Court Marshall at Eriklik.

คำแปล ที่ ๑๘๘๑๔ ได้รับวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ร.ศก ๑๑๐ ๒๔

เครื่องราชอิศริยาภรณ์สยามที่ได้พระราชทาน ในเมืองคอนสะแตนติโนเปอล

มหาวราภรณ์

๑. เอช. อี มูเนอปะชา อธิบดีว่าการกรมวัง

มหาสุราภรณ์

๑. เอช. อี. อิบราฮิมเบ เจ้าพนักงานกรมวัง

๒. ,, เยนเนอราลอามเมก เอลีปะชา ราชองครักษ์ในพระเจ้ากรุงเตอรกี ได้มารับราชการอยู่กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ

จุลสุราภรณ์

๑. เอช. อี. แกลิบเบ เจ้าพนักงานกรมวัง

๒. ,, อิมินเบ กรมวังในพระเจ้ากรุงเตอรกี

นิภาภรณ์

๑. ฮิลมี เบ เจ้าพนักงานกรมวัง

๒. เคอแนล เชฟพึกเบ ราชองครักษ์ในพระเจ้ากรุงเตอรกี ได้มารับราชการอยู่กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ

๓. แฮกกี เบ ล่ามในพระเจ้ากรุงเตอรกี

มันฑนาภรณ์

๑. เชพึก เบ ล่ามในพระเจ้ากรุงเตอรกี

๒. เอลี เบ เอฟเฟนกี กรมวังในพระเจ้ากรุงเตอรกี

ภูษนาภรณ์

๑. มิเมก เบ กัปตันในเรือยอชหลวง ชื่อซาเลีย

๒. มานอต เบ หมอกำกับเรือยอชหลวง ชื่อซาเลีย

ภัทราภรณ์

๑. อาหเมด เสาอุช ผู้รับรองพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ

๒. ฮาคีเอเฟนดี กัปตันที่ ๒ ณ เรือรบหลวงซาเลีย

๓. เซพีกเอเฟนดี กัปตันเรือกลไฟอย่างย่อม

วิจิตราภรณ์

๑. มุซทาฟา เสาอุช ผู้รับรองพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

๒. เมห์เมต เสาอุช ผู้รับรองพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

๓. มาหมอนต์ เสาอุช ผู้รับรองพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

สำหรับอียิบ

มัณฑนาภรณ์

๑. โคโลเนลยูสุบ ซีอาเบ อัดติกงของเจ้าเคดีฟ

๒. กัปตัน อาลี เบ กัปตันเรือรบของเจ้าเคดีฟ

ภูษนาภรณ์

๑. รามาดัน เบ ไดเรกเตอร์ รถไฟ ณ เมืองอียิปต์.

(สำเนา)

ร. ที่ ๕๓๕/๑๑๑ ศ.ธ. ๘ พระที่นั่งจักรกรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๙ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ถึงพระยาภาสกรวงษ

ด้วยกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ไปเมืองเตอรกีครั้งนี้ สุลต่านได้จัดการรับรองเปนอย่างดี แลได้ฝากบุหรี่แลยาสูบกับสมุดกฎหมายมาให้ควรมีของส่งไปตอบแทน ให้พระยาภาสกรวงษจัดงาช้างที่ตั้งอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สถานสองกิ่งส่งให้กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ เพื่อจะได้ส่งไปให้สุลต่านเตอรกีเปนของตอบแทน.

(ทรงเซนพระราชหัตถเลขา) **สยามินทร์.**

(สำเนา) ร. ที่ ๕๓๖/๑๑๑ ต.ป. ๙๐ **พระที่นั่งจักรกรีมหาปราสาท**

วันที่ ๑๙ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ถึง กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ

ด้วยการที่กรมหมื่นดำรงราชานุภาพไปเมืองเตอรกีครั้งนี้ สุลต่านได้จัดการรับรองเปนอย่างดี แลได้ฝากบุหรี่แลยาสูบกับสมุดกฎหมายมาให้ แลว่าจะส่งเครื่องราชอิศริยาภรณ์มาให้ด้วยนั้น เห็นว่าควรจะส่งเครื่องราชอิศริยาภรณ์มหาจักรกรีบรมราชวงษ์แลงาช้าง ๒ กิ่งไปให้เปนของตอบแทน ให้เธอร่างพระราชสาสนถึงสุลต่านเตอรกีแลมีคำสั่งไปให้พระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์ เปนผู้เชิญเครื่องราชอิศริยาภรณ์ไปให้สุลต่านด้วย.

(ทรงเซนพระราชหัตถเลขา) **สยามินทร์.**

รับวันที่ ๒๕ กันยายน ศก ๑๑๑ ๒๕

ที่ ๕๑/๑๒๕๖๕ ศาลาลูกขุนในฝ่ายซ้าย

วันที่ ๒๔ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ๒๕

กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ทรงทราบ ฝ่าพระบาท

ด้วยประทานลายพระหัตถ์ที่ ๑๒๐/๑๑๑ ลงวันที่ ๑๙ กันยายน ร.ศ. ๑๑๑ รับสั่งถามเรื่องพวกรุสเซียนนั้น ได้ทราบแล้ว

เรื่องนี้ เกล้า ฯ เข้าใจว่า พวกรุสเซียนที่ได้เข้ามาเฝ้าทูลลออง ฯ ในกรุงเทพ ฯ กับซาร์วิตช์ ขอฝ่าพระบาทได้รับสั่งถามที่กรมท่า.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ดำรงราชานุภาพ

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย.

รับวันที่ ๑๘ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ที่ ๖๔/๑๘๔๔๒ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา

ด้วยตามความในหนังสือของข้าพเจ้า ที่ ๔๙/๑๖๘๔๕ ลงวันที่ ๒๓ มกราคม ร. ศก ๑๑๐ ขอพระราชทานปกาสนียบัตรนั้น ความแจ้งอยู่แล้ว

ภายหลังข้าพเจ้าได้รับหนังสือบอกพระยามหาโยธาราชทูตสยาม ณ กรุงเบอรลิน ที่ ๘๗/๑๑๐ ลงวันที่ ๓๑ ธันวาคม ว่าด้วยพระสุริยานุวัตร ส่งบาญชีรายชื่อข้าราชการเมืองเยอรมัน ออสเตรีย เดนมาร์ก สวิเดน ตามซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพได้นำเครื่องราชอิศริยาภรณ์ออกไปพระราชทานให้แล้ว ข้าพเจ้าจึ่งได้สอบกับบาญชีที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพส่งมา ถูกกันบ้าง ไม่ถูกกันบ้าง ข้าพเจ้าได้คัดบาญชีรายชื่อข้าราชการต่างประเทศที่ไม่มีชื่อในบาญชี พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ส่งมานั้นถวายมาในซองนี้ด้วยแล้ว เพื่อที่ท่านจะได้ทำปกาสนียบัตรได้โดยสดวก

ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

เทวะวงษวโรประการ.

คำแปล ที่ ๑๗๓๗๖ ได้รับวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ร.ศก ๑๑๐ ๒๔

บาญชีเครื่องราชอิศริยาภรณ์ ที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ได้นำไปพระราชทานตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเดจพระเจ้าแผ่นดินสยาม ที่กรุงโกเปนเฮเกน วันที่ ๕ พฤษจิกายน ๑๑๐

ซี	แอลวอนโลเวนสเคียลด์มาแชล	
	ที่หนึ่งพนักงานกรมวัง	มหาสุราภรณ์
แอฟ	วีแอฟ โรเซนแสตนด์	
	เลขานุการไปรเวต	มหาสุราภรณ์
แอล	คาสแตนด์สเคียลด์	
	มาแชลที่หนึ่ง ณ สำนักนิ์พระนางเจ้า	มหาสุราภรณ์
แอล	มอลทะกี	
	มาแชลที่หนึ่ง ณ สำนักนิ์พระบรมโอรสาธิราช	จุลสุราภรณ์
เลนซ	บารอนโรเซนนอนเลน	
	เสนาบดีว่าการต่างประเทศ	มหาวราภรณ์
บีเอ	แอฟ แอส เวเดน	
	ราชปลัดทูลฉลองกรมท่า	มหาสุราภรณ์
แอส	ไอเอ บัวอีเซ่น	
	เลขาธิการฝ่ายกรมต่างประเทศ	จุลสุราภรณ์
ซี	แอฟ ซี บี กวาเอดี	
	เลขาธิการฝ่ายกรมต่างประเทศ	มัณฑนาภรณ์

บารอน ยิ.ซี. ซีเทน
เลขานุการฝ่ายกรมต่างประเทศ มัณฑนาภรณ์

ไอไอ บันซัน
เสนาบดีกรมยุทธนาธิการ มหาสุราภรณ์

คอลอเนล แอฟ. แอฟ. วอนยาโคบี
ราชปลัดทูลฉลองกรมยุทธนาธิการ จุลสุราภรณ์

คอลอเนล โตบีเซน
อธิบดีโรงฝึกหัดออฟฟิเซอร์ จุลสุราภรณ์

คอลอเนล ซี. ไอ. ซอมเมอแฟลต์
เจ้ากรมผู้ตรวจบ้อม จุลสุราภรณ์

นายตรวจ บี คอร์ฟ มัณฑนาภรณ์

กัปตัน เย. บี. คอร์ฟ ภูษนาภรณ์

กัปตัน โอบูล
ราชองครักษ์แห่งพระบรมโอรสาธิราช มัณฑนาภรณ์

คอลอเนล สำหรับกลจักรโอดับลิวฮุสเกียร์
ผู้รับราชการในพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นดำรงค์ จุลสุราภรณ์

แอน แอฟ ราวัน
เสนาบดีกรมทหารเรือ มหาวราภรณ์

แอฟ บี เอ อู คอล
ราชปลัดทูลฉลองกรมทหารเรือ จุลสุราภรณ์

คอมมานเดอ วี เอ คาสะเตนเซน

	โรงเรียนทหารเรือ	จุลสุราภรณ์
โปสต	กัปตัน ไอซี กราฟต์	จุลสุราภรณ์
โปสต	กัปตัน แอฟ เอช ยอนกี ผู้บัญชาการกรมต่อเปโด	จุลสุราภรณ์
แอฟ	ซี มี ยินด์ คอมมันเดอทหารเรือ	มัณฑนาภรณ์
นายร้อยโท กรมแสง	แดรกเกนเบ๊ก	ภัทราภรณ์
แอล	แอฟ เปบี นายตรวจโรงภาษี	ภัทราภรณ์
เอ	วอน อีรเยน เบ๊ก เจ้าพนักงานห้องบรรธม	มัณฑนาภรณ์
คอมมันเดอเรือรบ	แอสโยเยเซน	มัณฑนาภรณ์
เอเวเดน	เจ้าพนักงานห้องบรรธม ผู้กำกับอยู่ ด้วยพระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้า สายสนิทวงษ์	ในบาญชีตราไม่มี.

เครื่องราชอิศริยาภรณ์ที่จะพระราชทาน ณ กรุงเวียนา

มหาสุราภรณ์

๒ เฟอดีแนนด์ เคานต์ซู ตรอดมานสตอฟเวนซิเบ๊ก เปรซิเดนในที่ประชุมเฮาสออฟลอดโคลเดนเวลียส ออเดอ หัวน่าเชมเบอเลียนของสมเดจพระเจ้าเอมเปรอ.

Copy No. 17376 (1 Feb. 92)

List of Decorations presented by H.R.H. Prince Damrong in compliance with the command of His Majesty the King of Siam.

Copenhagen, Nov. 5. 1891.

First Marshal of the Court C.L. von Lövenshiold	S. Kr. 1
H. Ms Private Secretary F.V.F. Rosenstand	S. Kr. 1
First Marshal of the Court of H.M. the Queen L. Castenshiold	S. Kr. 1
First Marshal of the Court of H.R.H. the Crown Prince L. Moltke	S. Kr. 2
H.E. the Minister of Foreign Affairs Lehns Baron Rosenörn Lehn	S.W.E. 1
Under Secretary of State for Foreign Affairs P.A.F.S. Vedel	S. Kr. 1
Departmental Secretary of the Foreign Office. S.J.A. Bousen	S. Kr. 2
Departmental Secretary of the Foreign Office C.F.C.P. Quaade	S. Kr. 3
Departmental Secretary of the Foreign Office Baron G.C. Lythen Adler	S. Kr. 3
H.E. the Minister of War J.J. Bahnson	S. Kr. 1
Under Secretary of State of the War Office Colonel F.F. v. Jacobi	S. Kr. 2
Chief of the Officer School Colonel Tobiesen	S. Kr. 2
Inspector General of Fortifications Colonel C.T. Sommerfeldt	S. Kr. 2
Inspector P. Dorph	S. Kr. 3

Captain G.P. Dorph	S.W.E. 4
Captain O. Bull. Aide-de-Camp to H.R.H. the Crown Prince	S. Kr. 3
Colonel of Engineers O.W. Hoeshier Attached to H.R.H. Prince Damrong	S. Kr. 2
H.E. the Minister of the Navy N.F. Ravn	S.W.E. 1
Under Secretary of State for the Navy F.P.A. Udall	S. Kr. 2
Chief of the Naval Academy Commander V.A. Casstensen	S. Kr. 2
Post Captain I.C. Kraft	S. Kr. 2
Post Captain Superintendent of Torpedo Department F.H. Johnke	S. Kr. 2
Commander Royal Navy F.C. Mygind	S. Kr. 3
Lieutenant at the Naval Arsenal Drackenberg	S. Kr. 4
Inspector of Customs L.F. Pape	S. Kr. 4
Gentleman of the Bed Chamber A. v. Irgens Bergh	S. Kr. 3
Commander of the Royal Navy S. Bojesen	S. Kr. 3
Gentleman of the Bed Chamber A. Vedel, attached to Prince Chao Sai Sanitwongse.	

Vienna

Grand Cross of the Crown:

2 Ferdinand Count Zu Trautmann sttorff Weinsberg, President of the House of Lords Golden Vliess Order Chief Chamberlain of H.H. the Emperor.

รับวันที่ ๑๘ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก [๒๕] ๑๑๑

ที่ ๖๘/๑๙๔๐๕ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๖ มีนาคม รัตนโกสินทรศก [๒๔] ๑๑๐

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา

ด้วยตามความในหนังสือของข้าพเจ้า ที่ ๖๔/๑๘๔๕๒ ลงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ร. ศก [๒๔] ๑๑๐ ขอรับพระราชทานปกาสนิยบัตรนั้น ความแจ้งอยู่แล้ว

บัดนี้ข้าพเจ้าได้รับหนังสือบอกพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ ป. ที่ ๑๗ ลงวันที่ ๒๓ มกราคม ร. ศก [๒๔] ๑๑๐ ฉบับ ๑ นำส่งบาญชีชื่อข้าราชการเมือง อียิปต์ รุสเซีย ที่กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพได้นำเครื่องอิศริยาภรณ์ไปพระราชทานให้ แจ้งอยู่ในสำเนาบาญชีแลหนังสือบอกกับหนังสือไปมาที่ได้คัดสำเนารวม ๘ ฉบับ สอดซองถวายมานี้แล้ว

แลข้าพเจ้าได้สอบบาญชีที่พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนานุวงษส่งมาครั้งนี้ กับบาญชีรายชื่อข้าราชการเมืองต่างประเทศที่ได้รับพระราชทานเครื่องอิศริยาภรณ์ครั้งก่อนให้แล้ว ชื่อไม่เหมือนกัน แลท่านจะได้ทำปกาสนิยบัตรด้วย

ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

เทวะวงษวโรประการ.

สำเนา ที่ ๑๘๘๐๗ ได้รับวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ร. ศก ๑๑๐ ๒๕

ป. ที่ ๑๗ **เขียนที่ว่าการราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส**

วันที่ ๒๓ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ ๒๔

ข้าพระพุทธเจ้า พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ ราชทูตสยามกรุงปารีส ขอพระราชทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ณ กรุงเทพฯ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับโทรเลขจากพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ๒ฉบับ มีความว่า ให้ส่งตราเครื่องอิศริยาภรณ์ไปให้ข้าราชการที่เมืองอิยิบสามนาย แล้วภายหลังมิสเตอไวก์กลับจากตามเสดจพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพมาถึงกรุงปารีส แจ้งความแก่ข้าพระพุทธเจ้าอีกว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพรับสั่งมากับมิสเตอไวก์ว่า ให้ส่งเครื่องอิศริยาภรณ์ไปให้ข้าราชการที่เมืองอิยิบอีก ๑๘ นาย ที่เมืองรุสเซีย ๒๒ นาย หลวงวิสูตรโกษาผู้ว่าการแทนราชทูตสยาม จึงได้มีหนังสือนำส่งดวงตราเครื่องอิศริยาภรณ์ ไปยังราชทูตเตอรกีแลราชทูตรุสเซียซึ่งประจำอยู่ ณ กรุงปารีส ขอให้เขาช่วยส่งไปให้กับผู้ที่กล่าวมาตามรับสั่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ นั้นแล้ว

ครั้งนี้ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานถวายสำเนาโทรเลขพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ ๒ ฉบับ บาญชีรายชื่อผู้ที่

ได้รับเครื่องอิศริยาภรณ์ ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชา-นุภาพประทานไป ๒ ฉบับ กับสำเนาหนังสือหลวงวิสูตรโกษา มีนำส่งเครื่องอิศริยาภรณ์ไปถึงราชทูตเตอรกี ราชทูตรุสเซีย๒ฉบับ แลสำเนาหนังสือราชทูตเตอรกีตอบมาฉบับ ๑ รวมเปน ๗ ฉบับ มาทราบฝ่าพระบาทด้วยแล้ว.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ประทับตราสำหรับราชทูตสยามกรุงปารีส

(เซนพระนาม) **วัฒนานุวงษ.**

คำแปล ที่ ๑๘๘๑๐ ได้รับวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ร. ศก[๒๔] ๑๑๐

สำเนาโทรเลขของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ อยู่ที่เมืองอิสแมเลีย บอกถึงที่ว่าการราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส ลงวันที่ ๓๑ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก[๒๔] ๑๑๐

โทรเลขที่มีไปลงวันที่ ๓๐ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก[๒๔] ๑๑๐ นั้นใช้ไม่ได้แล้ว จะให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์ คอมมันเดอมงกุฎสยาม แก่คอลอแนนต์ยูซุฟเรียเบ กับกัปตันอาลีเบนายเรือพระที่นั่ง แลจะให้เครื่องราชอิศริยาภรณ์ช้างเผือกแก่รามัดฮัมเดที่กรมรถไฟ จะส่งไปที่ว่าการราชทูตทาระเกที่กรุงปารีส.

(เซนพระนาม) **กรมหมื่นดำรงค์.**

รับวันที่ ๑๘ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก[๒๕] ๑๑๑

ที่ ๑๓๕/๘๙๖๖ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๒๐ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก[๒๕] ๑๑๑

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ได้ทรงทราบ

ด้วยข้าพเจ้ายังไม่ได้รับตอบหนังสือของข้าพเจ้าที่๔๙/๑๖๘๔๕ ลงวันที่ ๒๓ มกราคม ร. ศก[๒๔] ๑๑๐ ฉบับ ๑ ที่ ๖๔/๑๘๔๕๒ ลงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ฉบับ ๑ ที่ ๖๘/๑๙๔๐๕ ลงวันที่ ๖ มีนาคม ร. ศก[๒๔] ๑๑๐ ฉบับ ๑ รวมสามฉบับ ขอพระราชทานปกาสนียบัตรนั้น

ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

เทวะวงษวโรประการ.

รับวันที่ ๒๗ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ (๒๕)

ที่ ๑๑๗/๑๓๖๒๑

ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๒๕ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ (๒๕)

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

ด้วยเมื่อ ณ วันที่ ๑๙ เดือนนี้ ข้าพเจ้าได้รับหนังสือของท่าน ส. ที่ ๓๙๕/๑๑๑ ต. ป. ๑๒๐ ลงวันที่ ๑๘ ตุลาคม ฉบับ ๑ ว่าด้วยได้ส่งปกาสนิยบัตร ตามบาญชีรายชื่อข้าราชการเมืองเยรมัน ออศเตรีย เดนมารค สวิเดน แลข้าราชการเมืองอิยิบต์ รุสเซีย รวม ๗๒ คน แต่ยังขาดอีกคน ๑ ไม่มีชื่อตราในบาญชี จึ่งยังหาได้เขียนปกาสนิยบัตรไม่ ส่งมาแต่ ๗๑ ฉบับนั้น ข้าพเจ้าได้รับแล้ว

แลข้าพเจ้าได้ตรวจดูในหนังสือบอกพระยามหาโยธา แลบาญชีก็ไม่มี ข้าพเจ้าจึ่งได้มีหนังสือขอชื่อตราออกไปยังพระยามหาโยธาแล้ว เมื่อข้าพเจ้าได้รับหนังสือส่งชื่อตรามาเวลาใด ข้าพเจ้าจึ่งจะส่งมาให้ท่านภายหลัง

ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

เทวะวงษวโรปการ.

รับวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๒๕ ๑๑๑

ที่ ๑๘๕/๑๑๖๘๔ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๓๐ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๒๕ ๑๑๑

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

ด้วยได้รับหนังสือบอกพระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์ ที่๓๓ ลงวันที่๒๗ สิงหาคม ร. ศก ๒๕ ๑๑๑ ว่าด้วยซิลยอกามินอาดามิโรซซี มีหนังสือมาว่า เขาได้รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์มกุฎสยามชั้นที่ ๔ เมื่อ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสดจไปที่เมืองบรินดีซี แล้ว แต่ยังไม่ได้รับพระราชทานปกาสนิยบัตร จะประดับตรายังไม่ได้ เพราะผิดด้วยกฎหมายของชาติอิตาลี จึงขอรับพระราชทานปกาสนิย-บัตร ความแจ้งอยู่ในหนังสือไปมารวมสองฉบับได้สอดซองถวายมานี้ แล้ว ขอท่านได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าลอองธุลี พระบาทด้วย.

ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

เทวะวงษวโรประการ

พระราชหัตถเลขา

ตามเรื่อง.

(สำเนา) ที่ ๑๑๕๖๒ รับวันที่ ๒๗ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ป. ที่ ๓๓/๑๑๑

เขียนที่เมืองโกเปนเฮเคน

วันที่ ๒๗ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

ข้าพระพุทธเจ้า พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์ ราชทูตสยาม ณ กรุงปารีศ ขอพระราชทานกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษวโรประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ณ กรุงเทพฯ ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยซิลยอกามินอาดามีโรสซี มีหนังสือมายังมิสเตอร์ไวก์ ฉบับ ๑ ว่า เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงค์ราชานุภาพ เสดจไปที่เมืองบรินดีซีประทานตราเครื่องราชอิศริยาภรณ์ มงกุฎสยาม ชั้นที่ ๔ ให้แก่ซิลยอกามินอาดามีโรสซีแล้ว แต่ยังไม่ได้รับพระราชทานปกาสนิยบัตรสำหรับดวงตรา ซินยอกามินอาดามีโรสซีจะประดับตรานั้นไม่ได้เพราะผิดด้วยกฎหมายของชาติอิตาลี จึงมีหนังสือเตือนจะขอรับพระราชทานปกาสนิยบัตร ความแจ้งอยู่ในสำเนาหนังสือซิลยอกามินอาดามีโรสซี ที่ข้าพระพุทธเจ้าทูลเกล้า ฯ ถวายมาทราบฝ่าพระบาทด้วยแล้ว.

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ.

ประทับตราสำหรับราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส

(เซนพระนาม) **วัฒนานุวงษ์.**

(สำเนา) ที่ ๑๑๕๖๓ รับวันที่ ๒๗ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ๒๕
คำแปลหนังสือที่ ๒ ผู้รักษาการที่เมืองปรินดิซี มีมาถึงมิสเตอไวก์
หนังสือลงวันที่ ๑๑ สิงหาคม ร.ศก ๑๑๑ ๒๕

ด้วยท่านคงจะจำได้ไม่ต้องสงไสย เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงคราชานุภาพ เสดจมาทางเมืองปรินดิซีเมื่อเดือนดีเซมเบอรก่อน ข้าพเจ้าได้เกียรติยศที่ได้รับตราเครื่องราชอิศริยาภรณ์มงกุฎสยามชั้นที่ ๔ คอมมานเดอริชลิวได้มอบดวงตรานั้นให้แก่ข้าพเจ้า เมื่อเขาออกจากเมืองนี้เมื่อเดือนยันนุวารีแล้ว แลข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้รับเกียรติยศอย่างสูงซึ่งได้ให้แก่ข้าพเจ้านี้เปนอันมาก ข้าพเจ้าได้ขอต่อซินยอเซนตูรินี กงสุลสยาม ณ กรุงโรม ให้ช่วยแสดงความขอบใจอย่างสูงสุดของข้าพเจ้าด้วยแล้ว

ข้าพเจ้ามีความเสียใจ ที่ยังไม่ได้รับปกาสนียบัตรสำหรับดวงตรานั้น ข้าพเจ้าจึงไม่สามารถที่จะประดับตรานั้นได้ ด้วยเปนการผิดต่อกฎหมายของอิตาลี ตามเหตุที่กล่าวมานั้น ข้าพเจ้าขอท่านช่วยเปนธุระโปรดแจ้งความต่อคอเวอนเมนต์สยาม เพื่อจะได้ให้ปกาสนิยบัตรสำหรับดวงตราแก่ข้าพเจ้าด้วยตามเวลาที่สมควร.

เซนชื่อ **กามินอาดามีโรสซี**
ที่ ๒ ของผู้รักษาการ ณ เมืองปรินดีซี.

Copy No. 11563 (27 Sept. 92)

Translation of a letter from the Sub Prefect at Brindisi to Mr. Wyke

Brindisi 11th August 1892

Sir,

You will no doubt remember that during the passage of H.R.H. Prince Damrong through Brindisi last December I was honoured with the Decoration of officer of the Crown of Siam the insiguid of which were delivered to me subsequently by Commodore de Richelieu when he embarked at this Port in January.

I am most sensible of the distinguished honour which has been conferred on me, and I duly requested your Consul in Rome, Signor Centurini, to communicate my grateful thanks.

As I have not yet, however, received the Diploma of the order I am unable to wear the Decoration as it is contrary to Italian Law I very much regret that this is so, & therefore I invoke your influence in my behave and pray that you will write to the Siamese Government begging that the Diploma may be transmitted to me at the earliest convenience.

receive tc.

(Sd.) *Carmine Adami Rossi.*
Sub Prefect of Brindisi.

(ต้นร่าง)

ส, ที่ $\frac{๔๖๘}{๑๑๑}$ ต,ป, ๑๓๒ **พระที่นั่งจักรกรีมหาปราสาท**

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ [๒๕]

กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรปประการ

ด้วยฝ่าพระบาทมีลายพระหัตถ์ที่ ๑๘๕/๑๑๖๘๔ ลงวันที่ ๓๐ กันยายน ศก ๑๑๑ [๒๕] ส่งสำเนาหนังสือพระองค์เจ้าวัฒนานุวงษ์ มีมาว่า ซิลยอ กามิน อาดามิโรซซี ชาวอิตาลี มีจดหมายมาว่า เขาได้รับเครื่องราชอิศริยาภรณ์มกุฎสยาม ชั้นที่ ๔ ภัทราภรณ์ ครั้งกรมหมื่นดำรงราชานุภาพเสด็จไปประเทศยุโรปแล้ว จะขอรับพระราชทานประกาศนิยบัตรนั้น เกล้ากระหม่อมได้ส่งประกาศนิยบัตรมาถวายฝ่าพระบาทพร้อมกับจดหมายนี้แล้ว เพื่อฝ่าพระบาทจะได้ส่งไปพระราชทาน แลการนี้ก็ได้ทราบฝ่าลอองธุลีพระบาทแล้ว.

รับวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๒๕ ๑๑๑

ที่ ๒๓๐/๑๔๔๔๘ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๘ พฤษจิกายน รัตนโกสินทรศก ๒๕ ๑๑๑

ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

ด้วยตามความในหนังสือของข้าพเจ้าที่ ๑๑๗/๑๓๖๒๑ ลงวันที่ ๒๕ ตุลาคม ร.ศก ๒๕ ๑๑๑ ว่าด้วยเจ้าพนักงานห้องบรรธมที่ไม่มีชื่อตราในบาญชีจึงยังหาได้เขียนปกาสนียบัตรไม่ ความแจ้งอยู่แล้ว

ครั้น ณ วันที่ ๓๑ ตุลาคม ๑๑๑ ได้รับหนังสือกระทรวงมหาดไทย ที่ ๒๕๒/๑๕๗๔๖ ลงวันที่ ๓๐ ตุลาคม ฉบับหนึ่ง ว่าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้มีหนังสือถามไปยังพระยาชลยุทโยธินทร์ ได้ความว่าเครื่องราชอิศริยาภรณ์ซึ่งพระราชทานให้แก่เอเวเดนชื่อมัณฑนาภรณ์มงกุฎสยาม ชั้นที่ ๓ แล้ว ข้าพเจ้าจึงได้ทูลมาให้ท่านทราบ จะได้เขียนลงในปกาสนียบัตรตามเวลาที่สมควร

อีกประการหนึ่ง พระยาชลยุทโยธินทร์แจ้งความแก่ข้าพเจ้าว่าซีเอลวอนโลเวนสะเตียวล์มาชัลที่ ๑ พนักงานกรมวังที่มีชื่อในต้นบาญชีตรากรุงเดนมากนั้น ได้รับตรา ม,ส,ม, เปนการผิดอยู่ เพราะเปนผู้ได้รับตราช้างเผือกเดนมากด้วยแล้ว แลเหนด้วยเกล้า ฯ ว่า เปนผู้ใหญ่ที่เปนธุระอยู่กับพระองค์จิระเสมอไป ขอพระราชทานเปลี่ยนเปน ม,ช, ข้าพเจ้าจึงถวายปกาสนียบัตรคืนมาด้วย เพื่อว่าทรงพระ

กรุณาโปรดเกล้าฯ แล้ว จะได้ไม่ต้องเสียเวลากลับคืนมาอีก ขอท่านได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา สุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ขอท่านได้รับคำแสดงความนับถืออย่างสูงของข้าพเจ้าด้วย.

เทวะวงษวโรปะการ.

พระราชหัตถเลขา

เอาเถิด.

(ต้นร่าง)

ส, ที่ ๔๖๙/๑๑๑ ต,ป, ๑๓๓ **พระที่นั่งจักรกรีมหาปราสาท**

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑

กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ

ด้วยฝ่าพระบาทมีลายพระหัตถ์ที่ ๒๓๐/๑๔๔๔๘ ลงวันที่ ๘ เดือนนี้ เรื่องเครื่องราชอิศริยาภรณ์ที่พระราชทานแก่ชาวเดนมาก ๒ นาย คือ เอเวเดน เจ้าพนักงานห้องบรรทม ได้รับมัณฑณาภรณ์แล้ว ยังไม่ได้ประกาศนิยบัตร ขอรับพระราชทานประกาศนิยบัตร ซี เอล วอนโลเวนสะเตียวล์มาชัล ที่ ๑ พนักงานกรมวัง มีชื่อในบาญชีว่าได้รับมหาสุราภรณ์แล้ว เปนการผิดอยู่ เพราะเขาได้รับตราช้างเผือกเดนมากด้วย ขอพระราชทานเปลี่ยนเป็นมหาวราภรณ์นั้น ได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าลอองธุลีพระบาท โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตตามนี้แล้ว เกล้ากระหม่อมได้ส่งประกาศนิยบัตร ๒ ฉบับ แลเครื่องราชอิศริยาภรณ์ มหาวราภรณ์ ๑ เพื่อฝ่าพระบาทจะได้ส่งไปพระราชทานชาวเดนมาก ๒ นายที่กล่าวชื่อมาแล้วนั้น แลจะได้โปรดเรียกตรามหาสุราภรณ์จากผู้ที่ได้รับเปลี่ยนเป็นมหาวราภรณ์นั้น คืนมา แลส่งไปยังกระทรวงมุรธาธรด้วย,

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒๕๑๑